

The image shows the front cover of a book. The spine is on the left, bound in a dark, textured cloth. The main cover area is decorated with a traditional marbled paper pattern, featuring intricate, swirling, and organic shapes in shades of grey, black, and white. A small, rectangular white label is affixed to the lower part of the spine. The label contains the text 'H.M.' on the top line and 'III.53' on the bottom line, both in a simple, black, sans-serif font.

H.M.
III.53

PAUL ADAM NACHFOLGER
KARL LION
KUNSTBUCHBINDEREI
DÜSSELDORF

W A N D E L I N G E N

I N D E

O M S T R E K E N

D E R S T A D

A R N H E M .

Bij den Uitgever dezex is mede te bekomen :

TOPOGRAPHISCHE KAART

VAN DE

OMSTREKEN DER STAD

A R N H E M,

Waarop al de Buitenplaatsen, met derzelver Hoogten en
Laagten, Plantsoenen en Vijvers, Wegen en voor-
naamste Wandelpaden naauwkeurig en sierlijk
aangewezen zijn.

Prijs ~~f 1.80.~~ 2-40

Dezelfde Kaart, op linnen geplakt in een foudraal, ~~f 1.80.~~

GELDERSCH ARKADIA

OF

W A N D E L I N G

O V E R

BILIOEN EN BEEKHUIZEN.

DERDE DRUK.

Prijs f 0-60.

TAFEREELEN

UIT DE

OMSTREKEN DER STAD ARNHEM;

IN TWAALF KUNSTPLATEN;

NAAR DE NATUUR GETEEKEND

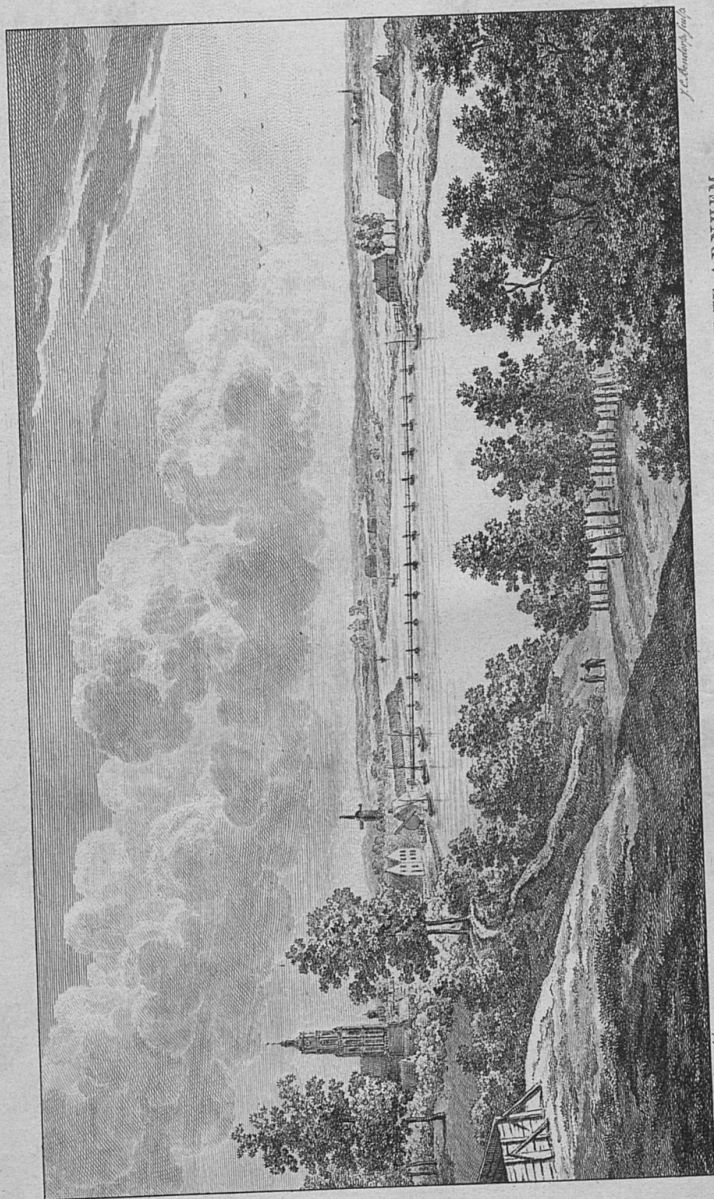
DOOR

A. J. COUWENBERG, Jz.

Deze platen bevatten de voorstelling van de volgende belangrijke punten:

- 1.) Gezicht op de Stad Arnhem, van de hoogte buiten de Rijnpoort.
- 2.) Gezicht op den Rijn, beneden de Stad Arnhem.
- 3.) Eene Vallei bij Oosterbeek, met het Dorp in het verschiep.
- 4.) Vallei in het Dorenweerdsche Bosch, van de hoogte bij den Kapelleboom.
- 5.) Gezicht op den Rijn en de Huneschans, genomen vóór het landhuis Duunoog.
- 6.) Gezicht op het Dorenweerdsche Bosch, genomen van Duunoog.
- 7.) Gezicht op het landhuis Hemelsche Berg en Oorsprong.
- 8.) Gezicht op het landhuis Sonsbeek.
- 9.) De groote Waterval op Sonsbeek.
- 10.) Vallei in het Klarenbeeksche Bosch, bij de Reuzentrappen.
- 11.) Gezicht op het Huis en een gedeelte van het Park te Rozendaal.
- 12.) Gezicht op het Huis Bilioen.

Prijs bij Inteckening f 12-00.

J. C. Beuker del.

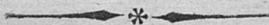
GEZIGT OP DEN RYD VAN DE HOOGTEN BUITEN DE RYNPOORT TE ARNHEM.

Landshout. oct. m. d. l.

WANDELINGEN
IN
EEN GEDEELTE
VAN
GELDERLAND,
OF
GESCHIEDKUNDIGE EN PLAATSBESCHRIJVENDE
BESCHOUWING
VAN DE
OMSTREKEN DER STAD ARNHEM.

MET EENE PLAAT.

VIJFDE VERBETERDE DRUK.

TE ARNHEM, BIJ
IS. AN. NIJHOFF.

1836.

WANDERLÄNDER

DER GEBIRGE

VON

GEORGE SAND

1810

STADTBIBLIOTHEK DÜSSELDORF

Historisches Museum
der Stadt
Düsseldorf.

III. 53

STADTBIBLIOTHEK DÜSSELDORF

1810

STADTBIBLIOTHEK DÜSSELDORF

1810

1810

VOORBERIGT.

» *Sinds eeuwen reeds was de omtrek der stad Arnhem beroemd, door hare heerlijke ligging, door hare boschrijke heuvels en vrolijke valleijen, door het heldere water harer loopende beken. Geen wonder dat deze schoone gelegenheid tot het aanleggen van talrijke, grootere en kleinere, landgoederen en buitenverblijven, niet ongebruikt is gebleven, maar eene menigte derzelven heeft doen ontstaan, die in fraaije smaakvolle beplanting met elkander schijnen te wedijveren, waardoor thans deze gansche streek bijna één groote Engelsche aanleg schijnt, die, door de verscheidenheid zijner schoonheden, van jaar tot jaar steeds meerdere vreemdelingen tot zich lokt.*»

» *De uitgever van dit werkje werd, sedert veel jaren, van onderscheiden kanten aangezocht, om, ten behoeve van deze, eene Topografische Kaart van de omstreken van Arnhem het licht te doen zien, op welke die buitenverblijven, de verschillende beplantingen, de hoogten en laagten, de bosschen en velden, en de voornaamste wegen, zouden aangewezen zijn. Langen tijd echter werd hij, door velerlei zwarigheden, hier van terug gehouden, tot dat hij, in den jare 1814, van den heer Gouverneur der Provincie Gelderland, het benoodigde consent tot de uitgave van eene diergelijke kaart verzocht en erlangde, welke kaart, getekend door den heer Ingenieur G. J. DIBBETS en door de bekwame hand der*

heeren VAN BAARSEL in het koper gebragt, nog in dit jaar het licht zal zien, en, zoo in keurige uitvoering, als in doelmatige inrigting, niets te wenschen overig laten."

» Het is de uitgave van deze kaart, welke mij ook tot het zamenstellen van het tegenwoordige werkje aanleiding gaf, daar ik meende, dat de vreemdeling, bij het doorwandelen dezer streek, om het genot zijner wandelingen veelvuldig verhoogd te zien, bestendig eenez wêl onderrigten gids behoefde, die hem van de tegenwoordige, zoo wel als van de vorige, gesteldheid der verschillende plaatsen, welke hij wenschte te bezoeken, meer wist te zeggen, dan waartoe eene landkaart naar haren aard bestemd kan zijn: ik stelde mij alzoo voor, de tegenwoordige gesteldheid van dezen omtrek te beschrijven, met bijzondere aanwijzing van de fraaiste gezigtpunten, van de bevalligste partijen, van de meest aanlokkende wandelingen, en doormengd met geschiedkundige bijzonderheden, op de verschillende plaatsen betrekkelijk. Velerlei zwarigheden echter schrikten mij langen tijd van dit ontwerp af, en welligt wordt nog, niet zonder reden, de poging tot uitvoering van hetzelfde te roekeloos voor mij geacht. Maar de niet te miskennen schoonheid des onderwerps lachte mij aan, terwijl de aangename aanmoediging, welke ik onder vond, door menige belangrijke bijdrage, mij door velen der eigenaars van deze plaatsen uit hunne Archieven medegedeeld, het bijna onmogelijk maakte, hetzelfde te laten varen; ook vond ik mij krachtig ondersteund door de hulp des heeren G. VAN HASSELT, die, grijs geworden in het nasporen der door hem te regt zoo hoog gewaardeerde Geldersche geschiedenis, mij niet alleen in zijne uitgegevene schriften rijke bronnen opende, maar mij tevens van zijne nog onuitgegevene onwaardeerbare ver-

zameling van Geldersche adversaria, tot het samenstellen van dit werkje, het gebruik toestond."

» De aard des onderwerps drong mij, van deze plaats veel, van gene weinig te zeggen. Soms heb ik, uit gebrek aan berigten van vroegere dagen, het geschiedkundige gedeelte zeer klein moeten laten; een' andermaal vindt men veel geschiedkundigs, van plaatsen, welke, hoewel in eene groote uitgestrektheid bouw- of weiland veel innerlijke waarde bezittende, thans weinige belangrijke wandelplaatsen opleveren. De omstandigheden moesten mij in dezen leiden, zonder dat zulks met de meerdere of mindere voortreffelijkheid dier plaatsen in het algemeen in verband staat, waarover trouwens het oordeel hier niet voegde en mij niet toekwam."

» Nagenoeg overal heb ik de bronnen, waaruit ik puttede, opgegeven: ik meende zulks mijnen lezers en mij zelven verschuldigd te zijn. Ik heb dit echter in dier voege gedaan, dat, waar mij, zoo wel de oorspronkelijke geschreven stukken, als derzelver uitgaven, bij PONTANUS, SLICHTENHORST, BONDAM; VAN HASSELT, of anderen, ten dienste stonden (hetgeen veelal het geval was), ik telkens alleen deze uitgaven aanhale, ten einde den lezer het naslaan gemakkelijker te maken, zonder de aanhalingen te zeer te vermenigvuldigen. — Eene reden, genoegzaam voor mij, voor het Publiek van geen belang, drong mij, dit werkje met een vijftal Bijlagen te vermeerderen."

» Het is onmogelijk, dat in een werkje, als dit, niet de eene of andere onnaauwkeurigheid plaats vindt, want nergens kan zulks ligter dan bij bijzondere plaatsbeschrijvingen het geval zijn. Hiervan bewust, zal ik steeds met dankbaarheid de mededeeling ontvangen van mislagen, welke men hier of daar mogt ontdekken, gelijk ook

alle opgaven van geschiedkundige of andere bijzonderheden, welke ik mogt overgeslagen hebben, ten einde van het een en ander bij eene verkoopte nieuwe uitgave gebruik te maken."

Dit berigte ik, bij de eerste uitgave van dit werkje, in de maand Junij 1820. Die eerste druk was binnen weinige maanden uitgeput, en weinig dacht ik, dat thans reeds eene vijfde oplage noodig zoude zijn. Gevoelig voor de oplettendheid, waarmede men mijnen geringen letterarbeid heeft vereerd, heb ik thans alles nogmaals overgezien, en, zoo ik mij vleije, geene geringe verbeteringen en vermeerderingen aangebragt. Het verleggen van wegen, het uitbreiden van den aanleg van sommige plaatsen, het veranderen en versfraaijen van velen, maakte, hier en daar, verscheiden bijvoegsels en zelfs eene geheele omwerking noodzakelijk; ook voegde ik hier en daar aanmerkelijke geschiedkundige en andere bijzonderheden in, welke mij te voren ontglipt waren. — De kaart, bij den eersten druk beloofd, voldoet bij voortduring aan de algemeene verwachting ten opzichte harer juistheid en sierlijke uitvoering, en doet zich bestendig, nevens dit boekje, aan een aantal wandelaars, als eenen uitmuntenden leidsman door deze streken, kennen.

Arnhem, 1 Junij

1836,

IS. AN. NIJHOFF.

INLEIDING.

DE VELUWENZOOM, IN HET ALGEMEEN.

Daar, waar de Rijn, uit de Zwitsersche Alpen ontsprongen, na, met zijnen onweêrstaanbaren stroom, Duitslands gebergten doorkliefd te hebben, zich westwaarts naar het rijk der Nederlanden wendt; daar is de Provincie Gelderland het eerste gewest, dat hij bespoelt. Maar daar verliest hij ook al aanstonds zijnen ouden luister, en, naar mate zijne wateren zich scheiden en verdeelen, vermindert ook hunne vorige majesteit en kracht. Met drie armen omvat hij het Geldersche gewest: de zuidelijkste is de Waal en de noordelijkste de IJssel geheeten, terwijl de middelste, eershalve, den naam van Rijn behoudt.

De streek langs den Rijn en den IJssel, daar, waar deze beiden zich van elkander scheiden, wordt de VELUWENZOOM genoemd; zij strekt zich, met eene breedte van één of twee uren, ongeveer vier uren langs den noorderboord van genen en zes uren langs de westzijde van dezen uit. Hier onder is echter mede begrepen de gemeente of het voormalig schependom van Arnhem, dat, zich een half uur langs den Rijn en verder noordwaarts uitstreckende, den Veluwenzoom in twee deelen scheidt. Van deze twee gedeelten bevat datgene, hetwelk ten westen van de gemeente van Arnhem, langs den Rijn, gelegen is, de twee ge-

meenten Renkum en Dorenweerd, terwijl het ander gedeelte, hetwelk zich ten noordoosten langs den IJssel uitstrekt, uit de gemeenten Rozendaal, Reeden en Brummen bestaat.

De luchtstreek is in Veluwenzoom bij uitnemendheid gezond, en het weder, over het geheel genomen, bestendig. Een mistige dag is er, althans in den zomer, eene zeldzaamheid, en men neemt er, in dat jaargetijde, alleen in den vroegen morgenstond, dien nevel waar, welke het aanbreeken van eenen schoonen dag verkondigt. De zomeravonden, in de aan zee liggende gewesten veelal zoo onaangenaam en gnur, zijn hier, vooral in de lommerrijkste gedeelten, aangenaam getemperd, en vergunnen, zonder eenig nadeel voor de gezondheid, ook na het ondergaan der zon, het genot der schoone natuur. Voor den noordewind, dien vijand van zoo veler ligchaamsgestel, vindt men hier eene beschutting in de noordwaarts over de gansche uitgestrektheid der Veluwe verspreide heuvels, en het is slechts op weinige plaatsen, dat men deszelfs invloed behoeft te vreezen. De onweders, vooral die van het zuiden en het westen komen aandrijven, blijven hier, door den tegenstand der gebergten, veelal langen tijd hangen, maar zij ontlasten zich dan grootendeels in de aan de overzijde van den Rijn gelegene Betuwe, en verdeelen zich vervolgens westwaarts en oostwaarts langs de hooge Veluwe.

De grondgesteldheid is in Veluwenzoom, meer dan elders, zeer verscheiden. De lage gedeelten, langs de beide rivieren gelegen, en grootendeels uit dezelve aangeslikt, bestaan uit klei, of uit zand met klei gemengd, en de heerlijke wei- en hooilanden, welke dezelve bevatten, worden jaarlijks door het vruchtbare winterwater overstroomd, en hebben, even daardoor, doorgaans veel meer waarde, dan de binnenlanden. Doch aan het einde van dezen veelal smallen boord, verheffen zich de zandbergen of heuvels,

wier grond, zonder langdurigen onvermoeiden arbeid, zonder kostbare bemesting, niets dan dorre heide of zand zoude vertoonen. Maar sinds eeuwen hebben de nijvere bewoners de ontginning dezer gronden ondernomen, en de natuur zelve kwam hun hierin te hulp, door in het heideplantje, hoe sappeloos het ons schijne, een voedsel aan te wijzen voor de schapen, met wier mest dit groote werk, grootendeels althans, aangevangen en voortgezet wordt: hierom is het dan ook, dat sommige landbouwers vier of vijf honderd van dezelve onder hun eigendom tellen. Doorgaans wordt, om eene heide tot bouwland aan te maken, de grond vooraf met dennen bezaaid, of, na tot eene diepte van vier of vijf voet omgewoeld te zijn, met eiken hakhout bepoot: eerst eenige jaren daarna, wanneer dit eiken of dennen hout zijne renten opgeleverd heeft en uitgeroeid is, wordt dan zoodanig land door sterke bemesting voor rogge en boekweit en andere voortbrengsels der zandgronden geschikt gemaakt. In het bijzonder is hier omstreeks, gedurende de zeventiende eeuw, zeer veel lands van de heide aangeemaakt; hun, die zulks ondernamen, werd daaryvoor, gedurende eenige jaren, tiendvrijheid toegestaan; terwijl aan die genen, welke eenige gedeelten van de uitgestrekte dominiële heidevelden, of der woeste gronden, aan gemeenten toebehoorende, verlangden te ontginnen, dezelve doorgaans tegen eene geringe jaarlijksche erfpacht werden overgegeven. In het jaar 1649 echter, werd bij de magistraat van Arnhem besloten, dit voortaan in het schependom niet meer toe te staan, uit vrees, dat alzoo voor het weiden van schapen en het steken van plagturf te veel plaats mogt verloren gaan (1). Sedert dien tijd is er nogtans anders over gedacht, en ook nog in de laatste jaren heeft men veel heide

(1) Raadsignaat van dat jaar, den 14 Febr.

in eiken of dennen boschjes, of deze in vruchtbaar bouwland, zien verkeerren (2). Van daar dan, dat het hooge of zandige gedeelte van Veluwenzoom, hoe onvruchtbaar uit zijnen aard, thans voor een groot gedeelte uitmuntend bouwland, fraaije plantsoenen en min of meer uitgestrekte bosschen vertoont, wier bevallige verscheidenheid van groenen den beschouwer de aangenaamste gewaarwordingen verschaft, terwijl uitgestrekte heidevelden, hier en daar, in onregelmatige bogten, dat kreupelhout of lommerrijk geboomte, die tuinen of wél bebouwde akkers begrenzende, verre van den aangenaamen indruk te verminderen, door het treffend contrast dien aanmerkelijk vermeerderen. — Ofschoon nu de hoogten van Veluwenzoom eigenlijk geen gebergten genoemd kunnen worden, noch, gelijk in meer bergachtige streken, diepe valleijen bevatten, geven zij echter den oorsprong aan menigvuldige beekjes, welke men hier en daar ziet ontspringen, en waarvan sommige, met een aanzienlijk verval voortlopende, op eenen afstand van één of twee uren verscheiden molens drijven. Het water dezer beekjes, uit eene laag van zuiver zand opborrelende, is helder als kristal en uitmuntend van smaak.

Reeds zagen wij, dat het geboomte in Veluwenzoom meest in dennen en eiken hout bestaat. Van de eerste soort is het de Schotsche spar, grove den of mast-pijn (*pinus silvestris*), welke men, daar zij ook op de onvruchtbaarste gronden tiert, op heidevelden zaait, wier ontginning men onderneemt; ook worden hier de fijne den (*pinus abies*), de silver-den (*pinus picea*) en verscheiden soorten

(2) Wij zullen in het vervolg hier van verscheiden voorbeelden aantreffen. — Men vergelijke voorts, over de hier van tijd tot tijd ondernomene afgravingen van woeste gronden, de *Statistische Beschrijving van Gelderland*, bl. 388 en volg.

van larix aangetroffen. Behalve eiken schaarhout, of zogenoemd akkermaals hout, waarvan hier bosschen van verscheiden uren uitgestrektheid voorkomen, en hetwelk, telkens na zeven of tien jaren afgehouden wordende, den eigenaren aanzienlijke voordeelen oplevert; zijn er, bijzonder van den gewonen eik (*quercus robur*), heerlijke opgaande boomen, die, terwijl zij een prachtig lommer verspreiden, eene verbazende hoogte en eenen ouderdom van vele honderd jaren bereiken. Voorts is hier van veel belang de berk (*betula alba*) met hare witte schors, omdat deze ook in het dorre zand welig tiert; de ijp (*ulmus campestris*), die veel tot het aanleggen van lanen gebruikt wordt, en de gewone beuk (*fagus sylvatica*) met zijn bevallig groen.

Het is de rogge en de boekweit, welke op dezen zandigen grond de minste bemesting vordert, en waarmede daarom ook de velden het meest prijken; want het is inderdaad een verrukkelijk gezigt, wanneer de golvenvormige glooiingen der heuvels met goudgeel graan zijn bedekt, of door de bloeiende boekweit met een kleed van het fraaiste wit overtogen. Betere grond wordt vereischt voor tarwe, haver, klayer, mangelwortel en vlas, en deze vindt men daarom hier niet zoo menigvuldig. Aardappelen ziet men integendeel overal welig tieren, en het is vooral in deze streken, dat zij, meer dan brood, het gewone voedsel der behoeftigen uitmaken. Maar een voornaam produkt van Veluwenzoom, waaraan wij wel in de eerste plaats hadden behooren te denken, is de tabak, die, eene sterke bemesting vereischende, alleen op de vruchtbaarste akkers aangetroffen wordt.

Dit fraai gewas, welks bladen soms de lengte van eene Nederl. el bereiken, en hetwelk om zijne schoonheid hier en daar ook in tuinen aangekweekt wordt, brengt, wanneer het eenigzins wél slaagt en niet, door gebrek aan ver-

voer buitenslands, tot te lagen prijs behoeft afgeleverd te worden, den landbouwers groote voordeelen aan, niettegenstaande de bestendige zorg en den schier ongelooflijken arbeid, die aan deszelfs verbouwing besteed moeten worden. De teedere plantjes, namelijk, uit het zaad voortgekomen, dat, vroeg in het voorjaar, in bakken gezaaid is, die met ramen van geolied papier overdekt zijn, worden dagelijks, zoo veel het weder zulks toelaat, aan de lucht blootgesteld en bevochtigd, voorts tegen vorst en hagelbuijen zorgvuldig met rieten matten bedekt. Omstreeks den aanvang der maand Mei worden zij zeer voorzigtig uit den bak genomen en op de vooraf daartoe bereide akkers verplant. Deze akkers zijn door heggen van eiken hout, tegen hetwelk erten en klimboonen gezet worden, voor de winden beschut, en afgedeeld in bedden, van welke ieder twee rijen kan bevatten. De jonge plantjes, hier, op volmaakt gelijken afstand van elkander, gepoot zijnde, worden dagelijks nagezien; voor de verstorvenen worden dan nieuwe in de plaats gesteld, en de wormen opgespoord, welke vaak, door aan de teedere worteltjes te knagen, de planten doen kwijnen en die vernielen; voorts mag zich geen onkruid vertoonen, hetwelk niet dadelijk, wanneer de grond slechts eenige vastheid bekomen heeft, verdelgd wordt. Zoodra nu de planten genoegzaam opgeschoten zijn, worden de toppen of kroonen er uit gebroken, en de zoogenaamde *dieven* of zuigers (de kleine uitspruitsels, welke anders het beste voedsel zouden naar zich nemen) er afgeplukt. Eindelijk, omstreeks den aanvang van Augustus, worden de benedenste bladeren (onder den naam van *aardgoed* bekend) afgeplukt; de overige (het zoogenaamde *bestgoed*) eene maand later: beide soorten worden dan, nadat men dezelve geschift en in den steel voorzigtig ingesneden heeft, aan stokken of spijlen geregen, en in eene luchtige schuur

ter drooging opgehangen. Naar mate de bladen droogen, en alzoo inkrimpen, worden zij digter gehangen, en ten laatste met de spijlen op elkander gestapeld, om voor den invloed der lucht beveiligd te blijven. Eindelijk worden zij voorzigtig van de spijlen afgedaan, nogmaals nagezien en geschift, en in bossen bij elkander gebonden. — Zoo veel zorg en moeite vereischt de tabaksbouw, en niet gering is het aantal handen, waaronder ook van vrouwen en kinderen, aan hetwelk daardoor werk verschaft wordt.

De Veluwenzoom heeft eene middelmatige, maar in de laatste jaren sterk toegenomen bevolking. Tot een overzicht van de bevolking der verschillende gemeenten en kerspels, zal deze tafel kunnen strekken:

Gemeenten.	Dorpen en Buurschappen.	Bevolking der	
		Dorpen en Buurschappen.	Gemeenten.
Brummen.	Brummen.	3724	} 4615
	Halle.	268	
	Eerbeek.	623	
Reeden.	Reeden, met de Steeg.	1459	} 5549
	Spankeren, met Soeren.	505	
	Ellekom.	310	
	Dieren.	1182	
	Velp, met Wortrede.	2093	
Renkum.	Renkum.	708	} 1915
	Oosterbeek.	1207	
Rozendaal.	Rozendaal.	371	371
Dorenweerd.	Dorenweerd, met	306	306
	Heelsum.		
Bedrag der bevolking van Veluwenzoom		12756	
Bevolking der buitenwijken, of van het voormalig schependom van Arnhem		3569	
Geheel bedrag		16325	

Deze bewoners van Veluwenzoom zijn grootendeels landbouwers en daglooners. De meeste van dezelve hebben het land, dat zij bebouwen, niet voor geld gepacht, maar bouwen, gelijk men zegt, voor hunnen landheer op de garven; anderen moeten kleine verspreide stukken bouw- en weiland inhuren tegen hoogen prijs: van daar, dat men hier schaars aanzienlijke boerderijen aantreft, en weinige landbouwers, die den naam van welgezetten kunnen dragen, hoewel hier aan den anderen kant ook weinig, minder althans dan in de steden, eigenlijke armoede heerscht. De papiermolens verschaffen hier ook aan vele handen overvloedigen arbeid: men telt er thans onder Brummen tien; onder Spankeren drie; onder Velp vijf; onder Rozendaal vijf; onder Oosterbeek twee; onder Dorenweerd vijf, en onder Renkum vier. Van deze allen worden alleen twee molens, een te Eerbeek en een onder Renkum, door wind gedreven. De vele loopende beken geven tot derzelve oprigting overvloedige gelegenheid, terwijl het zuivere water aan het Veluwsche papier eene witheid geeft, waardoor het overal gezocht is. De eerste papiermolens op de Veluwe, van wier stichting men met zekerheid onderrigt is, werden opgerigt in den jare 1613, te Wormgen en te Uchelen, beiden buurschappen in de gemeente Apeldoren (3); waarschijnlijk was deze uitvinding, met meer andere, tijdens den tachtigjarigen vrijheidskrijg tegen Spanje, bepaaldelijk toen de wapenen des Hertogs VAN PARMA in de zuidelijke Nederlandsche gewesten voorspoedig waren, en velen, in het bijzonder na de inneming van Antwerpen in het jaar 1585, om vrijheid van Godsdienst te behouden, hun-

(3) *Statistieke Beschrijving van Gelderland*, bl. 446 en volg., waar men veel bijzonderheden aantreft, betrekkelijk de stichting van de eerste papiermolens op de Veluwe.

nen geboortegrond verlieten, herwaarts overgebracht. — Als een aanmerkelijk voortbrengsel van deze streek, voor sommigen een middel van bestaan, voor velen eene aanleiding tot het ruimste genot der jagtvermaken, behoort hier ook van het kleine en grove wild gewaagd te worden; want, ofschoon de toegenomen bevolking en het gestadig ontginnen van woeste gronden hetzelfde in de twee laatste eeuwen aanmerkelijk hebben doen verminderen, gebeurt het echter nog heden niet zelden, dat men hier of daar een troepje herten of reeën ziet zwerven, en ook de wilde zwijnen zijn misschien op de Veluwe niet geheel uitgestorven.

Wat de zedelijke gesteldheid van het landvolk betreft: deze verdient, over het geheel genomen, geprezen te worden. Niemand kan aan hetzelfde den roem van arbeidzaamheid, trouw, eerlijkheid en opregtheid betwisten, en ofschoon hier en daar nog zulke landelijke feesten in zwang zijn, welke, uit den tijd der onbeschaafdheid oorspronkelijk, tot brasserij en dronkenschap en buitensporige dertelheid aanleiding geven, kan men echter niet ontkennen, dat deze misbruiken, bij de meer en meer toenemende beschaving en bij den meerderen invloed van een verbeterd onderwijs, aanmerkelijk verminderen.

Verschillende oorzaken hebben aanleiding gegeven, dat de Veluwenzoom, meer dan eenige andere streek, met groote en aanzienlijke hofsteden of buitenplaatsen vervuld is, die, in uitgestrektheid en fraaijen aanleg, alle andere, in dit rijk althans, verre overtreffen. Onder deze oorzaken kunnen wij rekenen de geaardheid van den grond, die, hoewel, na de behoorlijke bewerking, volkomen geschikt zijnde voor zulke gewassen, welke tot het aanleggen van wildboschjes kunnen dienen, echter weinig kostbaar is in vergelijking van meer vruchtbare landerijen; verder, de gedurige afwisseling van hoogten en laagten, waardoor het

deze landstreek, in vrolijkheid van gelaat, boven eenen vlakken grond, zoo aanmerkelijk wint; eindelijk, het heldere loopende water, dat somwijlen op eene aanmerkelijke hoogte ontspringt, en daardoor tot het aanleggen van allerlei waterwerken oervloedige gelegenheid aanbiedt. Sommige dezer buitenplaatsen waren reeds voor vele eeuwen als versterkte ridderkasteelen, of als kloosters, beroemd, gelijk Bilioen, Rozendaal, Dorenweerd, Middagten, Klarenbeek, Mariendaal; vele zijn, eerst in lateren tijd, midden in de heide, aangelegd, waar eene meerdere vochtigheid van den grond de ontginning met hoop op goed gevolg deed ondernemen, gelijk Lichtenbeek, Reederoord, Waterberg. — Bij deze aaneenschakeling van bekoorlijke landgoederen, zijn het niet slechts deze en gene meer door het lot begunstigde stervelingen, welke op dezelve het schoon der natuur kunnen genieten: de edelaardige gezindheid der eigenaars vergunt aan ieder, soms zonder eenige, soms slechts met eene geringe beperking, om dezelve vrijelijk te bezoeken, en stelt daarbij den vermoeiden wandelaar, op verschillende plaatsen, in de gelegenheid, om zich, in een opzettelijk daartoe ingerigt landelijk verblijf, onderscheidene ververschingen te verschaffen. Jaarlijks vinden zich daardoor honderden van menschen grootelijks aan hen verplicht, die, in de zomermaanden, van alle oorden herwaarts vloeijen, om in deze bekoorlijke landsdouw, te midden der afwisseling van heerlijke uitzigten, welke deze heuveltoppen opleveren, onder het genot van deze schoone luchtstreek en van dit zuivere water, ter uitspanning, ter vervrolijking van den geest, of ter herstelling der gezondheid, de natuur in haren bevalligsten tooi te aanschouwen, en het edelste genot van hare gaven te smaken.

Het kan voor deze allen niet anders dan aangenaam en belangrijk zijn, een kort overzicht te hebben van de verschil-

jende schoonheden, welke natuur en kunst op die landverblijven ten toon spreiden. Niet alleen kan zulks strekken ter aangename herinnering, na dezelve bezocht te hebben, maar ook, vooraf, tot eene gepaste aanleiding, om derzelve veelvuldige, verspreide, anders vaak onopgemerkte, bloemen, met het meeste genot, uit het regte oogpunt, te beschouwen. Maar aangenaam en belangrijk moet het ook zijn, bij het bezoeken dezer plaatsen, te kunnen herdenken aan hare vorige gesteldheid: aan krijgstoerusting en ridderlijke feesten; thans alleen door stille natuurtooneelen vervangen: aan eene woning van wereldschuwe monniken en hunne vaak overtollige werken; verwisseld met het verblijf van eenen weldadigen beminnaar der natuur, die zich bemoeit, om, door de overvloedige mededeeling van derzelve schoon, den mensch het heerlijkste genot te bereiden en den Schepper te verheerlijken; of aan eene barre heide, door nijverheid en noeste vlijt in een paradijs herschapen.

Aan, of ter zijde langs, drie verschillende wegen, welke door Veluwenzoom loopen en te Arnhem zamen komen, zijn de meeste dezer landgoederen gelegen; zij zijn bekend onder den naam van de *Utrechtsche*, de *Amsterdamsche* en de *Zutphensche weg*. Om bij de afzonderlijke beschouwing der verschillende meest belangrijke plaatsen op eene geregelde wijze te werk te gaan, zullen wij die naar hare ligging langs deze drie wegen behandelen, waartoe wij ons echter hier en daar van de hoofdwegen zullen moeten verwijderen, om naderhand niet genoodzaakt te zijn, naar sommige plaatsen langs eenen grooten omweg terug te keeren. — Vooraf echter nog zoo veel en zoo weinig van de stad Arnhem zelve en haren allernaasten omtrek, als voor vreemdelingen eenigzins belangrijk kan zijn.

(11)

DE STAD ARNHEM EN HAAR
NAASTE OMTREK.

De stad ARNHEM is halvemaans gewijze gebouwd op den regter oever van den Rijn, ongeveer een half uur beneden den mond van den IJssel, of de plaats, waar deze rivier zich noordwaarts wendt, terwijl de Rijn westwaarts zijnen loop vervolgt. Zij ligt 17 uren zuid-oostwaarts van Amsterdam, en 12 uren nagenoeg in dezelfde rigting van Utrecht; voorts $12\frac{1}{2}$ uren ten noord-oosten van 's Hertogenbosch; 3 uren ten noorden van Nijmegen; $7\frac{1}{2}$ uren ten noord-westen van Kleef, en $27\frac{1}{2}$ uren ten noord-westen van Dusseldorf; $5\frac{1}{2}$ uren zuid-westwaarts van Zutphen; $8\frac{1}{2}$ uren ten zuidwesten van Deventer, en 12 uren van Zwolle, nagenoeg ten zuiden. — Haar omtrek is ruim drie viendeelsuurs gaans.

Het is zeer waarschijnlijk, dat men Arnhem moet houden voor het *Arenacum* der Ouden, waar, in de eerste eeuw onzer jaartelling, het onverwinnelijk geachte *tiende Legioen* der Romeinen in bezetting lag, en door den kloeken CIVILIS aan het hoofd der Batavieren aangetast werd (1). Is dit zoo; dan behoeft men ook naar de naamsafleiding dezer plaats, die trouwens, in de oudste stukken, niet *Arnhem*, naar *Arnem* heet, niet verder te zoeken (2). Zonder de

(1) Zie van Spaen, *Inleiding tot de Hist. van Gelderland*, deel III. bl. 39—57, Verg. *Wagenaars Vaderl. Hist.*, deel I. bl. 176.

(2) Aan eenen oorspronkelijken perkamenten brief van het jaar 1291, in het Provinciaal Archief van Gelderland voorhanden, wordt, in geel was, het oudste zegel van Arnhem gevonden, dat ter onzer kennis is gekomen; het randschrift daarvan luidt: SIGILLVM BVRGENSIVM DE ARNEM.

veelal ijdele gissingen, die hieromtrent gemaakt zijn, te herhalen, willen wij alleen vermelden, dat Arnhem zich buiten allen twijfel op eenen hoogen ouderdom beroemen kan, dewijl het genoegzaam zeker is, dat hier reeds van den tijd der eerste invoering van het Christendom in deze landen eene kerk aanwezig was (3). — In eenen giftbrief van den jare 997 wordt Arnhem genoemd; onder verscheiden andere plaatsjes, wier inkomsten door Keizer otto III. aan het klooster te Elten geschonken werden (4). Toen, en veel later nog, was Arnhem nog geene stad, in dien zin, in welken volgende eeuwen dit woord bezigden. Men verbeelde zich een slot of ridderkasteel, naar de wijze en de behoefte van dien tijd, met hooge muren en torens versterkt, bewoond door eenen edele, die de vrije en in zekere mate onafhankelijke eigenaar is, niet alleen van het daar om gelegen land, maar ook van deszelfs bewoners, en

(3) Het duidt toch, volgens den heer *van Spaen*, in zijn zoo even aangehaald werk, deel III. bl. 56, eenen hoogen ouderdom, ja zelfs eene dagteekening van den tijd der bekeering tot de Christelijke Godsdienst, aan, wanneer de kerkgifte eener plaats het eigendom is van een geestelijk gesticht in een ver verwijderd gewest, — en het was de abdij van Prume in het bisdom Trier, die oudtijds het regt had, om eenen pastoor in de kerspelkerk te Arnhem aan te stellen, en dien, tegen het genot van al de inkomsten en voordeelen dier kerk, bezoldigen moest. Verg. *van Spaen*, t. a. p. deel IV. bl. 213, 214; ook *ald.* bl. 207 en 208 noot 3. -- In het jaar 1609 werden de aanzienlijke goederen, welke de abdij van Prume in dezen omtrek bezat, aan Graaf ERNST KAZIMIR VAN NASSAU-KATZENELBOGEN verkocht, doch deze stond de onder dien koop mede begrepen kerkgifte, of het *jus patronatus*, aan de stad af. Zie *Pontanus*, *Hist. Gelrica*, lib. I. p. 69.

(4) Zie dit stuk bij *Bondam*, *Charterboek van Gelderland*, afd. I. bl. 72 volg.

die over deze , zonder hooger beroep , het regtsgebied uitoefent ; rondom dat slot en rondom de kerspelkerk verbeelde men zich voorts een aantal houten woningen van handwerks- en ambachtslieden , allen in meerdere of mindere mate slaaf , dienstbaar , eigenhoorig , een vrij eigendom van den Heer , even gelijk zijn vee en zijn land — en men zal een denkbeeld hebben van hetgeen Arnheim en andere tegenwoordige steden in de tiende en elfde eeuwen waren. Stelt men zich nu , in plaats van den edelen Heer , een grafelijk ambtenaar voor , die het volk tot ongewone dienst en schatting dwingt , door velerlei afpersingen drukt , regt spreekt naar zijne willekeur , de vruchten van den arbeid en van het zweet der lijfeigenen voor zich zelve en voor zijnen gebiedster ten zorgvuldigste inzamelt , en de bezitters der rondom zijn verblijf bij elkander opgeslagen woningen noodzaakt , om die , ter beveiliging tegen rooverbenden of ander ongeval , met muren of wallen te omgeven ; dan heeft men het beeld voor oogen van hetgeen Arnheim was in de twaalfde en dertiende eeuw , toen de Graaf van Gelre er , waarschijnlijk door aankoop , eigenaar van was geworden. Maar in dezen tijd viel eene groote verandering in den toestand der steden voor , en daarin deelde ook deze plaats. Toen , namelijk , begon een geest van vrijheid , door verschillende gebeurtenissen opgewekt , het volk te bezielen , en verschillende omstandigheden liepen te zamen , om dien geest te begunstigen. De vorsten begonnen nu te zien , dat hetgeen vrije stedelingen , bij den bloei van handel en handtellingen , en daardoor steeds vermeerderende welvaart , hun vrijwillig zouden opbrengen , meer moest bedragen , dan de dienst en de afgeperste schatting van lijfeigenen , en dat zij (terwijl alleen vrijen de wapenen mogten dragen) , om hunne trotsche leenmannen te vernederen , eenen nieuwen stand van vrije ingezetenen moesten scheppen , die hun een

leger van aan hunne dienst verknochte strijders konden bijzetten, Nadat dus Keizers, Koningen en Bisschoppen hierin voorgegaan waren, volgden ook Hertogen, Graaven en Heeren derzelve voorbeeld, en gaven aan verschillende plaatsen stedelijke voorregten; dat is: zij onttrokken de bewoners aan de lijfeigenschap; zij verleenden hun de magt, om ook na hunnen dood over hun vermogen te beschikken; zij waarborgden hen tegen alle willekeurige belastingen; zij gaven hun het regt, om uit hun midden regters en overheidspersonen te kiezen, en naar vaste wetten, naar te boek gestelde keuren, geregeerd te worden; daarenboven beschonken zij hun veelal met jaar- en weekmarkten, met vrijdom van tollën, en diergelijke; met één woord: zij verheieven dorpen (*villae*), of poorten (*oppida*), tot steden of gemeenten (*civitates*) (5). Zoodanige stedelijke voorregten ontving, benevens verscheidene andere Geldersche plaatsen, ook Arnhem, in het jaar 1233, van OTTO II., den toen regerenden Graaf van Gelre en Zutphen (6), en zijn opvolger Graaf REINALD I. bevestigde deze voorregten, uit kracht eener keizerlijke vergunning, in het jaar 1312 (7). Dit een en ander kan men alzoo beschouwen als de eerste grondlegging der stad Arnhem, als de eerste ontluiking der kiem, waaruit zich hare volgende lotgevallen ontwikkelden.

Na dezen tijd deelde Arnhem, even als andere steden,

(5) Verg. onder veel anderen: *Robertson, Hist. de Charles V.*, tom. I. p. 42 et suiv. *Heeren, Gevolgen der Kruistogten*, bl. 107 — 116 en 215 — 234 der Nederd. uitgave. *Van Spaen. t. a. p.* deel II. bl. 205 — 209; deel IV. bl. 225 en volgg.; ook deszelfs *Historie van Gelderland*, deel I. bl. 149 — 152. *Bondam t. a. p.* afd. III. bl. 401 noot *w* en bl. 406 noot *x*.

(6) Zie *Bondam t. a. p.* afd. III. bl. 404 volgg.

(7) *Van Spaen, Historie*, deel I. bl. 416. De brief zelf is mitgegeven door *Pontanus l. l. lib. VI. pag. 182, 183.*

op hare beurt, in de rampen des oorlogs en in de slagen des noodlots. Zij heeft in het bijzonder, in vorige eeuwen, veel door brand geleden, gelijk in de jaren 1364, 1419 en 1425 (8), eene ramp, waaraan de met houten huizen vervulde steden van die dagen zoo ligt onderworpen waren. In 1473 werd zij ingenomen door KAREL den Stoute, Hertog van Bourgondië, aan wien ARNOLD, Hertog van Gelre, om zich te beschermen tegen zijnen zoon ADOLF, door wien hij gevangen gehouden werd, al zijne landen verpand had. KAREL de Stoute belastte Arnhem, bij die gelegenheid, met eene zware brandschatting, en deed al de charters, de waarborgen der oude vrijheden en voorregten behelzende, wegvoeren (9). — Reeds vroeg was Arnhem als koopstad bekend. Over de opbrengst der tollén harer weekmarkt bestond reeds in 1240 een verschil tusschen den Hertog en den Prior der orde van St. Jan (10); in 1334 kwamen hier Vriesche kooplieden, om de jaarmarkt bij te wonen (11), en in 1377 had Arnhem reeds eene haven (12); ook trad de stad, in het jaar 1343, in het beroemde verbond der Hanze, tusschen eenige aanzienlijke steden in Duitschland en de Nederlanden, ter bescherming van den koophandel, gesloten (13), en in 1488 dreven die van Roemerswaal in Zeeland handel op Arnhem (14). — Daar Keizer KAREL V. (toen hij, na

(8) Pontanus, *Hist. Gelrica*, lib. I. p. 70.

(9) Pontanus l. l. Zie ook G. van Hasselt, *oorsprong van het Hof van Gelderland*, bl. 8.

(10) Bondam t. a. p. afd. III. bl. 431.

(11) Dit leert mij de rekening van den Ambtman [Officiator] van Veluwe van dat jaar, ter R. K. berustende.

(12) G. van Hasselt, *Arnhemsche Oudheden*, deel II. bl. 6.

(13) *Tegenw. staat van Gelderland*, bl. 44.

(14) *Stads secreta camerae*. fol. 94 verso.

de overige Nederlandsche gewesten onder zijnen sceppter vereenigd te hebben, in 1543 ook Gelderland veroverd had), hier het opperste Gerechtshof vestigde, en naderhand zijn zoon **FILIPS** er de Rekenkamer van Gelderland plaatste, heeft Arnhem aan deze beide vorsten het bezit van die beide belangrijke regerings-kollegiën binnen hare muren te danken gehad (15), welke er ook sedert gebleven, en, bij de verschillende omwentelingen, door departementale of provinciale besturen vervangen zijn. -- Het is buiten het doel van dit werkje, hier de geschiedenis dezer stad verder in bijzonderheden te vermelden: trouwens, daar dezelve in de geschiedenis van geheel Gelderland, en deze weder, sedert de afschudding van het Spaansche juk, in de algemeene geschiedenis des vaderlands als geheel ingeweven is, zou de voorstelling daarvan hier slechts onvolledig en oppervlakkig kunnen zijn.

De Rijn stroomt ten zuiden dicht langs de stads wal. Ook in de veertiende eeuw bespoelde deze rivier de stads muur, maar zij schijnt toen geloopen te hebben op eene plaats, welke thans binnen den omtrek der wallen ligt, in een aantal tuinen afgedeeld en onder den naam van *het weerdje* bekend is, waarvan misschien nog de zich daar langs heen strekkende *Oeverstraat* haren naam ontleent (16). Maar in den aanvang der zestiende eeuw was de Rijn op eenigen af-

(15) *Tegenw. staat van Gelderland*, bl. 444.

(16) Zij wordt in de oudste stukken in het latijn altijd *platea ripuaria* genoemd. -- Toen naderhand de Rijn zijnen loop meer zuidwaarts begon te nemen, ontstond eerst daardoor het weerdje, hetwelk, als zijnde onbedijkt, jaarlijks overstroomd werd en der burgerij tot gemeene weide strekte, tot dat Prins **MAURITS** in 1619, tusschen de Rijn- en de Sabelspoort, den wal deed opwerpen en den muur bouwen. Zie *Kronyk van Arnhem*, bl. 265.

stand van de stad verwijderd, en slechts een strang der rivier kwam digt bij de Sabelspoort: de Rijn zelf liep omstreeks de tegenwoordige scheiding tusschen de thans zoogenoemde Stadsweerd en den Malburgschen polder, wendde zich vervolgens noordwaarts en verder op de hoogte van de Praast, met eene aanmerkelijke bogt, ten westen. Hertog KAREL, de zoon van ADOLF, die ons toen beheerschte, en zich het bezit van Gelderland door het Huis van Oostenrijk hevig betwist zag, had ten dien tijde moeite genoeg, om zich tegen deszelfs aanvallen te verdedigen, en het was ook tot dat einde, dat hij Arnhem, naar de wijze van dien tijd, niet weinig versterkte, en daartoe onder anderen den loop van den Rijn, op kosten der burgerij, weer digter langs de stad deed heen leiden, hetwelk door dezelve, gelijk zich denken laat, niet zonder grooten tegenzin bewerkstelligd werd (17). — Twee beken, een half uur ten noorden van de stad ontspringende, voorzien hare grachten van water: een van deze beken, de *St. Jansbeek* genoemd, loopt ook door de stad en stort zich daarna in den Rijn. — Door middel van eene schipbrug over deze rivier heeft Arnhem gemeenschap met de Betuwe: dit veer, oudtijds eene bezitting van het Kapittel van ST. PIETER te Utrecht, werd in het jaar 1601 door de stad aangekocht, die er twee jaren daarna, tot groot gerief der inwoners, de schipbrug deed leggen (18).

Hier boven noemden wij het getal der inwoners in het schependom, of de buitenwijken van Arnhem: *binnen de*

(17) Verscheiden belangrijke stukken, hiertoe betrekkelijk, zie men bij *G. van Hasselt, Arnhemsche Oudheden*, deel I. bl. 130 en volg. Vergel. deel II. bl. 7.

(18) Dit bleek mij uit het *Raadsignaat der stad Arnhem* van die jaren.

stad beloopt dit een getal van 10,209 inwoners; dus te zamen 13,778 zielen. — Voor het grootste gedeelte dezer bevolking was, in vroegeren tijd, het middel van bestaan hoofdzakelijk verbonden aan het alhier gevestigde Hof en de Rekenkamer, en aan de inwoning van veel aanzienlijke geslachten; gelijk ook aan het verblijf van vermogende vreemdelingen, die, na zich in een der aan zee gelegene gewesten door den handel verrijkt te hebben, binnen deze stad, of op een der buitenverblijven in haren omtrek, hunne woonplaats vestigden, om in deze bekoorlijke streek, gedurende den herfst huns levens, de vruchten hunner nijverheid verdubbeld te smaken. Thans, daar de omstandigheden des tijds dit middel van bestaan grootendeels vernietigd hebben, schijnt zich voor Arnheems ingezetenen eene nieuwe bron van welvaart geopend te hebben. Ik bedoel den zoogenaamden expeditie-handel, die voornamelijk met het naburig Duitschland gedreven wordt en zich onledig houdt, met de verschillende koop- en fabriekwaren van daar naar Holland, en de in Holland aangebragte overzeesche produkten weder naar de Deutsche handelplaatsen te expedieren; deze handel, die hier thans aan vele handen van allerlei stand werk verschaft, wordt voornamelijk door middel der stoomvaart op de rivieren en der op Keulen, Duisburg, Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage aangelegde veerschepen gedreven, en heeft in de fraaije straatwegen op Utrecht, op Zutphen, en op Amsterdam, een belangrijk hulpmiddel bekomen, terwijl de schepen, in de ruime haven, gedurende den winter, eene meer veilige verblijfplaats hebben, dan zij op den afstand van verscheiden uren, zoo naar boven als naar beneden, vinden kunnen. — Van niet weinig aanbelang is hier ook de handel in de granen, die op de wekelijksche markt van de omliggende dorpen in groote menigte worden aangevoerd, alsmede in den tabak, die, in aanzienlijke hoeveelheid hier om-

streeks groeiende, door de handelaren opgekocht, naar Holland, en verder buitenlands, verzonden wordt.

Behalve eene Katoenfabriek, die in jare 1832 opgerigt is en aan vele handen werk verschaft, zijn hier geene fabrieken, welke bijzondere aanmerking verdienen. Ook zal de vreemdeling te Arnhem geene aanmerkelijke verzamelingen van gewrochten van natuur of kunst vinden, die ook niet elders worden aangetroffen. Intusschen bestaat hier, nevens een bloeiend Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, een talrijk natuur- en letterkundig Genootschap, in het jaar 1792 onder den naam van *Prodesse conamur* opgerigt, in hetwelk, gedurende de wintermaanden, wekelijks eene wetenschappelijke voorlezing gehouden wordt, alsmede een Genootschap voor *teeken-, bouwen en doorzigtkunde*, hetwelk zich voornamelijk de opleiding van minvermogende jongelingen ten doel stelt.

Sedert eenige jaren is Arnhem in uitwendig aanzien aanmerkelijk toegenomen. De stad zelve is, in 1835, aan de noordzijde uitgelegd; nieuwe straten beslaan de plaats der gesloopte wal en buitenwerken, en der gedempte grachten. In het binnenste gedeelte der stad zijn de luifels en trapswijze opgaande gevels, en wat verder de bouworde der middeleeuwen herinnerde, allengs verdwenen; vele oude huizen zijn door nieuwe vervangen, en weinige plaatsen bevatten thans, naar evenredigheid harer grootte, zoo vele sierlijk gebouwde nieuwe woningen. — Van de aanmerkelijkste der openbare gebouwen volge hier nog een enkel woord.

Op de ruime markt valt aanstonds het *Gouvernements gebouw*, met zijnen breeden modernen gevel, in het oog. Het staat op de plaats, waar zich, in den tijd der Hertogen, het gebouw bevond, in hetwelk deze gewoonlijk diun verblijf hielden, waardoor het toen onder den naam van *Hof*

(*hôtel*) van *Gelre* bekend was (19). Nadat Gelderland onder het beheer van KAREL V. was gekomen, werd dit Hof het gewoon verblijf van deszelfs Stadhouders (20), en ook na de afzwering van het Spaansche bewind werd het, onder den naam van *Prinsenhof*, doorgaans door den Stadhouder gebruikt, wanneer hij te Arnhem kwam. Het was een groot onderwetsch gebouw, gedeeltelijk vernieuwd in 1649, nadat het, in 1589, door een ongeluk met buskruid, voor een gedeelte in de lucht was gesprongen (21). Een vleugel van hetzelfde, naar deszelfs gebruik, de *Kaatsbaan* genoemd, werd in 1547 gebouwd en van tijd tot tijd, onder anderen door de Geldersche Ridderschap, met geestdrift bezocht. Deze baan was toen nog niet overdekt, maar werd, eerst in den tijd van Prins MAURITS, ter zijner uitspanning, met een dak voorzien (22). Het hoofdgebouw van het oude hof der Hertogen en Prinsen werd in de jaren 1803 en 1804 afgebroken, en, nieuw opgebouwd, voor het gewestelijk bestuur in orde gebracht; de kaatsbaan, met de daaraan gebouwde hoofdwacht, heeft men eerst in 1819 zien verdwijnen, om het provinciaal Gouvernements-huis te vergrooten, waardoor ook de markt in schoonheid en ruimte aanmerkelijk heeft gewonnen.

Nog altijd wordt dit anders fraaije plein ontsierd door het *Oude Stadhuis*. Het torentje, dat uit deszelfs nu geheel

(19) *G. van Hasselt, Arnheemsche Oudheden*, deel IV. bl. 171, 172, en *Oorsprong van het Hof van Gelderland*, bl. 13-16.

(20) *G. van Hasselt, Arnheemsche Oudheden*, t. a. p. bl. 172.

(21) *Tegenw. staat van Gelderland*, bl. 447.

(22) Verscheiden bijzonderheden betreffende deze Kaatsbaan vindt men in *G. van Hasselt, Arnheemsche Oudheden*, t. a. p. bl. 197 en volg. Zie ook *Kronyk van Arnhem*, bl. 255.

vervallen Gothischen voorgevel oprees, heeft men bereids voor vele jaren voorzigtigheidshalve afgebroken, en het gansche gebouw, dat niet langer aan zijne vroegere bestemming kon beantwoorden, zal denkelijk eerlang gesloopt worden. Eene kamer in hetzelfde is, tot op den huidigen dag, bekend onder den naam van *Gortze Kamer*, omdat de beruchte Rijksbaron VON GORTZ, het hoofd van eenen geweldigen aanslag tegen GEORGE I, Koning van Engeland, in het jaar 1717, op zijne vlugt uit 's Gravenhage naar Duitschland, hier in hechtenis genomen zijnde, in dezelve bijna vijf maanden gevangen bleef: tot erkenenis voor deze hem door de stad bewezen dienst, zond de Koning haar, vier jaren daarna, zijn levensgroot afbeeldsel ten geschenke (23). Het huis, dat naast dit gebouw gezien wordt, en ook van binnen daar mede gemeenschap heeft, werd in den jare 1592 ten dienste van de toenmalige Gedeputeerde Staten des Veluwschen Kwartiers gesticht en in 1626 aanmerkelijk vergroot; het wordt thans tot verschillende einden gebruikt.

Achter het oude stadhuis verschuilt zich nog het thans zogenoemde *Oude Hof*. Nadat het, door de Staten van Gelderland, gekocht en in den jare 1602 vereerd was aan LODEWIJK GRAVE VAN NASSAU-KATZENELBOGEN, droeg het den naam van *Hof (hôtel) van Nassau*; in 1614 werd het door Graaf ERNST KAZIMIR aanmerkelijk vertimmerd en met hoog-verheven beeldwerk in marmer versierd. Maar

(23) Bijzonderheden wegens de daad van VON GORTZ, zie men bij *Wagenaar, Vaderl. Historie*, deel XVIII. bl. 153--159; en, wegens zijne gevangenschap, in de *Kronijk van Arnhem*, bl. 304 en volg., waarmede verdienen vergeleken te worden de medegedeelde bijzonderheden in den *Algem. Konst- en Letterbode* 1826, deel II. bl. 436 en volg.

weldra veranderde dit gebouw van bestemming; want, in 1648, door de gemelde Staten weder aangekocht zijnde van WILLEM FREDERIK GRAVE VAN NASSAU-KATZENELLBOGEN, Stadhoudcr van Vriesland, werd het, gedurende anderhalve eeuw, als Kanselarij van Gelderland, door het Hof en de Rekenkamer gebruikt (24), tot dat het, bij de verandering van bestuur, hoofdzakelijk voor de verschillende kamers der Regtbank van eersten aanleg, werd ingerigt.

Niet ver van hier vertoont zich het gebouw, dat vroeger algemeen onder den naam van *het Duivelshuis* bekend was. Het werd, omstreeks het einde der vijftiende eeuw, in den smakeloozen trant van dien tijd, gesticht door den Krijgsoverste MARTEN VAN ROSSEM, die, om zijne woestheid berucht, het branden en blaken het schoonste sieraad van den oorlog noemde; die, voor Hertog KAREL VAN EGMOND strijdende, midden in des vijands gebied, 's Gravenhage durfde overvallen en plunderen; die naderhand, door zijnen en zijns vorigen meesters bittersten tegenstander KAREL V, om zijne dapperheid, met eerbewijzingen werd overluden, en die eindelijk nog Parijs voor den schrik zijns naams deed beven (25). Het hier door hem gestichte gebouw vertoonde voorheen, in den witten voorgevel, schier tallooze afbeeldsels van menschelijke gedaanten, sommige met bokspooten, als saters, andere als gewapende mannen, van velen alleen het hoofd, deels in geheel-, deels in half-verheven beeldwerk. Reeds in 1826 zijn er eenige dier beelden afgenomen geworden. De overige zijn bijna allen

(24) *Kronijk van Arnhem*, bl. 254, 283 en 284. *Arnhem-sche Oudheden*, deel II. bl. 232 en volgg.

(25) Zie over hem *Pontanus*, l. l. lib. XI. et XII. passim. Het verhaal van zijnen togt naar 's Gravenhage l. l. p. 744 seqq. beloont de moeite der lezing wel.

verdwenen, toen dit gebouw, dat tot 1830 een bijzonder eigendom was, door de stad aangekocht is geworden. Het verkreeg toen een geheel ander aanzien, en werd ingerigt om de dienst van het oude Stadhuis te vervangen. De hoofden en borstbeelden boven de ramen der eerste en tweede verdieping zijn alleen behouden. Onder deze ziet men het beeld van den Stichter zelve, kenbaar door het onderschrift. De andere zijn afbeeldingen van vorstelijke personen, van krijgslieden, van vrouwen. Men bemerkt onder dezelve ook het hoofd van eenen Moorman en dat van eenen Israëliet, het laatste kenbaar, zoo aan de gelaatstreken, als aan den gepunten hoed (*pileus cornutus*), door welchen de Joden in de middeleeuwen zich moesten onderscheiden. Denkelijk zijn het allen te zamen afbeeldingen van personen, die in den tijd der stichting van het gebouw leefden, en in verbond of vriendschapsbetrekking met den Hertog stonden, of tot zijn hofgezin behoorden. Het hoogste beeld boven de hoofddeur schijnt den Hertog zelve voor te stellen (26).

Digt hierbij is de *Groote Kerk*. Zij werd in haren tegenwoordigen staat opgebouwd in het midden der vijftiende eeuw, toen de eerste steen gelegd is door Hertog ARNOLD, in 1452 (27); van dien tijd af tot op den tijd der hervorming, was zij aan ST. EUSEBIUS geheiligd (28); thans dient zij voor de eerdienst der Hervormden. Vóór 1452 stond op deze zelfde plaats ook eene kerk, die aan den heiligen MARTINUS toegewijd en waarschijnlijk van zeer hooge oudheid (29) was; maar het volk, dat dezen Heilige geen ontzag meer scheen

(26) Verg. de *Verhandeling over het huis van Marten van Rossem* van den geleerden G. van Hasselt, gedrukt in 1780.

(27) G. van Hasselt, *Geldersch Maandwerk*, deel II. bl. 198.

(28) *Pontanus l. l. lib. IX. p. 504.*

(29) Zie hiervoor bladz. 13, noot (3).

te betoonen, liep naar andere kerken, om de mis en de predikatiën te hooren, tot groot nadeel voor deze parochie en niet weinig ergernis van hare voorstanders; daar nu dit misbruik, niettegenstaande een streng bevelschrift van den toenmaligen Paus MARTINUS van den jare 1423 (30), niet geweerd kon worden, besloot men, het nieuw gebouwde Godshuis aan de bescherming van EUSEBIUS op te dragen, wiens overblijfsels uit de abdij van Prume herwaarts werden overgebracht (31). De toren van deze kerk werd eerst in den jare 1650 tot zijne tegenwoordige hoogte van 310 voet gebragt, en twee jaren later met zijn fraai uurwerk en klokkenspel voorzien (32). Behalve een uitmuntend orgel, bevat deze kerk van binnen niets merkwaardigs, dan de fraaije marmeren graftombe van KAREL VAN EGMOND, Hertog van Gelre, waarop zijne levensgrootte beeldtenis geharnasd ligt uitgehouwen. Hij overleed in den jare 1538: zijn ligchaam zelf werd in deze kerk bijgezet, zijn ingewand in het naburig klooster Monnikhuizen, en zijn hart in de kerk van het Minnebroederen of Observanten klooster binnen deze stad. Het laatste werd aldaar, in het jaar 1630, toevalligerwijze wedergevonden (33), en toen deze Broederen kerk, in de maand September 1805, om hare bouwvalligheid, moest afgebroken worden, door de zorg der regering, in den hertoglijken kelder op het koor der groote kerk bijgezet. — Reeds meermalen noemden wij dezen Hertog KAREL, en daar hij, gedurende zijn leven,

(30) Zie hetzelfde bij *Slichtenhorst, Geldersche Geschiedenissen*, bl. 596.

(31) *Pontanus l. l.* lib. IX. pag. 504.

(32) *Raadsignaat van die jaren*.

(33) *Raadsignaat*, 10 Maart 1630. — Zie een extract uit hetzelfde, hiertoe betrekkelijk, hier achter als *bijlage lett. A*.

hier of hieromtrent veelal zijn verblijf hield, zal hij ons op onze wandelingen in dezen omtrek nog dikwijls voorkomen: het is dus welligt niet ongepast, hier bij zijn graf een' enkelen blik op zijn leven te werpen.

De hevige onlusten, die tusschen Hertog ARNOLD, den grootvader van KAREL, en zijnen zoon ADOLF, waren uitgebarsten, en in welke, gelijk doorgaans, ieder der onderdanen partij gekozen had, hadden Gelderland met onrust en woelingen vervuld, en de vorstelijke schatkist uitgeput. Eindelijk had ARNOLD aan Hertog KAREL VAN BOURGONDIE, den magtigsten vorst van dien tijd, die hem tegen zijnen zoon bijstand had verleend, geheel Gelderland moeten verpanden. Deze nam dus, na ARNOLDS dood, gewapenderhand van dit gewest bezit, en hield KAREL, den zoon van ADOLF, in verzekerde bewaring. Maar deze, schoon gevangen, bezat in eene hooge mate de liefde en de toegenegenheid zijner natuurlijke onderdanen, de Gelderschen. Na zonderlinge lotgevallen geraakte hij in vrijheid en werd hij (in het jaar 1492) in Gelderland als Hertog gehuldigd. Maar hier moest hij zich verdedigen, tegen het magtige Huis van Oostenrijk: eerst tegen MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK (die met de eenige dochter des Hertogs van Bourgondië gehuwd was), daarna tegen deszelfs zoon FILIPS I, eindelijk tegen Keizer KAREL V, en tegen de met dezelve verbonden vorsten: met de magt van één uitgeput gewest moest hij alzoo weerstand bieden aan het vereenigde Bourgondisch-Oostenrijksche huis, dat over Duitschland, over Spanje en over de rijke Nederlanden gebod, en op het laatst ook de vruchten van de ontdekking der nieuwe wereld met derzelver schatten begon te plukken, — en hij deed het eene halve eeuw lang. Veel malen werd hij wel door deze groote overmagt zwaar gedrukt; meer dan eens was hij op het punt om alles te verliezen; eenmaal zelfs zag

hij zich genoodzaakt te bukken, en zijn zwaard aan de voeten des overwinnaars neder te leggen; maar telkens, en ook in het laatst genoemde geval, vond hij redding en uitkomst, niet alleen in de liefde en de trouw zijner onderdanen, in de onverschrokkenheid zijner veldoversten (waaronder de geduchte MARTEN VAN ROSSEM eene der eerste plaatsen bekleedde), in de hulp, die hij van tijd tot tijd uit Frankrijk verwierf, maar ook en wel vooral in zijnen eigenen moed, zijne schranderheid en listige vonden. Van hier, dat hij telkens geduchter was door zijn verlies, meermalen zijnen vijanden groote afbreuk deed en eindelijk zelfs, in het jaar 1528, door den Keizer voor Hertog werd erkend. Intusschen had hij ook Groningen, Vriesland, Drenthe en Overijssel veroverd, zich in het Nedersticht (Utrecht) eenen aanhang verworven en door geheel Holland den schrik zijner wapenen verspreid. Maar bovenmatige heerschzucht en nooit voldane wenschen deden hem die veroveringen in korten tijd ook weder verliezen. Dit griefde hem, en nog meer voelde hij zich diep getroffen door de mislukking van zijn oogmerk, om, na zijn kinderloos overlijden, de opvolging in zijn hertogdom aan den Koning van Frankrijk te verzekeren; want de Staten des lands kozen den zoon des Hertogs van Gulik en Kleef tot zijnen opvolger, en huldigden dezen, nog bij het leven van KAREL, met geestdrift en luide vreugdeblijken, als hunnen toekomstigen vorst. Het verdriet, dat hij hierover gevoelde, voltooidde de ondermijning zijner krachten: hij overleed in den ouderdom van bijna een-en-zeventig jaren. — Zijn opvolger moest, slechts vijf jaren later, voor het geweld der wapenen van KAREL V. zwichten, en van toen af waren onder het bewind van dezen al de Nederlandsche gewesten vereenigd (24).

(34) Zie *Tegenw. staat van Gelderland*, bl. 106 en volg. en *Pontanus*, l. l. lib. XI.

Digt bij de groote kerk, regt over het oude stadhuis, prijkt de *nieuwe Waag*, in den jare 1761, in eenen uitmuntenden smaak, gebouwd (35). — Aan de andere zijde voert een plein, met eene dubbele rij lindeboomen beplant, naar de *St. Walburgs Kerk*, kenbaar aan hare twee evengelijke torentjes. Zie hier wat tot hare stichting aanleiding gaf. — In den aanvang der veertiende eeuw en vroeger, bestond te Tiel, toenmaals onder het gebied des Hertogs van Brabant behorende, een Kapittel van Kanoniken, (wereldlijken, die, zonder door kloostergeloften gebonden te zijn, naar een voorgeschreven regel in gemeenschap leefden.) Hunne trotschheid en euvelmoed, hun lui en weelderig leven, werd nog steeds gevoed door eene jaarlijksche schatting, welke de burgers van Tiel, om welke reden dan ook, gewoon waren, hun op te brengen. In het invorderen dezer schatting nu waren deze Heeren, sedert eenige jaren, zeer hard en onmeêdoogend te werk gegaan, hetwelk, in den jare 1315, tot eenen volkomen opstand aanleiding gaf, daar de vergramde en te lang reeds getergde burgerij op de Kanoniken aanviel, sommige van dezelve vermoordde, andere, die op den toren zochten te ontkomen, van boven neêr wierp en aan de overige, die uit de stad gevlugt waren, de terugkomst weigerde. Naderhand kwam men echter overeen, dat de Kanoniken, na hunne daar en daaromstreeks gelegene goederen verkocht te hebben, voor altijd de stad zouden verlaten. Zij begaven zich daarop, zoo het schijnt in 1328, naar Arnhem, alwaar zij, zoo door de burgerij, als door Graaf REINALD II, met open armen werden ontvangen, terwijl hun tevens, tot het bouwen van nieuwe woningen en van eene nieuwe kerk, de plaats

(35) *Kronijk van Arnhem*, bl. 309.

aangewezen en onderstand verleend werd (36). Nog in den jare 1391 werden hun van stads wege daartoe 52,000 steenen gegeven, en eerst in 1422 werd hunne kerk ingewijd en naar de heilige WALBURGIS genoemd (37). — Ook hier wisten zich deze Heeren, naar het schijnt, niet bemind te maken. Immers, reeds in den jare 1464, werd, door de magistraat, aan eenige vrouwen, om haar oneerbaar gedrag met de Kanoniken, de stad ontzegd, hetwelk door deze zoo hoog werd opgenomen, dat zij, zich op hunne voorregten beroepende, de stedelijke regering noodzaakten, om aan verscheiden andere, aan welke om dezelfde reden de stad nog ontzegd zoude zijn geworden, bij voortdoring de inwoning te vergunnen (38). Het was eerst, toen, bij de afschudding van het Spaansche juk, ook onder ons de godsdienst-hervorming haren zetel vestigde, dat deze kweek-school der ongerechtigheid eene waardige bestemming kreeg; want in den jare 1583 werden de woningen der Kanoniken in een verblijf der Burgerweezen veranderd, welke echter, in 1616, naar de Ketelstraat verplaatst zijn, alwaar wij hen nog aantreffen, terwijl toen de oude woningen bij gedeelten werden verkocht (39). De kerk werd, van dezen tijd af, voor een lands-arsenaal en naderhand tevens voor een stads magazijn gebruikt (40); totdat zij, door den

(36) Zie *Slichtenhorst*, *Geldersche Geschiedenissen*, bl. 575, en *Pontanus*, *l. l.* lib. VI. p. 187; lib. VII. p. 212 et 248.

(37) *Kronijk van Arnhem*, bl. 3 en 7.

(38) *Stads secreta camerae*, fol. 34; zie ook *Kronijk van Arnhem*, bl. 36, 37, en *Arnhemsche Oudheden*, deel I. bl. 140-144.

(39) *Kronijk van Arnhem*, bl. 225 en 264. Zie ook *Raad-signaat van 1616*, fol. 29.

(40) *Arnhemsche Oudheden*, deel IV. bl. 208 en volgg.

voormaligen Koning van Holland, aan de Roomsch-Katholijke gemeente geschonken werd, welke haar nog gebruikt.

Van hier leidt de weg, langs het *Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering*, voorheen het *Provinciaal Tuchthuis*, dat, in den jare 1710, op den grond van den moestuin van het voormalig Agnieten-klooster gebouwd werd (41), naar het *St. Katharijnen Gasthuis*. Dit Gasthuis dagteekent reeds van den jare 1306, toen Graaf REINALD I. het stichtte, door de vereeniging van twee verschillende gasthuizen (*hospitalia*), waarvan het een reeds vele jaren vroeger bestond (42), het ander, niet lang te voren, door zijne zuster MARIA, was opgericht (43). Het stond toen in de Bakkerstraat en besloeg de ruimte tusschen het Kerkhof, de Pastoorstraat en de Torensteeg, totdat het, in den jare 1636, herwaarts, in de gebouwen van het voormalig Agnieten-klooster, werd verplaatst: het oude gasthuis in de Bakkerstraat, dat geheel vervallen was, werd toen, ten behoeve van de stad, bij gedeelten verkocht (44).

Veel zoude hier nog gezegd kunnen worden over andere Arnhemsche oudheden: wij zouden de plaats kunnen be-

(41) *Kronijk van Arnhem*, bl. 303.

(42) Namelijk reeds in het jaar 1246. Zie *Bondam*, t. a. p. afd. III. bl. 456; vergel. bl. 496 en 518.

(43) Tot dit gasthuis heeft dus waarschijnlijk geen betrekking het *Insula Dei*, of de *Godsweerd*, van Graaf REINALD I; doch het is hier de plaats niet, om over het geschil daaromtrent uit te weiden: men zie *van Spaen*, *Hist. van Gelderl.*, deel I. bl. 433-442, en mijne *Gedenkw. uit de Gesch. van Gelderland*, deel I. bl. 92; ook *O. Tulleken*, *dissert. de Insula et Monte Dei*.

(44) *Kronijk van Arnhem*, bl. 276, 277.

schouwen, waar de in den jare 1818 afgebrokene *St. Jans Kerk* plagt te staan; zij was te voren eene bezitting van de Ridder van Maltha en een der oudste Nederlandsche gebouwen: wij zouden de overblijfsels van het *Minnebroederen Klooster*, thans tot schoolgebouwen en andere einden ingerigt, kunnen bezoeken: wij zouden over *Marienburg*, over *St. Pieters* en *St. Anthony Gasthuis*, over den *Grooten Oord* en andere in de oude geschiedenis der stad voorkomende gebouwen en plaatsen kunnen spreken (45); — maar voor den vreemdeling zou zulks allezins vervelend, en weinig belangrijk voor den inwoner zijn. Verlaten wij dan de stad, om in de eerste plaats haren allernaasten omtrek te beschouwen.

Voormaals was Arnhem aan de zijde der Veluwe door een groot bosch omringd, dat tot dicht aan de poorten reikte; het werd in den jare 1505, bij het hevig beleg, hetwelk deze stad toen van FILIPS I, Koning van Kastilië, moest verduren, grootendeels omgehouden (46).

De stad heeft vier poorten: de *St. Eusebius*, gewoonlijk *Sebis-* of *Sabelspoort* genoemd; de *Rijnpoort*; de *St. Janspoort*, en de *Velperpoort*. Sedert men de drie laatstgenoemde, overblijfselen der middeleeuwsche versterkings-

(45) Die er meer van weten wil, zie de werken van den geleerden *G. van Hasselt*, vooral de *Kronijk van Arnhem* en *Arnhemse Oudheden*, 4 deelen; en voorts mijne *Aardrijkskundige Beschrijving der Stad Arnhem*.

(46) *Pontanus l. l. lib. XI. p. 630* zegt: *lucum funditus excisum*: de heer *G. van Hasselt* meent te bewijzen, *Arnhemse Oudheden*, deel I. bl. 90, dat het bosch in 1548 nog aanwezig zij geweest; maar de plaats kan zeer wel den naam van *Arnhemmer bosch* behouden hebben, ofschoon toen grootendeels in bouwland verkeerd.

kunst, afgebroken heeft, wordt de stad, aan die zijden, door een zwaar ijzeren hek afgesloten.

Het is tusschen de Sabelspoort en de Rijnpoort, dat, gelijk wij reeds zagen, de rivier op eenen korten afstand langs de stad stroomt. — Buiten de Rijnpoort vertoont zich al aanstonds eene gansche rij van fraai beplante heuvels, wier groene glooijing tot op den oever der rivier reikt: tot op een vierendeeluurs afstand van de stad is *boven over en onder langs* dezelve eene aangenaam belommerde wandeling, die op de stad, op den kronkelenden loop van den Rijn, hier op sommige plaatsen bijna regt onder des wandelaars voeten stroomende, en op het laggchende groen der Betuwsche velden, met de Nijmeegsche, Kleefsche en Eltensche bergen in het verschiet, een heerlijk uitzigt vergunt. Van deze hoogte werd, in het jaar 1660, een aanzienlijk gedeelte losgerukt en in den Rijn gestort: het was misschien te voren door het van de bergen afstroomend regenwater ondermijnd, waar nu bijkwam, dat een hevige storm er den stroom der rivier met verdubbelde kracht op deed aanvallen: de plaats, waar dit voorviel, is nog ligtelijk te herkennen (47). — Deze wandelplaats was te voren nagenoeg de eenige, welke als het ware onder de muren der stad gevonden werd, daar deze

(47) Van dit voorval wordt uitdrukkelijk melding gemaakt door den Arnhemschen dichter *R. Keuchenius*, *musae juveniles*, p. 177, in deze woorden: *De monte Arnhemensi suburbano, vi tempestatis divulso, anno mirabili cioriclx.*

» *Satin' superbe? Poenitere quid cessas?*

Minatur ira numinis, tremunt montes.

Tremente monte tempus est, tremant mentes.”

Ook wordt het bevestigd door de registers der stad en van de Geldersche Rekenkamer van dien tijd.

tot op eenigen afstand rondom met buitenwerken omringd was; nadat echter die buitenwerken, in den jare 1808, door den toenmaligen Koning van Holland, ter slooping, aan de stad afgestaan zijn, en (terwijl zulks gedurende den tijd der Fransche overheersching verschillende zwarigheden gevonden had) de gifte van LODEWIJK door onzen tegenwoordigen geëerbiedigden Koning bevestigd is geworden, heeft men, gedurende de laatst verloopen jaren, de slooping der vestingwerken met ijver voortgezet en dezelve in fraaije wandelplaatsen herschapen. Rondom de stad loopt nu eene breede dubbele laan, langs welke een aantal slingerpaden, in eenen goeden smaak aangelegd, over verschillende hoogten, met allerlei soort van heesters beplant, heenvoeren, en aan iedere zijde der stad de grootste verscheidenheid van uitzigt opleveren: hier over de lage vlakke Betuwe, dáár over boschrijke hoogten; hier op den kronkelenden Rijn, dáár op eene stille waterkom; hier op heuvels met golvend graan, dáár op het vruchtbare weiland van het *Arnhemmer-Broek*. — Het laatste is een polder, aan de eene zijde door de bergen, aan de andere zijde door den dijk ingesloten. Oudtijds diende deze streek voor gemeene weide; doch in het jaar 1364, nadat de stad veel van eenen zwaren brand geleden had, schonk Hertog EDUARD aan Schepenen en Raad de vergunning, om die, ten behoeve der burgerij, te mogen verdeelen, op zoodanige wijze, als zij het meest geschikt zouden oordeelen; hetwelk toen ook geschiedde (48). Door middel eener sluis wordt er jaarlijks het vruchtbaar makend win-

(48) De oorspronkelijke giftbrief van EDUARD berust nog op het stadhuis en is uitgegeven in mijne *Gedenkwaardigh. uit de Geschiedenis van Gelderland*, deel II. bl. 191. Vergel. voorts *Slichtenhorst, Tooneel*, bl. 95.

terwater binnengelaten. — De wandelpaden, waarvan wij zoo even spraken, strekken zich het verste uit aan de zijde van het voor weinige jaren door den heer C. A. WEERTS gestichte landhuis MARIENBERG. Te voren stond hier het van ouds bekende logement *de roode haan*, in hetwelk, in den jare 1672, Koning LODEWIJK XIV, kort nadat de stad zich aan hem had overgegeven, gedurende eenige dagen, zijnen intrek nam (49). Langs het genoemde landhuis, aan gene zijde van het plein, voor de wapenoefeningen bestemd, slingert het wandelpad over drie met jong plantsoen bedekte heuvels heen, welke nog in 1813 als batterijen aanwezig waren, en toen, gedurende zes dagen, ter verschansing verstrekten aan de Franschen, die zich van achter dezelve tegen eene groote overmagt met woede verdedigden, en deze stelling, op den 30 November, niet dan na een hevig gevecht, verlieten, ten gevolge waarvan toen ook de stad zelve, door het Pruissisch leger, stormenderhand werd veroverd. In zachte kronkelingen, leidt het den wandelaar, onder bestendige afwisseling der heerlijkste nitzigten — op de duizendvoudige schakeringen van het amphitheatersgewijze zich verheffend geboomte, dat het prachtige hier dicht bij gelegene huis van Sonsbeek omringt en zich in den breeden vijver spiegelt; op den Rijn, en de fraai beplante of met welig graan bedekte hoogten, die

(49) *Raadsignaat van dat jaar*, bl. 146, alwaar ook gevonden wordt, dat, nadat de stad den 16 Junij bij verdrag was overgegaan, de Koning, bij zijne terugkomst van Utrecht, in *den rooden haan* logerende, zich op den 12 Julij van daar naar den Prins van CONDÉ begaf, die aan eene bij den overtocht van den Rijn ontvangene wonde op het Provinciale Hof het ziekbed hield. Na aldaar door de verschillende regeringskollegiën begroet te zijn, keerde de Koning naar *den rooden haan* terug.

zich met zachte helling van den oever verheffen; op de Betuwsche velden, en op de stad, met hare smaakvol aangelegde singels — en het brengt hem vervolgens bij de wandeling, onder den naam van *boven over* bekend, op dat punt, waar hij gelegenheid vindt, om, in een wél ingerigt paviljoen, het verrukkelijkste uitzigt over den breeden stroom, die hier met zijne groote bogt den berg het meest genaderd schijnt, en over deszelfs bevallige boorden, volkomen te genieten.

Aan deze wandeling, naar den kant van het Broek, grenst een klein, maar uitnemend vruchtbaar, bevallig aangelegd en door veel loopend water verlevendigd plaatsje, **GELDERS SPIJKER** geheeten. Het werd, in den jare 1617, gebouwd, op de plaats, waar voortijds een molen stond, de *Boekhorster molen* genoemd, door **ADOLF VAN GELDER**, den kleinzoon van **KAREL VAN GELDER**, eenen der natuurlijke zonen van Hertog **KAREL (50)**. Het is een dier weinige plaatsjes, welke nog zijnen ouden naam van *Spijker* heeft behouden (51): in vorige tijden droegen verschillende kleine landwoningen in den omtrek van Arnhem dien naam: zoo had men, bij voorb., een Megen spijker, een Graaf-Ernsten spijker, een Fontanus spijker, een Grammajer spijker enz., allen door den naam van derzelve

(50) Dit blijkt onder anderen uit een opschrift, alnog in den achtergevel te zien, onder hetwelk zich het wapen van Gelderland bevindt, ten teeken van bastaardij, met een dwarsbalk voorzien: het werd er, bij den herbouw van het huis, voor ruim 60 jaren, weder ingemetseld.

(51) *Kiliaan* vertaalt het door *armamentarium agricolae, cella rustica*. Misschien beteekent het oorspronkelijk eene *korenschuur*: men denke aan *Schillers Lied von der Glocke*:

» *Es füllt sich der SPEICHER mit köstlicher Habe.*»

eigenaars onderscheiden: *Gelders Spijker* zal dan beteekenen: *buitenwoning van VAN GELDER*. — Vooral buiten de Velperpoort schijnen vele van deze spijkers gelegen geweest te zijn; zij heette reeds in het jaar 1353 de *Spijkerspoort* (52). Een ander spijker, buiten de St. Janspoort gelegen en het *Gulden Spijker* genoemd, zal ons in het vervolg nog voorkomen.

(52) *Kronijk van Arnhem*, bl. 2.

EERSTE WANDELING,

LANGS DEN UTRECHTSCHEN WEG, VAN

ARNHEM TOT WAGENINGEN,

Eene keten van heuvels, ongelijk van hoogte, voor een gedeelte naar den rivierkant tamelijk steil afloopende, strekt zich van Arnhem, langs den Rijn, tot in de Provincie Utrecht uit en vormt den zuidelijken grens der Veluwsche hoogten. Over dezelve loopt hier de groote weg van Arnhem naar Utrecht, welken wij, naar het ons voorgestelde ontwerp, tot Wageningen, op drie uren afstands van de eerstgenoemde stad gelegen, moeten volgen. Reeds deze strekking van den Utrechtschen weg doet ons op denzelfden treffende natuurtooneelen verwachten: heerlijke uitzigten op den voorbijstroomenden Rijn, van den top der steile hoogten; in de laagte, het bevallig aanzien der vruchtbare goudgele akkers: zonder het stoute en verhevene, zonder de ontzetting en huivering verwekkende trotschheid, der bergachtige streken van Zwitserland en Italië; al het zachte en aanminnige van het lagchend gelaat der ongelijke gronden: — en inderdaad, wij verwachten niet te veel.

Aan het einde der wandeling onder langs en boven over den berg, die zich even buiten de stad verheft, ziet men het huis van HULKESTEIN met zijnen ronden hoektoren, zijne witte gevels gedeeltelijk achter het hooge lommer van statige eiken verbergende.

Deze plaats was weleer een eigendom van Hertog KAREL

VAN EGMOND, die haar den naam gaf van *Hulkestein*, naar een niet onaanzienlijk vaartuig, eene zoogenoemde *hulk*, hetwelk hem toebehoorde en in den jare 1537, vóór deze plaats in den Rijn voor anker liggende, moest afgebroken worden (1). Aanvankelijk bestond Hulkestein slechts uit een spijker, een steenen huis of woning, en eenen bouwhof; maar de Hertog vergrootte de plaats aanmerkelijk, door den aankoop van onderscheidene landerijen en van den bouwhof Lopenerberg, die aan dat spijker grensde en zich naar de zijde van de Klingelbeek langs den Rijn uitstreckte. Eenige bevelschriften des Hertogs, uit Hulkestein gedagteekend, bewijzen genoegzaam, dat hij er van tijd tot tijd zijn verblijf hield. Hij deed deze plaats ook versterken en omringde haar daartoe onder anderen met diepe grachten (2). Zij had dit gemeen met eene andere plaats, insgelijks *Hulkestein*, ook wel *Altena* genoemd, welke bij Nijkerk, niet ver van de Zuiderzee, gelegen was en door Hertog KAREL mede tot een blokhuis werd gemaakt (3). — Op dat Hulkestein, waarvan wij spreken, stichtte de Hertog naderhand een Kollegie van Kanoniken, hetwelk aan het Kapittel van St. Walburg te Arnhem onderhoorig was, en deed tot derzelve woningen en sierlijke kerk meerdere kosten aanwenden, dan hij, bij al de kostbare werken, die hij verder hier en elders deed aanleggen, bij zijne prachtige hofhouding, bij zijne verslindende oorlogen, in staat was, goed te maken. Geen wonder, dat, reeds bij zijn leven, deze geestelijke stichting, als uit het eigendom

(1) *G. van Hasselt, Geldersch Maandwerk*, deel I. bl. 185, 186.

(2) *G. van Hasselt, Arnheemsche Oudheden*, deel III. bl. 211 en volgg.

(3) Zie *Tegenwoordige staat van Gelderland*, bl. 491.

van anderen daargesteld, met minachting werd beschouwd; geen wonder ook, dat, toen, na zijnen dood, de Kanoniken, met toestemming van die St. Walburg te Arnhem, de plaats verlaten hadden, misschien wel door de onstui-
 migheid van des Hertogs schuldeischers daartoe gedrongen, deze, naar de ruwe en onregelmatige regspleging van die dagen, op zijne andere buiten de stad gelegene goederen, maar vooral op de nieuw gebouwde woningen en kerk der Kanoniken aanvielen, en zich zelve uit de afbraak daarvan zoo veel mogelijk zochten schadeloos te stellen. Op zulk eene wijze vond bij voorbeeld zekere **KELREWAETER** zijne betaling voor eenen, waarschijnlijk op de Klingelbeek, gebouwden buskruidmolen. Hetgeen nog overig gebleven was, werd, in den jare 1545, door de Koningin **MARIA**, die toen deze landen in naam van haren broeder **KAREL V.** bestuurde, aan het klooster Bethanië, buiten de Velperpoort gelegen, tot vergrooting van deszelfs kerk geschonken (4). — De plaats zelve werd, dadelijk na den dood des Hertogs, bij gedeelten verkocht, en het voornaamste gedeelte, met het huis, kwam later in handen van **FILIPS VAN LALAING**, Grave van Hoogstraten, Stadhouder van Gelderland voor Keizer **KAREL V.**, door wien hij er, in den jare 1555, mede beleend werd. Naderhand behoorde Hulkestein aan **WILLEM GRAVE TOT DEN BERG**, Vrijheer van Boxmeer en Bijland, wiens zoon, in dienst des Konings van Spanje zijnde, het in 1595, door zijne moeder **MARIA VAN NASSAU**, ter voldoening zijner Arnhemsche schuldeischers, aan zekeren **JOHAN MAILFER** deed verkoopen. Vier jaren daarna kwam het door koop in het oud aanzienlijk

(4) Uit medegedeelde berigten. Zie ook *G. van Hasselt, Arnhemsche Oudheden*, deel III, bl. 219, en *Kronijk van Arnhem*, bl. 100.

geslacht van VAN DEN SANDE, totdat het in 1666, bij magescheid tusschen de erfgenamen van KAREL VAN DEN SANDE, werd toegedeeld aan deszelfs zusters zoon, Dr. JOHAN BRANTSSEN, in wiens geslacht dit landgoed zich bevonden heeft tot op het jaar 1827, toen de heer F. D. CAU er door aankoop eigenaar van werd (5).

Het huis van Hulkestein, met de uitgestrekte tuinen en lommerrijke wandelpaden onder hoog geboomte, ligt ter linkerzijde van den weg. Een ander gedeelte van deze plaats strekt zich aan de overzijde van den weg verder naar de hoogte uit en levert eene verrukkelijke wandeling op. Men sla den weg in, die tegen over het huis van Hulkestein regsaf leidt, en volge het wandelpad langs de door fijne dennen of ranke populieren kenbare hoogten, tot in een digter bij de stad gelegen eiken boschje, om, uit hetzelfde tredende, op de reeds vermelde wandeling *boven over* den berg terug te komen; of men make van hier een begin, om langs het wandelpad tegen over het huis weder te keeren: in beide gevallen zullen, bij iederen voetstap, de treffendste uitzigten elkander afwisselen, en den wandelaar opgetogen houden over de eenvoudige pracht, hier door de natuur ten toon gespreid.

Even voorbij het huis van Hulkestein leidt ter linkerzijde een bijweg naar het dorp Oosterbeek en naar de heerlijkheid Dorenweerd. Deze weg loopt eerst langs de buurschap **DE KLINGELBEEK**, die onder het voormalig schependom van Arnhem behoort, met het van ouds aanzienlijke landhuis van denzelfden naam; vervolgens loopt dezelve, aan beide zijden omgeven door aanmerkelijke stukken bouwland, eerst sinds weinige jaren aan de heide ontwoekerd, over

(5) Zie onder anderen *G. van Hasselt, Arnhemsche Oudheden*, deel III bl. 222, 223.

eenen berg, aan wiens voet zich de heerlijke uiterwaardsche wei- en hooilanden van Rosande, met eene oppervlakte van 180 morgen, langs den Rijn uitstrekken.

Dit ROSANDE was voormaals eene heerlijkheid, met eigen hoog en laag regtsgebied, doch van Dorenweerd leenroerig. De plaats zelve strekt zich, ook ter regter zijde van dezen bijweg, verder over de hoogte tot aan den Utrechtschen weg uit. Het huis, waarvan thans nagenoeg geene sporen meer overig zijn, stond op eene kleine verhevenheid, midden in het weiland, niet ver van de rivier. — In den aanvang der veertiende eeuw was Rosande nog in handen van het aloud geslacht van denzelfden naam, maar in 1382 schijnt dit geslacht niet meer bestaan te hebben, want in eene oorkonde van het genoemde jaar komt de naam van TENGNAGEL VAN ROSANDE voor. In het jaar 1505 werd deze heerlijkheid door FILIPS I, Koning van Kastilië, op den toenmaligen eigenaar, EVERT VAN WILP, in beslag genomen, en afgestaan aan Heer DIEDERIK VAN BRONKHORST EN BATENBURG, wiens geslacht toen de zijde van Oostenrijk hield. Echter was het niet lang daarna, dat Hertog KAREL VAN EGMOND den burg Rosande stormenderhand heroverde en verbrandde. Hij gaf de plaats, in het jaar 1519, aan zekeren FILIPS VAN DER RECK VAN SOMMEREN in vruchtgebruik, en in het jaar 1531 schonk hij dezelve aan BALTHAZAR, Heer van Ezens in Oostvriesland, die beiden tegen hunne vijanden zijne bescherming hadden ingeroepen. Tusschen beiden werd Rosande nog bezeten door JAKOB VAN APELTERN, Domdeken van Utrecht, aan wien Hertog KAREL deze plaats verkocht had, zich het vermogen voorbehoudende, om haar binnen een jaar na deszelfs dood weder in te lossen. De Domdeken had er een nieuw huis of slot doen bouwen, hetwelk echter reeds in 1538 afgebroken was, en, niet lang daarna, door

een nieuw vervangen werd (6), toen namelijk **FREDERIK SCHELLARD VAN OEBENDORP**, zich beklaagd hebbende, dat hem, als erfgenaam van het geslacht **VAN WILP**, de heerlijkheid **Rosande** wederregtelijk werd onthouden, bij vonnis van den Landdag, in 1539 te Arnhem gehouden, in derzelve bezit hersteld was. Niet lang hierna geraakte ook de heerlijkheid **Dorenweerd** in het geslacht van **SCHELLARD**, waardoor het gebeurd is, dat de Heeren van **Dorenweerd**, gedurende meer dan honderd jaren, tevens Heeren van **Rosande** waren. Nu bevindt zich deze plaats, sinds meer dan eene eeuw, in het geslacht van den Baron **VAN SPAEN VAN BILIOEN** (7). — De tegenwoordige eigenaresse, **Gravin Douairiere VAN RECHTEREN** Geboren **Baronesse VAN SPAEN** heeft, gedurende de laatste jaren, dat gedeelte, hetwelk tusschen den Utrechtschen en den Oosterbeekschen weg gelegen is, aanmerkelijk verbeterd. De uitgestrekte heidevelden zijn door eiken plantsoen en graanvelden vervangen, terwijl van het hoogste punt, digt aan den straatweg, waar nu een deftig gebouw is verrezen, breede wél aangelegde lanen in onderscheiden rigtingen uitgaande, de beide genoemde wegen verbinden.

Maar keeren wij naar den grooten weg, tot bij **Hulkestein**, terug, dan zien wij, dien nu verder opgaande, aldra aan de regterzijde, tegen de hoogte, het, hoewel niet uitgestrekte, echter, door zijne fraaije plantsoenen, door zijnen ruimen ongedwongen aanleg, uitmuntende landgoed **DEN BRINK**, thans toebehoorende aan den heer **Mr. DU QUESNE**

(6) Uit oorspronkelijke stukken, in het Provinciaal Archief van Gelderland voorhanden, en oude aantekeningen, mij door den Heer *G. van Hasselt* medegedeeld.

(7) *Van Spaen, Inlciding tot de Hist. van Gelderland*, deel IV, bl. 173--176. *Slichtenhorst, Tooncel*, bl. 112.

VAN BRUCHEM. Het prachtige gebouw, dat van verschillende zijden, over een, met verscheidenheid van plantsoen versierd, zacht afhellend terras, op den grooten weg, en verder, langs de glooijing der heuvelen, die den Rijn omzoomen, over de gansche Betuwe uitziet, levert, door zijne breede witte gevels, ook van verre, den wandelaar eenen trotschen aanblik op.

Iets verder, daar, waar een beekje van de hoogte vliet, om zich, na drie molens gedreven te hebben, in den Rijn te storten, ligt het landgoed MARIENDAAL. Voorheen bevond zich hier een klooster voor Reguliere Kanoniken, *Mariëndaal* of *Mariënborn* geheeten. Het dagteekende van den jare 1392, en werd gesticht door WIJNAND VAN ARNHEM en ARNOLD GRUITHUIZEN, beiden mannen van edel geslacht en bij den toenmaligen Hertog WILLEM VAN GULIK in hoog aanzien. Het werd ingerigt op den voet en naar de instelling van het beroemde klooster Windesheim bij Zwolle, en verkreeg deswege den eernaam van *oudste dochter van Windesheim*. Of deze spruit méér gedeeld hebbe in den roem, welken de moeder zich door de werkzaamheid der kloosterbroederen in het afschrijven van den Bijbel en van andere boeken verwierf, dan wel in den blaam, welken zij door overdaad en ongebonden zeden op zich laadde (8), is niet bekend geworden. — Nadat, ten gevolge der Godsdienst-hervorming, de kloosterlingen zich ook van hier hadden moeten verwijderen, werden de oude gebouwen afgebroken en grootendeels tot herstelling der poorten en muren van Arnhem gebezigd (9), terwijl de grond, die, met de overige aanzienlijke kloostergoederen, door de Staten

(8) Zie *Delprat*, *over de Broederschap van G. Grootte*, bl. 166 en volg.

(9) *Kronijk van Arnhem*, bl. 233.

des Veluwschen kwartiers in beslag genomen werd, in lateren tijd, door koop in handen van bijzondere personen overging.

De laatst voorgaande bezitter, de heer J. N. VAN ECK, heeft den aanleg dezer plaats niet weinig doen verbeteren en het heerenhuis, dat, gesticht op de grondslagen des voormaligen kloosters, van hetzelfde op den huidigen dag nog eenige overblijfsels vertoont, doen vergrooten. — Beurtelings voeren zware lanen en bevallige slingerpaden de beek opwaarts, naar de plaats, waar deze onder hoog geboomte ontspringt, en waar haar kronkelende loop, soms door aanzienlijke hoogten ingesloten, eene treffende werking doet. Maar beklimt men dan de bergen, die op den linker oever verrijzen, onder de schaduw van eiken en dennen, maar vooral van het zachte groen der beuken boomen, dan geniet men de heerlijkste afwisseling van vergezigten, welke zich denken laat: hier ziet men door eene lange laan op de Betuwsche velden, als in eene diepte, neêr; dáár volgt het oog den kronkelenden Rijn, verscheiden uren ver, en ontdekt somtijds zelfs de Waal, daar zij Nijmegens vesten bespoelt: hier aanschouwt men eene reeks van hoogten, nog niet aan de heide ontwonnen, maar door talrijke kudden van schapen verlevendigd; dáár het vrolijke groen van jeugdige beplantingen, of heuvels met goudgeel graan bedekt.

Van Mariëndaal den grooten weg vervolgende, onder het genot der heerlijkste uitzigten aan de zuidzijde van denzelfden, bevindt men zich, op een uur afstands van Arnhem, op de hoogte van het dorp OOSTERBEEK, welks kerk, aan het einde eener vallei, die zich van hier tot aan den Rijn uitstrekt, even achter den berg en het groen te voorschijn komende, eene waarlijk schilderachtige ligging vertoont.

Maar nog belangrijker doet deze weg zich voor, wanneer men bedenkt, dat hier nog in 't laatst der voorgaande eeuw niet meer dan twee morgen bebouwden grond, met twee of drie leemen hutjes, gevonden werden, zoodat men aan beide zijden nauwelijks iets anders dan barre heide ontwaarde; en daarbij acht geeft, hoe daar thans, zoo ver de heuvelachtige ligging het uitzigt toelaat, eene bestendige afwisseling is van landbouwers woningen, omringd van meer en min uitgestrekte akkers, van kleine boomgaarden en bevallig aangelegde tuinen. Vooral sedert het jaar 1809 is deze aanbouw en ontginning sterk toegenomen, die wellicht te meer opmerking verdient, daar het veelal geene groote landeigenaars, maar daglooners zijn, welke hier dit werk ondernemen, en, terwijl zij soms gebrek hebben aan anderen arbeid, deze heide, die zij voor eene geringe erfpacht in bezit krijgen, alzoo allengs tot bouwland maken.

Eenige melding van het dorp Oosterbeek wordt reeds gemaakt in eenen giftbrief van het jaar 834, hetzij dan onder den naam van *Osterbac* of *Hosterbac*, of wel, gelijk sommigen willen, onder dien van *Heysterbach* (10). Twee eeuwen later, namelijk in den jare 1017, heeft het eenige vermaardheid gekregen als de geboorteplaats van Keizer HENRIK III, een der grootste vorsten, die ooit den Duitschen Rijkstroom beklom: zijn vader, Keizer KOENRAAD, welke zich veelal te Aken of te Keulen bevond, begaf zich in dat jaar naar Utrecht, om de twisten, welke aldaar, als naar gewoonte, ter oorzake van de vervulling der openstaande bisschoppelijke waardigheid, verrezen waren, te beslissen, en werd op deze reis door zijne zwangere

(10) Zie *Bondam*, t. a. p. afd. I. bl. 16 en aldaar de noten a en h.

gemalin vergezeld; deze, den tijd harer bevalling ziende naderen, toen zij door Oosterbeek trokken, was genoodzaakt, aldaar achter te blijven ten huize van zekeren Priester BERNULPHUS, die, toen de Keizerin kort daarop van eenen zoon bevallen was, zich naar Utrecht spoedde, om den Keizer deze heugelijke tijding over te brengen, en door denzelfden, in het volle gevoel van blijdschap en erkentelijkheid, dadelijk tot de bisschoppelijke waardigheid verheven werd, welke hij gedurende zeven en twintig jaren bekleedde (11).

Eenen weg, die langs de Klingelbeek en Rosande naar dit dorp voert, lieten wij reeds bij Hulkestein aan onze linkerhand liggen; de gewone weg echter is die, welke even voorbij het landgoed Mariëndaal derwaarts leidt. Naauwelijks heeft men zich hier eenige schreden van den straatweg verwijderd, of de ligging van Oosterbeek doet zich in al hare bekoorlijkheid voor. Fraai beplante hoogten vormen eene vallei, in welke een beekje ontspringt, dat zich, na eenige kleine watervallen gevormd en den kerkhofmuur bespoeld te hebben, in den Rijn uitstort. De kerk met haren spitsen toren verrijst aan den voet van eenen met eiken plantsoen digt bewassen heuvel, die zich tot aan de rivier uitstrekt, en de woningen der landlieden liggen hier en daar midden in het vruchtbare bouw-

(11) Deze geschiedenis der verheffing van BERNULPHUS wordt onder anderen bewaard, door zijn in monniken-latijn vervat grafschrift, op eenen pilaar in de door hem gestichte St. Pieterskerk te vinden, waar ook zijn graf door veel teekenen en wonderen berucht is geworden. Zie *Batavia Sacra* I, en het grafschrift zelf bij *Matthaeus ad Anonym. de rebus Ultraject.* p. 189. Zie ook *Matthaei analecta*, tom. V. p. 324, en *Pontanus l. l. lib. V.* p. 79.

land, dat de glooijing der bergen en de vallei bedekt, onregelmatig verspreid. Op de hoogten, die, achter het dorp, de vallei aan de noord-westzijde bepalen, ligt het landgoed de Hemelsche Berg, waarvan het huis met zijnen breeden voorgevel zich van verre in den omtrek vertoont; een ander landgoed, de Westerbouwing geheeten, strekt zich over eenen heuvel meer langs den rivierkant uit, terwijl in de vallei, welke deze beide landgoederen van elkander scheidt, en op de zich daar achter verheffende hoogten, de Oorsprong ligt, eene plaats, die van de veelvuldige rijke waterbronnen, welke er gevonden worden, haren naam ontleent. — Wij zullen ieder van deze drie plaatsen afzonderlijk nader beschouwen.

Omstreeks den jare 1724 werd de HEMELSCHE BERG het eerst tot eene buitenplaats aangelegd, doch, gelijk zich denken laat, in den gedwongen, weinig bevalligen smaak van dien tijd: voor eenige jaren werd niet alleen het huis nieuw opgebouwd, maar ook de oude aanleg aanmerkelijk verbeterd. Dit laatste heeft vooral plaats gehad, sedert dit landgoed zich bevindt in handen van den heer Mr. ROBIDÉ VAN DER AA, die de statige regte lanen door bevallige kronkelpaden heeft doen afwisselen en eene te voren woest en ongebruikt liggende moerassige plek in eene fraaije waterpartij herschapen. — In de eerste plaats moet hier des wandelaars aandacht trekken eene aanzienlijke van verre in het oog vallende hoogte, aan die zijde, waar dit landgoed door de heide wordt bepaald: zij wordt in het gemeen *de Preekstoel* genoemd. Met welgevallen weidt hier het oog over de golvende akkers, die den zacht afhellenden grond bedekken, op de hier en daar in de laagte verstrooide huizen van het dorp, achter hetwelk de Rijn, met eene groote kromte, heenslingert; aan de linkerhand wordt het gezigt door de keten van heuvels bepaald, die zich naar

de stad uitstrekken; terwijl zich aan de regterzijde, achter het door fraai plantsoen omgeven huis van deze lustplaats, de Dorenweerdsche bergen verheffen. Op deze bekoorlijke plaats staat een rustiek gebouw, dat voor den wandelaar op zijn verzoek geopend wordt. Gaarne zal hij zijnen naam opteekenen in een daár nedergelegd Album, en ongetwijfeld deelen in de verrukking van den dichter, die, zijnen Lentegroet aan den Hemelschen Berg brengende, zijn gevoel in deze woorden uitstortte (12).

Hoe spreidt de Lente hier haar schoon
 Weêr met verjongde kracht ten toon,
 En spelt den landman rijken zegen!
 't Is of natuur, in bruidsgewaad,
 Met vreugdelachjes op 't gelaat,
 Het lijdend menschdom wil verplegen.

Ginds vloeit langs 't landlijk Oosterbeek
 De grijze Rijn, en kust de streek
 Die hem besluit in vruchtbre zoomen.
 Wie, wie erkent in hem den vloed,
 Die, als hij 's winters bruisend woedt,
 Door dam noch dijk zich laat betoemen?

Daar voor ons, aan dien waterval,
 Ligt het bekoorlijk Hemel-dal,
 En heft van uit het stadsgewemel,
 Het heiligdom, in vroeger tijd
 Eusebius ter eer gewijd,
 In Arnhems wal, zijn spits ten hemel.

(12) Fragment van een dichtstuk van den heer Mr. ROBIDÉ VAN DER AA, in den *Nederl. Muzen-Almanak* voor 1832, bl. 68.

Ik staar mij blind in 't wijd verschiet,
 Als 't oog de Kleefsche bergen ziet,
 Vier kruinen tot de wolken stijgen;
 Of in de vruchtbre Betuw weidt,
 Waar 't vee een grasrijke akker beidt
 En bloesem prijkt aan vruchtbre twijgen.

Der nachtegalen zangrig koor
 Verruimt mijn borst, verrukt mijn oor.
 Hoe statig gloort aan 's hemels bogen
 De zilvren maan, wier zachte toon
 Door 't aan haar schijnsel eigen schoon
 Mij 't volle hart houdt opgetogen!

Wie 't eerst u *hemelsch* heeft genoemd,
 o Berg! heeft niet te hoog geroemd
 Het schoon, u door natuur geschonken.
 Als Lente ons door haar daarzijn streeft,
 En de aard zoo moederlijk bedeeft,
 Doet ze in haar feestgewaad u pronken.

Van hier dale men door eene breede laan den berg af, tot aan den vijver, die, door zwaar geboomte ingesloten, deszelfs voet bespoelt. En wandelt men nu dezen vijver langs, dan komt men, aan de overzijde, in eene met de vorige in gelijke rigting loopende beukenlaan, die, aangelegd zijnde in 1747, op denzelfden tijd toen de vesting Bergen-op-Zoom door de Franschen verrast werd, aan deze omstandigheid den naam van *Bergen-op-Zoomsche allée* te danken heeft. Hare heuvelachtige ligging veroorzaakt, dat drie gezelschappen zich hier in elkanders nabijheid kunnen ophouden, zonder door elkander bemerkt te worden. — Deze laan volgende, vindt men, op den top eener aanzienlijke hoogte, eenen smaakvol van steen opge-

trokken koepel, uit welken men, langs onderscheidene in verschillende rigtingen naar beneden loopende lanen, met welgevallen het oog laat weiden, om het telkens een nieuw en verschillend, maar altijd aangenaam rustpunt te verschaffen. Van hier begeve men zich, hetzij door eene breede beukenlaan en een slingerboschje, met bloeiende heesters beplant, of door eene laan van larix- en andere fijne dennen boomen, naar het bevallig gelegene huis, waar op nieuw een heerlijk verschiet den wandelaar verbeidt, en dale, voorbij hetzelfde, onder bestendige afwisseling der bekoorlijkste uitzigten, den berg af, tot de reeds vermelde nieuwe waterpartij, langs welke een kronkelpad, door keurige bloemperken omzoomd, over den *Luciënheuvel* en voorbij het om zijne bekoorlijke ligging te regt genoemde huis 't *Hemeldal* (13), terug voert naar den gemeenen weg, die, na door het dorp geloopt te hebben, verder langs deze en de andere reeds genoemde plaatsen, naar de heerlijkheid Dorenweerd leidt.

Slechts weinige schreden verder bevindt zich, ter rechterzijde, de ingang tot de buitenplaats den OORSPRONG. — Eenige sporen van het aanwezen dezer plaats ontmoet men reeds in de vijftiende eeuw; zij werd later, en vooral in de tweede helft der zeventiende eeuw, door den toenmaligen eigenaar, Dr. GYSB. COETS, aanmerkelijk vergroot. Het niet ver van den weg gelegen huis werd in den jare 1811 gebouwd en tot eene fabriek van suiker uit mangelwortelen ingerigt. Toen echter, twee jaren daarna, de Fransche overheersching een einde nam, en de koop-

(13) In dit huis is thans een Opvoedings-instituut voor jongelingen gevestigd, onder het bestuur van den heer H. ROODHUIJZEN. Een diergelijk Instituut, onder bestuur van den heer J. A. BARNOUW JR., bevindt zich niet ver van daar, in het dorp zelf.

handel, van knellende boeijen ontslagen, ons de overzeesche producten weder vrijelijk mogt toevoeren, was tevens het oogmerk van de oprigting dezer fabriek te niet. Sedert werd, in den jare 1814, de heer J. BACKER door aankoop eigenaar van dit landgoed. Deze vestigde er eene fabriek van siroop uit mangelwortelen, welke tot heden toe jaarlijks eenige millioenen ponden van dat gewas verwerkt, en vooral in het, voor den daglooner anders zoo kommervolle, wintergetijde, aan vele handen van allen ouderdom en geslacht overvloedig werk verschaft. Het fabriekgebouw, in 1833, door een' noodlottigen brand vernield zijnde, is fraaijer en doelmatiger herbouwd, en sedert ook tot het maken van siroop en meel uit aardappelen ingerigt geworden. In vereeniging met een' watermolen, wordt de stoomkracht aan deze uitkomsten dienstbaar gemaakt. De beek, door welke de molen gedreven wordt, ontspringt op dit landgoed zelf: zij stort zich slechts een weinig verder in den Rijn uit, en heeft in dien korten loop een verval van 86 voet, waardoor zij niet alleen in staat is, om zich over het 22 voet hooge molenrad te storten, maar ook nog bovendien verschillende watervallen te vormen.

Den loop der beek opwaarts volgende, ontmoet men, achter het fabriekgebouw, eenen fraaijen vijver, aan wiens overzijde, in de bekoorlijk gelegene tuinmanswoning, tot vermeerdering van het genot der wandelaars, hun door den eigenaar vergund wordt, zich van ververschingen te laten bedienen. Digt hierbij prijkt, op eene hoogte, het onlangs nieuw gebouwde heerenhuis, met zijnen smaakvollen voor-gevel, terwijl, aan de andere zijde, de beek, eenen zwaren breeden waterval vormende, zich over een half onder het vrolijke groen van breedgetakte beuken verholten grotwerk nederstort. Van hier loopt de weg door eene vallei, beschaduwd door zwaar geboomté, dat op eenen warmen

zomerdag het verkwikkendste lommer biedt. Door deze vallei kronkelt de beek : op sommige plaatsen vloeit zij met zacht geruisch langs steenen af, elders doet zij eene fontein springen, of stort zij zich, langs verschillende watervallen, uit den eenen vijver in den anderen. Zóó rijst de grond ongemerkt, naar mate men den voornamen oorsprong der beek nadert. Waar het wandelpad het hooggeboomte verlaat, dat de vijvers omringt, rust het oog tegen eenen ruw begroeiden heuvel, aan wiens voet zich verschillende rijke bronnen of sprengen bevinden, wier water hier te zamen vloeit, en, nu breeder dan smaller, de zich ter weërszijde verheffende hoogten bespoelt. Van het hoogste punt vooral heeft men een verrukkelijk uitzigt over de gansche vallei, door welke de beek heen kronkelt, en over het trotsche geboomte, dat, verder af, de vijvers bedekt. Van hier leidt de weg naar eene hooge vlakte, waar men, uit een slingerboschje van dennen en andere boomen, heerlijke uitzigten heeft, over het jonge plantsoen, op de helling der bergen, op den Oorsprong in de laagte en op de zich daar achter verheffende hoogten van den Hemelschen Berg, uitzigten, die bij iederen voetstap verscheidenheid opleveren en telkens nieuwe schoonheden doen ontdekken.

Van hier brengen ons weder slechts weinige schreden op de WESTERBOUWING, en wel aan den voet van den berg, wiens oppervlakte dit landgoed beslaat. Het wandelpad over hetzelfde loopt al hooger en hooger, en geeft, wanneer men zich dan van tijd tot tijd rugwaarts wendt, de allerbevalligste uitzigten, op het, over de tegenoverliggende heuvels, verspreide dorp en langs de geheele keten van hoogten tot Arnhem toe, waar achter zich, in het verschiet, de Eltensche gebergten vertoonen. Zoo komt men onverwachts bij een ruim salon, op den rand van

eene verbazende steilte, aan welker voet zich een weg naauw merkbaar langs den Rijn heenslingert, en van waar men, over de gansche Betuwe, met hare bouw- en weilanden, met hare tallooze torens, een trotsch, ontzagverwekkend uitzigt heeft.

De weg, op welken wij van deze hoogte nederzien, is weder de gewone weg, welke van Arnhem, over Oosterbeek, naar Dorenweerd loopt, en hier, onder langs den berg, naar die heerlijkheid leidt. Maar alvorens tot de beschouwing van deze over te gaan, moeten wij ons langs den Oorsprong weder naar den grooten Utrechtschen weg begeeven, op welken wij nu terugkomen aan de *koude herberg*, een bekwaam verblijf voor vreemdelingen, ruim een vierendeeluurs verder van Arnhem verwijderd, dan het punt, waar wij dien weg verlieten. En eer wij dan van hier verder op wandelen, behooren wij vooraf nog twee uitstapjes te doen, naar Dreijen en Wolfhees, beide plaatsen, welke ten noorden van den straatweg, tegen over Oosterbeek, gelegen zijn.

Het landgoed DREIJEN, welks aanwezen tot vroeger dan de veertiende eeuw opklimt, bestond, tot in den jare 1818, nagenoeg alleen in een weinig aanzienlijk gehucht, met eenige landerijen, midden in de barre heide. Het werd toen door aankoop een eigendom van Jonkheer VAN HAERSOLTE, die er eene groote uitgestrektheid gronds, te voren door heidevelden beslagen, tot bouwland deed aannemen, en, in jong plantsoen, door slingerpaden doorsneden, uitgebreide wandelwegen opende, waardoor deze plaats, binnen weinig jaren, in een bekoorlijk buitenverblijf is herschapen geworden.

Iets verder dan de koude herberg, ook aan de noordzijde van den weg, vertoonen zich de bosschen van WOLFHEES, welke het huis en het bouwland, dat tot die plaats behoort,

van deze zijde geheel voor het gezicht bedekken. Dit Wolfhees behoort tot de gemeente Oosterbeek: het wordt eigenlijk *laag Wolfhees* genoemd, in onderscheiding van het kleinere gehucht *hoog Wolfhees*, hetwelk in de heerlijkheid Dorenweerd gelegen is. Reeds vroeger dan de veertiende eeuw moet deze plaats bekend zijn geweest (14). Zij was, sinds verscheiden eeuwen, een eigendom van de Balie der Duitsche orde te Utrecht, die haar van den huize Montfoort te leen hield, en, misschien reeds voor lang, weder in erfpacht uitgedaan had, toen de eigenaar der heerlijkheid Dorenweerd haar in den jare 1726 aankocht. Sedert is Wolfhees, tegelijk met Dorenweerd, uit het geslacht van ALDENBURG in dat van BENTINK overgegaan en door de verschillende Heeren dier heerlijkheid in erfpacht bezeten (15). Het beslaat eene uitgestrektheid gronds van bijna 470 morgen, waaronder zich 380 morgen heideveld bevinden en een bosch van niet minder dan 70 morgen.

Aan het bezit van Wolfhees pleegde een zoogenoemd *Wildfarster-ambt* verbonden te zijn. Men weet, dat het grootste gedeelte der Veluwe oudtijds een eigendommelijk goed van den Hertog van Gelre was. Als grondeigenaar behoorde hem de jacht in de uitgestrekte bosschen, terwijl zijne eigenhoorigen zijne akkers bebouwden, en, hetgeen die meer opbragten, dan voor hunne behoeften werd vereischt, in zijne schuren voerden, of, later, van de hoorigheid gevrijd, die akkers tegen jaarlijkschen tijns bleven bezitten. De verschillende takken van het beheer der

(14) Immers, in eene *rekening van den jare 1333* wordt van de tienden der nieuw aangemaakte landen te Wolfhees gewag gemaakt.

(15) Volgens eene, onder mij berustende, kopij van den reversaal-erfpachtbrief van 6 Julij 1739.

goederen, inkomsten en regten, tot zoodanige *villa*, of groot zamenhangend grondeigendom, behoorende, waren aan onderscheiden, deels vrije, deels eigenhoorige lieden toevertrouwd. Onder deze waren hier de Wildfursters, oorspronkelijk opzieners der bosschen en velden op de Veluwe. Zij waren twaalf in getal, en aan hunne bediening was een landgoed verbonden, met hetwelk die bediening vervreemdbaar was. Zij waren dus vrije lieden, aan geene lasten onderworpen, dan aan die, in welke ook door de edelen en de steden gedragen werd; maar daarentegen rustte op hen de bijzondere verpligting, om, op bevel van den Vorst of zijnen Jagermeester, zelfs met verlaten van ploeg en akker, kar en paard te doen volgen, ter vervoering van het vorstelijke jagtgereedschap en van het gevangen grove wild, ook moesten zij van de landbouwers in Veluwe en Veluwenzoom het *ruimgeld* invorderen, eene schatting, die door dezelve, op elken schrikkeldag, voor het gebruik der gemeene heidevelden, broeklanden en veenen betaald werd, en in welke ieder landman, in evenredigheid der meerdere of mindere uitgebreidheid van zijn bedrijf, dragen moest (16). Schoon nu, in lateren tijd, de Wildfurstster-ambten van zelve vervielen, zijn nogtans de bezitters der goederen, aan welke die bediening oudtijds verknocht was, en daaronder ook de bezitter van Wolfhees, tot op onze dagen toe, van het huisvesten van

(16) Het invorderen van dit ruimgeld is, dewijl men het verkeerdelijk onder de in 1794 afgeschafte leenregten bevattede, allengs in onbruik geraakt en onder het Fransche bestuur geheel afgeschaft, waardoor nu ook de voormalige *Wildfurstigheid* is vervallen. Zie *Van Spaen, Inl. tot de Historie van Gelderland*, deel IV. bl. 260-262; als mede *Matthaeus, de Nobilitate*, lib. IV. c. 22.

krijgsvolk, van het maken van wegen en van andere heerendiensten bevrijd, maar daarentegen tot het invorderen van het ruimgeld gehouden gebleven.

Van den Utrechtschen weg leidt een digt belommerd pad naar de plaats, waar het huis van Wolfhees, later tot eene landmanswoning ingerigt, tot op het jaar 1826, toen het, door een ongelukkig toeval, eene prooi der vlammen werd, in zijnen breedden voorgevel en hoog opgetrokken muren, zijne vorige bestemming tot eene aanzienlijke heerenhuizing niet onduidelijk vertoonde. Eene beek, die in het naburige bosch ontspringt, stroomt langs hetzelfde en stort zich, na in de heerlijkheid Dorenweerd één' koren- en vijf papiermolens rondgedreven te hebben, in den Rijn. Met welgevallen weidt hier het oog over de uitgestrekte graanvelden, die, midden in de heide aangelegd, met de dorre landstreek in het rond eene treffende tegenstelling vormen; maar wanneer men zich naar het bosch begeeft en daar den kronkelenden loop der beek opwaarts tot aan haren oorsprong volgt, die zich, hier als door aanmerkelijke hoogten eenen weg wringt, dáár, kalm en effen, digt bij de oppervlakte stroomt, ginds over de steenen op den ongelijken grond schuimende heen bruist, elders zich geheel onder het lage struikgewas verbergt, terwijl de grootste verscheidenheid van allerlei trotsch geboomte, en daaronder berken, welker hoogte en grootte van omtrek, in dit gewest, door geene andere worden overtroffen, het digtste lommer biedt; dan gevoelt men met verrukking het onovertrefbare van het schoon der ruwe natuur, dat zich hier, zoo geheel ongekuusteld, in de zachtste beelden vertoont.

Wat kan , bij zulk een scheppingspracht ,

In glans , in schoonheid , halen ?

Wiens dichtpenseel was ooit in staat ,

Zulk grootsch tooneel te malen ?

Wij staan verbaasd , verrukt , verblijd :

Waar dus natuur haar luister spreidt ,

Daar leert ze ons God aanbidden .

Hij , die zich in dit somber woud ,

Waar hem de digte blaân tot koele schaâuw verstrekken .

In aandacht bezig houdt ,

Voelt eerbied in de ziel verwekken .

Hij staart , geniet , en bij 't genot

Klimt 't danklied op tot God ! (17).

Het nog overgebleven gedeelte van eenen ten tijde van Koning WILLEM III. aangelegden jagtweg , die zich , langs de gehuchten Papendal en Delen , tot in het Loenensche bosch uitstreckte , loopt van Wolfhees , den grooten weg niet ver van hier doorsnijdende , bijna regtuit door het Dorenweerdse bosch , naar het kasteel van die heerlijkheid . Hetzelve ligt midden in vruchtbare weilanden , op eenen kleinen afstand van de rivier , en heeft door eenen dijk gemeenschap met den weg , die zich , gelijk wij reeds zagen , van Oosterbeek af , onder langs den berg heen slingert . Aan den voet dezer hoogte zijn hier eenige landwoningen gebouwd , die eene kleine buurschap vormen , waar ook een tamelijk wel ingerigt verblijf voor vreemdelingen gevonden wordt .

De oorsprong van DORENWEERD moet welligt in de vroegste eeuwen onzer jaartelling gezocht worden ; en in-

(17) Fragment uit een onuitgegeven dichtstukje van wijlen den heer J. C. Boot , Pred. te Arnhem .

derdaad, wanneer men aanneemt, dat deze naam oorspronkelijk van dezelfde beteekenis geweest zij, als *Dorestat* of *Duurstede*, en zoo veel als *plaats aan het water*, of *in eenen waterachtigen grond*, te kennen geve (18), dan ligt hierbij de vooronderstelling van eenen zeer hoogen ouderdom noodwendig ten grondslag. Het is echter eerst in de geschiedboeken der dertiende eeuw, dat ons eenige zekere berigten aangaande deze plaats medegedeeld worden. Zij noemen ons namelijk zekeren BERNARDUS VAN DORENWEERD, die door den Heer van Vianen vijandelijk aangevallen en geslagen werd, en zijnen burg door deszelfs krijgsvolk zag innemen en verbranden. Zij noemen ons HENRIK, den zoon van BERNARDUS, die met geen beter geluk krijg voerde tegen den Heer van Baar, daar deze den voorburg van Dorenweerd overweldigde en, na alles te vuur en te zwaard verwoest te hebben, met buit beladen terugkeerde. Zij vertoonen ons dus reeds den Dorenweerd als eene vrije heerlijkheid, gelijk in rang met Baar en Vianen, en deszelfs Heeren als onbeschermd door, maar ook onafhankelijk van de Geldersche Graven (19), een Inister, welken deze plaats, naar de gesteldheid van zaken in dien tijd, niet dan verscheiden eeuwen vroeger had kunnen bekomen (20).

(18) Het wortelwoord *dur*, hetwelk wij zoo wel in *Dorenweerd*, als in *Dorestat* en *Batavodurum* terug vinden, beteekent in onze oude landtaal *water*. Zie hierover de *Tegenw. Staat van Utrecht*, bl. 86. Het is waar, tegenwoordig wordt de naam dezer plaats veelal *Doorwerth* geschreven; in al de oude charters echter, geen uitgezonderd, leest men alleen van *Dorenweerd* of *Doreweerd*, voor welke spelling dus de woordafleiding, zoo wel als het gebruik, schijnt te pleiten.

(19) *Slichtenhorst*, tooneel, bladz. 112.

(20) Zie *W. A. van Spaen*, *vertoog over de Bannerheeren*, in de *Inleiding tot de Historie van Gelderland*, deel I. bladz. 257.

In het jaar 1402 droeg ROBERT VAN DORENWEERD zijne heerlijkheid aan Hertog REINALD op en ontving dezelve weder van hem ten leen. Na dezen kwam Dorenweerd, door huwelijk, in het geslacht van WISCH en vervolgens in dat van HOMOET, in hetwelk de plaats bleef tot den jare 1500, toen MARIA VAN HOMOET die aan hare zuster MARGARETHA, weduwe van JOHAN VAN VOORST, en derzelve Zoon FREDERIK, opdroeg (21). Zeven jaren te voren had Hertog KAREL den burg Dorenweerd door vijftig voetknechten stormenderhand doen innemen, nadat hem een beleg van slechts negen dagen aanzienlijke kosten veroorzaakt had (22). In den jare 1558 ging Dorenweerd door huwelijk uit het geslacht van VAN VOORST in het grafelijk huis van SCHELLARD VAN OBBENDORP over. JOHAN SCHELLARD werd er mede beleend in den jare 1641. Hij verloor in 1646 zijne eerste vrouw, ANNA Gravinne VAN HOORNE, en drie jaren later, na een huwelijk van slechts weinige maanden, zijne tweede echtgenoot, DOROTHEA THERESIA VAN CELLE, en deed beiden in de kerk van het, in zijne heerlijkheid gelegen, dorp Heelsum begraven. Hij schijnt deze kerk, die alleen het koor van het oude vervallen kerkgebouw uitmaakte, bij die gelegenheid te hebben doen toemetselen, zoodat de godsdienstoefening in eene houten schuur of loods moest verrigt worden, maar werd weldra door het Hof van Gelderland genoodzaakt, haar te doen openen en in eenen bruikbaren staat te herstellen (23). Sedert was hij, gelijk naderhand zijn zoon JAN ALBRECHT, genoodzaakt, zijne bezittingen met vele schulden te bezwaren, onder anderen

(21) *Slichtenhorst*, tooneel, bladz. 113.

(22) Naar eene rekening van het jaar 1493.

(23) *Slichtenhorst*, tooneel, bl. 113, 114, vergel. *Landdags Besluit* van den 26 October 1650.

met 250,000 gulden ten behoeve van ANTON des Roomschen Rijks Grave van ALDENBURG, Vrijheer van Kniphuizen en Varel, die ook, in den jare 1677, met de heerlijkheid Dorenweerd beleend werd, nadat hem dezelve, naar het toenmalig landregt van Veluwe, bij verwin was toegewezen (24). Zijne kleindochter, CHARLOTTE SOPHIE, huwde in 1733 met WILLEM Grave BENTINK, Heer van Roon en Pendrecht, en overleed in hoogen ouderdom, in den jare 1799, de heerlijkheid Dorenweerd bij testament nalatende aan eenen harer kleinzonen, WILLIAM Grave BENTINK, wiens tweede zoon, GUSTAAF CHARLES Grave van ALDENBURG-BENTINK, de tegenwoordige eigenaar is.

Het regt van hooge heerlijkheid, met hoog en laag regtsgebied, gelijk wij zagen, van ouds aan Dorenweerd verbonden, is, tot op de verandering van zaken in het jaar 1794, aan deze plaats verbleven, terwijl zij, sedert de nieuwe inrigting van het bestuur ten platten lande, weder als een afzonderlijk schoutambt en heerlijkheid wordt aangemerkt. Haar omtrek wordt op $3\frac{1}{2}$ uur gaans geschat, terwijl zij eene oppervlakte beslaat van meer dan 3000 bunders, waaronder ruim 300 bunders hooi- en weilanden, meer dan 420 bunders bouwland, 698 bunders eiken hakhout en bijna 1500 bunders heide en ongebouwde gronden gerekend worden. Het getal huizen bedraagt 48.

Zij, die genoeg vinden in de inrigting van een middel-euwsch gebouw, met hooge dikke muren uit eene breede gracht verrijzende, met eene groote steenen voorpoort, die over eene ruime plaats naar het blijkbaar tot verdediging bestemde hoofdgebouw leidt, dat met zijne holle weërgalmende zalen, met zijne lange gangen, met zijne

(24) Wat dit beteekende zie men bij *Schrassert ad reformationem Velaviae*, p. 177 seqq.

oude beeldtenissen uit wijd beroemde voorgelachten, ons menige riddersgeschiedenis voor den geest roept, en ons verplaatst, als het ware, in dien tijd van liefde, moed en trouw, maar ook van wreedheid, wraaklust en woest vermaak; zullen zich, op bekomen vergunning, de bezigtiging van het kasteel niet beklagen. Maar genoeg van eenen anderen aard zal men smaken, wanneer men in deszelfs naasten omtrek, hier onder het lommer van zware hoog opgaande boomen, daar langs allerlei bloeiende heesters, voortwandele, bij een bloemperk verwijlt, waar men, over het water, op het kasteel, en, langs hetzelfde, op vruchtbare weiden uitzielt, of bij een grasveldje, waar het geboomte zich verwijdert, om het gezicht tegen het gebergte te doen rusten.

Om zich verder op de beste wijze in het natuurlijk schoon der bergen en bosschen van Dorenweerd te verlustigen, kan men bij de herberg de hoogte opwandelen, langs den weg, die ons het eerst op Dorenweerd brengt, tot dat men komt bij eene plaats, waar deze weg door eenen anderen, die van Oosterbeek naar Heesum loopt, doorsneden wordt: deze plaats is ligt kenbaar aan eenen ouden lindeboom, die oudtijds eene op dezen kruisweg geplaatste kapel beschaduwde, en nog onder den naam van *de kappelleboom* bekend is. Van hier begeve men zich dan, langs een smal voetpad, door eene vallei, die, zich tot aan den Rijn uitstrekkende, over den boschachtigen voorgrond het heerlijkste uitzigt in de vlakke vruchtbare Betuwe biedt: tusschen aanzienlijke bergwanden, met welig kreupeelhout bedekt, daalt men aanmerkelijk af, en vindt geheel in de laagte, in een boschje van hoog opgaande boomen, door de hoogten tegen alle winden beschut, het bekoorlijkste lommer. Voorts kan men, langs breede wél aangelegde slingerpaden, over hoogten en laagten, onder het lommer

van dennen en beuken en eiken, en allerlei ander soort van hoog en laag geboomte, het Dorenweedsche gebergte, langs den Rijn, eenen geruimen tijd volgen; maar dan behoort men vooral te verwijlen bij eene plaats, onder den naam van *de fontein* bekend, waar, aan den voet eener steilte, het water in verbazende hoeveelheid uit den grond vloeit, en zich, op zeer korten afstand, tot viermalen toe, van eene aanmerkelijke hoogte, uit den eenen vijver in den anderen, en verder in den Rijn stort. Het is een regt indrukmakend gezicht, van deze hoogte neder te zien in de waterrijke, hier en daar dicht belommerde, vallei, ingesloten door gebergten, die zich met hun vrolijk groen tot op den oever van de dicht voorbij stroomende rivier uitstrekken en deze hier als in eene kom schijnen te besluiten: jammer slechts, dat sedert eenige jaren dit waterwerk zeer in verval is en daardoor deze treffende partij een groot deel van haar schoon verloren heeft.

Hier dale men van de hoogte af naar den weg, die van Oosterbeek onder langs den berg naar Dorenweerd loopt, en begeve men zich, langs denzelfden, naar de zijde van het genoemde dorp terug, tot op de plaats, waar een beekje kabbelend van de hoogte vloeit, om zich niet ver van daar in den Rijn te storten. Deze plaats is bekend onder den naam van *het Gat van ter Aa*. Men bevindt zich dáár aan den voet van eenen berg, die, van den weg gezien, zijnen boomrijken kruin boven al de andere verheft, en, aan de zijde van Oosterbeek, de laatste is op Dorenweedschen grond. Deze hoogte is bekend onder den naam van HUNESCHANS en wordt ook wel DUNESCHANS geheeten. Op haren naar de rivier meest vooruitstekenden top heeft zij eene platte vlakte, die, omringd door zware aarden wallen en diepe drooge grachten, tot op den huidigen dag de duidelijkste blijken draagt, van een-

maal door menschenhanden tot eene verschansing, eene meer of min regelmatige plaats van verdediging, ingerigt te zijn. *Wanneer* dit geschied zij, is hoogst onzeker; echter heeft men genoegzamen grond om te vooronderstellen, dat het heeft plaats gehad in eenen vroegeren tijd, dan die, in welken men met geschiedkundige zekerheid iets aangaande den toestand en de lotgevallen van deze oorden bepalen kan. Dit werk schijnt namelijk afkomstig te zijn van eenen volksstam, die, eer Christendom en beschaving in deze gewesten zetelden, zich hier had neêrgeslagen, en in de oogen der volgende meer verfijnde bewoners als een geslacht van magtigen en reuzen werd ontzien en gevreesd. Daarom werden de gewrochten, die zij daarstelden en achterlieten, door die latere bewoners *reuzenbedden*, *reuzengraven*, *reuzenbergen*, *reuzenschansen*, of, in hunne taal, *hunebedden*, *hunebergen*, *huneschansen* genoemd (25), want geleerde schrijvers, die schier hun gansche leven aan oudheidkundige nasporingen wijdten, hebben opgemerkt, dat het woord *hune* hetzelfde beteekent als *reus*, *magtige*, *overste*, *heer* (26). Hiermede vervalt alzoo de meening, gemakshalve welligt, door velen aangekleefd, als of deze berg niet *Hune-* maar *Hunneschans* zou heeten en aan het volk der Hunnen zijne gedaante en

(25) De Hunebedden in Drenthe en elders zijn bekend; zoo ook de Hoenerberg en de Hoenerpoort te Nijmegen; eene hoogte, ook *Huneschans* genoemd, wordt mede aangetroffen bij het Uddelermeer op de Veluwe, niet ver van Harderwijk. Zie, over de eerstgenoemde, de *Verhandeling* van den geleerden *N. Westendorp*, bekroond door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, en veel vermeerderd en verbeterd herdrukt te Groningen in 1822.

(26) Zie *Westendorp*, t. a. pl. bl. 6.

zijnen naam te danken hebben (27): trouwens, men weet met genoegzame zekerheid, dat de Hunnen, die, vooral in de tiende eeuw, ons werelddeel met hunne strooptogten verontrustten, en overal, waar zij den voet zetteden, de blijken hunner woestheid achterlieten, nimmer tot aan den Beneden-Rijn zijn doorgedrongen (28). Intusschen is het zeer wel mogelijk, dat deze zelfde plaats, door hare ligging voor eene verschansing zoo uitnemend geschikt, ook nog in lateren tijd, bij voorb. door eenen der Heeren van Dorenweerd, gebruikt zij geworden om eenen vijandelijken nabuur het afzakken van den stroom te beletten, en eene overlevering zegt, dat de onzen de Huneschans bezet hielden, om de Spanjaarden, toen die in 1629 de Veluwe afliepen, te stuiten. — Van het genoemde *Gat van ter Aa* nu leidt een rijweg, dien men, te voet zijnde, door een smal pad door het kreupelhout in te slaan, bekorten kan, naar boven. Verder voert, van den rijweg af, een breed wandelpad naar den vooruitstekenden boomrijken top aan de zijde der rivier. Met verbazing ziet de wandelaar van deze steilte, die de keten van heuvels, welke zich van hier tot Arnhem uitstrekt, beneden zich laat, bijna regt in den Rijn neder, en laat, aan deszelfs overzijde, met ware verrukking zijn oog weiden over de Betuwe, die, met hare velden en rijke beemden, met hare dijken en tallooze torens, in hare gansche uitgestrektheid vóór hem ligt, tot daar de Nijmeegsche hoogten, die de overblijfsels van den grijzen burg, een ander gedenkteeken van voorouderlijke onversaagdheid, torschen, het gezigt beperken.

(27) Zie *Slichtenhorst*, *Geld. Geschiedenissen*, bl. 48, en *Tegenw. Staat van Gelderland*, bl. 492 en 521.

(28) Verg. *Wagenaar*, *Vaderl. Historie*, deel II. bl. 117 en de *Aanmerking* daarop van den Heer van *Wijn* enz.

De Huneschans aan de boschzijde weder verlatende, en den rijweg over de hoogte vervolgende, ontdekt men welhaast het landhuis DUUNOOG, dat ons met zijnen breeden witten voorgevel reeds dicht bij Arnhem is in het oog gevallen; zich van verre als in de lucht zwevende voordoet, en, wanneer men van beneden tegen den berg opziet, bijna op den rand der steilte schijnt gebouwd. — Dit plaatsje, aan alle zijden door het Dorenweerdsche bosch ingesloten, werd, voor omstreeks vijftig jaren, door den Raadsheer BOMBLÉ VATEBENDER, als een boschje van eiken akkermaals-hout, van de domeinen des Veluwschen Kwartiers aangekocht en in den tegenwoordigen staat gebragt. Achter het huis heeft men een uitgebreid gezigt over de onregelmatig verspreide, grootere en kleinere, heuvels van het Dorenweerdsche bosch, achter welke de hooge muren van het kasteel even te voorschijn komen, een gezigt, dat niet nalaten zal, op zulken, die aan den aanblik van eenen bergachtigen grond niet gewoon zijn, eenen blijvenden indruk te maken; maar wij wagen het niet, te beschrijven, wat de verrukte wandelaar gevoelt, wanneer hij (met vergunning des eigenaars) het op deze hoogte gebouwde torentje beklimt en deszelfs plat dak betreedt, waar niets het vrije uitzigt belemmert, en zijn oog, den ganschen gezigteinder rondwarende, op ieder punt op verschillende wijze door het schoon der natuur getroffen wordt. Vóór het huis en uit hetzelfde ziet men den Rijn, van daar hij het Kleefsche en Eltensche gebergte verlaat, in tallooze kronkels voortstroomen, tot daar hij den voet van dezen berg bespoelt, zich nu eens achter het groen verschuilt, dan weder in al zijne pracht uit hetzelfde te voorschijn treedt, om zich met eene nieuwe bogt verder benedenwaarts te wenden. — Men kan van hier langs de steile, door fraai plantsoen beschaduwde, hier en daar

door kleine terrassen afgebroken helling dezer aanzienlijke hoogte, tot op den weg bij de rivier afdalen, en, langs deze, naar Dorenweerd terugkeeren.

Van Dorenweerd kunnen wij nu, langs twee verschillende wegen, op den Utrechtschen weg terug komen: wij kunnen ons namelijk, over den Dorenweerdschen berg, die, waar het bosch zulks niet belet, over welige graanvelden, heerlijke uitzigten in de Betuwe biedt, naar het dorp HEELSUM begeven, alwaar wij den grooten weg weder aantreffen; maar wij kunnen ook langs den weg, die naar Wolfhees leidt, op denzelfden terugkomen, om hem dan tot Heelsum en verder te volgen.

Door dit dorpje stroomt de beek, welke wij bij Wolfhees hebben zien ontspringen. Zij maakt aan deze zijde de grensscheiding tusschen de gemeenten Renkum en Dorenweerd uit. Het kerkje, waarvan wij reeds melding maakten, heeft eene allerbekoorlijkste ligging op eenen tamelijk hoogen dicht beplanten heuvel, en draagt nog de duidelijke kenmerken van zijne grootere uitgebreidheid in vorige dagen: het wordt op kosten van den eigenaar van Dorenweerd onderhouden, die ook den hervormden Predikant van het naburige Renkum, voor het waarnemen van de dienst in deze gemeente, bezoldigt. Het bevallig gelegen kerkhof werd door de Nederlandsche dichteresse KLEYN geb. OCKERSE in eene keurige elegie bezongen (29).

Even aan de overzijde van de beek, en dus op Renkumschen grond, bevindt zich de wind-papiermolen, waarvan wij reeds met een woord melding maakten (30): dezelve is, met nog eenige water-papiermolens, het eigendom van

(29) Zie hare *Oden en Elegien*, bladz. 104.

(30) Hier boven bladz. 8.

de gebroeders **PANIEROEK**, wier teregt beroemde fabriek-
inrigtingen der beschouwing overwaardig zijn.

Van hier nu den grooten weg vervolgende, komt men,
na een half uur gaans afgelegd te hebben, in het dorp
RENKUM, hetwelk op eenen afstand van ruim $2\frac{1}{2}$ uur
gaans van Arnhem verwijderd is. Het is een geregeld ge-
bouwd dorp, aan het hangen van den Wageningschen berg
gelegen, aan de eene zijde door weiland, aan de andere
door heerlijke graanvelden en vruchtbaar tabaksland omgeven.
Men vindt er in *den vergulden Bok* een bekwaam logement.

Zoo ver de nasporingen der geschiedvorschers hebben
kunnen reiken, wordt van Renkum, oudtijds onder den
naam van *Redinchem* of *Redingen* bekend, het eerst
melding gemaakt in eene oorkonde van den jare 997 (31),
in welke Keizer **OTTO III.** zekeren giftbrief bevestigt van
den jare 968, bij welchen Graaf **WICHMAN**, de stichter der
abdij van Elten, aan dezelve de helft zijner inkomsten uit
dit Redinchem, en meer andere goederen, schonk: deze
WICHMAN voerde in de tiende eeuw het gebied in het
graafschap Hameland, omtrent welks ligging en uitgestrekt-
heid de schrijvers zeer verschillen, terwijl hij te Renkum,
gelijk op meer andere plaatsen op de Veluwe, aanzienlijke
eigendommen had. Zijne dochter **ADELA**, ons door de
geschiedschrijvers als een gedrocht in menschelijke gedaante
afgeschetst, die hare deugdzame zuster **LUITGARDIS** door
vergift om het leven bragt en ook haren oudsten zoon deed
vermoorden, had zich tegen vrome giften van haren vader

(31) Deze brief is dezelfde, welke ons hier vóór bl. 13 reeds
is voorgekomen: zie denzelven bij *Bondam*, t. a. p. afd. I. bl.
72. Zie ook ald. bl. 76 noot pp., en *Van Spaen*, *Inleiding*
tot de Hist. van Gelderland, deel I. vooral bl. 32-37, 62 en
63, en deel IV. bl. 144-146.

gewelddadig durven verzetten en daardoor aanleiding gegeven, dat de Keizer die bevestigde. Zij had tot haren eersten man *IMADUS*, *IMODUS* of *IMED*, die toenmaals over een groot gedeelte van de Veluwe het bewind voerde, en zich, volgens de gewoonte van dien tijd (32), naar een slot of woonplaats, hetwelk hij in of bij het tegenwoordige Renkum had, *Graaf van Redinchem* noemde; hij was uit een edel geslacht in het sicht Utrecht oorspronkelijk, zijne voorouders hadden zich door hunnen moed en hunne vaderlandsliefde beroemd gemaakt, en hij was erfgenaam van derzelve deugden (33). Het was dit slot der oude Graven van Redinchem, dat naderhand bewoond werd door Graaf *BALDERIK*, den tweeden echtgenoot van *ADELA*, met wien zij reeds vóór dat huwelijk al te gemeenzaam verkeerd, en om wiens wil zij haren zoon vermoord en veel andere gruwelen gepleegd had. Van de bovenzaal van dit slot deed *BALDERIK* eens, terwijl hij de aangename ligging en de vruchtbaarheid der landstreek beschouwde, deze verwatene woorden hooren: »Niets kan mijne grootheid evenaren: de voorbijvlietende Rijn geeft mij een verrukkelijk gezicht en de omliggende velden verschaffen mij overvloed van alles: zelfs de Almagt der Godheid kan mij niet van deze hoogte ter neder storten!» Weldra ondervond hij het tegendeel; want, nadat hij, op aanstoken zijner goddelooze echtgenoot, eenen verraderlijken moord gepleegd had, moesten beiden, tot aan hunnen dood toe, ja zelfs nog in het graf, allerlei vervolging, smaadheden en vernedering verduren (34). — De wederhelft der inkomsten

(32) *Van Spaen*, t. a. p., deel I. bl. 263.

(33) *Van Spaen*, t. a. p., deel I. bl. 121-124. *Pontanus* l. l. V. p. 79.

(34) *Van Spaen*, t. a. p. bl. 140-145; deze geleerde schrijver vermoedt, hoewel, naar het schijnt, zonder anderen grond, dan

van Renkum werd, in het jaar 1031, door MEINWERK, den zoon van IMODUS en ADELA, die Bisschop was van Paderborn, aan het door hem gestichte klooster Abdinkhof in Westfalen geschonken (35).

Een beeld der heilige Maagd, op eene wonderbare wijze (naar men zeide) hier uit den hemel nedergedaald, gaf, in 1380, aanleiding tot het oprigten eener kapél, in welke zich hetzelfde sedert onderscheidde, door veel teekenen en wonderen, die het aan eenen grooten toeloop van volk, van alle oorden herwaarts vloeiende, verrigtte; en, toen dit Godshuis in aanzien nog vermeerderde, door een stuk van het heilige kruis en van den doornen kroon, in 1401, uit bijzondere gunst, door den Koning van Frankrijk herwaarts gezonden, stichtte Hertog REINALD IV. hier, in den jare 1415, een nonnen-klooster van de Augustijner orde, dat, met groote goederen bedeed, tot op den tijd der hervorming toe, onder de geestelijke gestichten dezes lands, in groot aanzien is geweest (36). Toen echter vervielen de goederen van dit klooster, even gelijk die van Mariëndaal en andere, aan de domeinen dezes Kwartiers, en toen naderhand van tijd tot tijd eenige gedeelten van

de nabijheid van Renkum (*t. a. pl.* deel I. bl. 121 en deel IV. bl. 169), dat Dorenweerd dit slot of verblijf der oude Graven van Redinchem geweest zij. — De hier aangevoerde trekken uit het leven van ADELA, IMAD en BALDERIK zijn bevallig ingekleed door den heer P. Louwerse, in zijne *Herinneringen van een reisje door Gelderland*, geplaatst in de *Vaderl. Letteroefeningen*, 1828, No. VII.

(35) *Bondam*, *t. a. p.* afd. I. bl. 107, 108, 128, 129 en aldaar de aantekeningen.

(36) *Kerkelijke Oudheden der Vereenigde Provinciën*, deel II. bl. 406-408.

108 11 1835

dezelve verkocht zijn geworden, heeft deze splitsing onder anderen de tegenwoordige landgoederen De Beken en Kortenburg doen ontstaan.

Het landgoed DE BEKEN ligt noordwaarts van het dorp Renkum, op eenigen afstand van den grooten weg door dat dorp. Aanzienlijke kloostergoederen, in den jare 1682, door de Staten des Veluwschen Kwartiers, verkocht zijnde aan VROUWE S. P. VAN ESSEN, weduwe van den Luitenant-Admiraal VAN GENDT, kwamen naderhand door huwelijk in het Vriesche geslacht THOE SCHWARZENBURG-HOHELANDSBERG, en toen zij vervolgens, in den jare 1791, bij gedeelten geveild werden, heeft de heer CORNELIS MUNTER verscheiden van deze gedeelten aangekocht en hereenigd; hij vergrootte die naderhand nog aanmerkelijk, door aankoop van andere daar omstreeks gelegene landerijen, en stelde alzoo een landgoed daar, dat, op eene aanzienlijke uitgestrektheid, de bekoorlijkste verscheidenheid van graanvelden en heidegrond, weilanden en boomgewas vertoont. Drie groote loopende beken, van welke deze plaats haren tegenwoordigen naam ontleent, bespoelen dezelve en stroomen door eene vruchtbare vallei, door boschrijke heuvels ingesloten; eene dier beken, de waterrijkste en snelvlietendste van allen, die des zomers nimmer uitdroogt, en bij de strengste vorst niet befrist, brengt eenen oliemolen in beweging, terwijl de overige verschillende papiermolens drijven.

De naam van KORTENBURG komt reeds op eene oude lijst der Renkumsche kloostergoederen voor (37). In het jaar 1639 werden twee boeren erven, die dezen naam droegen, door de Staten des Veluwschen Kwartiers, verkocht aan Jonkheer WILLEM VAN RAESFELDT, die deze

(37) Zie *Kerkelijke Oudheden der Vereenigde Provinciën*, deel II. bl. 407.

bezitting vervolgens, door aanzienlijke gedeelten der aangrenzende dominiale heedvelden aan te koopen, of in erfpacht te nemen, aanmerkelijk vergrootte. Naderhand kwam Kortenburg in het geslacht van VAN LAWYCK, en behoort thans aan de erfgenamen van wijlen den heer PAUL MATTHIAS THOMAS. — In zijne tegenwoordige uitgestrektheid ligt dit landgoed ter weerszijde van den Utrechtschen weg, die het scheidt in twee ongelijke deelen, van welke het grootste, noordwaarts van dien weg, op den Wageningschen berg gelegen is. Schuins tegen over de herberg *den vergulden Bok* ligt het huis, dat nog menig kenmerk van zijnen ouden bouwtrant draagt, aan het hangen van eenen berg, op geringen afstand van den grooten weg, op welken het over eene weide uitziat. Achter het huis bevindt zich een uitgestrekt dennen bosch, voor een gedeelte in den, daartoe door behoorlijke bewerking voorbereiden, heidegrond aangelegd, gedeeltelijk ook ontstaan uit zaad, onregelmatig in de zandduinen en op de heide uitgestrooid, waardoor alzoo niet alleen deze gansche streek een veel vrolijker aanzien heeft bekomen, maar ook het gevaar, dat hier uit zandverstuiving te vreezen was, voorgekomen is. Hier en daar is dit bosch, dat meest aan den laatst voorgaanden eigenaar zijn bestaan te danken heeft, reeds zoodanig aan de vruchtbaarmaking van den grond bevorderlijk geweest, dat men dien tot bouwland heeft kunnen aanleggen, zoodat nu welige graanvelden prijken, waar men vroeger alleen den ondankbaarsten bodem waande te aanschouwen. — Maar bevalliger wandeling levert dat gedeelte van dit landgoed op, hetwelk zich, aan de zuidzijde van den grooten weg, tot aan en langs den Rijn uitstrekt. Menigvuldige paden slingeren, nu rijzende dan dalende, langs de afhelling van den berg, terwijl het lage houtgewas doorgaans een onbeperkt uitzigt vergunt, langs

de vrolijk groene glooijing der heuvels, op het bevallig gelegene dorp, en, naar den overkant van de rivier, over de gansche Betuwe en hare verrukkelijke landsdouw.

Deze wandeling hangt te zamen met die over den meer westelijk gelegen, eigenlijk zoogenoemden, **WAGENING-SCHEN BERG**, die het eigendom is van den Baron **F. G. VAN LYNDEN VAN HEMMEN**, Voorzitter van den Hoogen Raad van Adel, en zich langs den Rijn tot aan de poort van Wageningen uitstrekt. Verrukkelijk is hier bovenal het nitzigt, zoo over de rivier, wier loop men met het oog verscheiden uren ver kan volgen, als langs de wél beplante glooijing der hoogten, tot dáár, waar, aan de eene zijde, de hooge Tafelberg en de toren van Reenen, en, aan den anderen kant, de Dorenweerdsche bergen het gezigt bepalen. Zacht en bevallig ligt het nederige Renkum aan den voet van den berg; maar trotsch en indrukmakend is het gezigt der Betuwe, op wier vruchtbare beemden, bezaaid met dorpen en gehuchten, de wandelaar, van deze hoogte, als op een rijk gestoffeerd kleed, dat voor zijne voeten uitgespreid ligt, nederziet. — Heerlijk en verheven is het uitzigt, hetwelk de Westerbouwing, de Duunoog en de Huneschans opleveren: hier geniet men hetzelfde, onafgebroken, bijna een half uur lang; maar in zoo talloos vele verscheidenheden, als het wandelpad, dat langs den rand der hoogte slingert, kronkelingen heeft.

Eenige sporen van muurwerk en grondslagen van lang verwoeste gebouwen, uit de grijze oudheid afkomstig, welke alnog op dezen berg, regt tegen over het Lexkes veer, worden aangetroffen, kunnen wij hier niet onopgemerkt laten. Zij zijn het overblijfsel van eene kerk, die, van de vroegste tijden af, toen de duisternis des heidendoms nog nauwelijks deze gewesten had verlaten, voor een groot gedeelte van de bewoners der Betuwe tot eene godsdienstige

vergaderplaats strekte. Zij werd, met de omliggende woningen, *Oud-Wageningen* genoemd. Maar toen men ook aan den voet van den berg huizen begon te bouwen, ontstond daar weldra een aanzienlijk dorp, hetwelk in den jare 1265, door Graaf otto III, onder den naam van *Nieuw-Wageningen* met stads geregtigheden begiftigd werd, terwijl de kerk op den berg bij het beleg van den jare 1480 afbrandde (38).

(38) Zie *Bondam*, t. a. p. aff. III. bl. 559-561, en aldaar de noot d. Ook *Slichtenhorst*, *Tooneel des Lands van Gelder*, bl. 104.

TWEEDE WANDELING,

LANGS DEN AMSTERDAMSCHEN WEG, TOT OP EEN

UUR AFSTANDS VAN ARNHEM, EN TERUG.

De wandeling langs den Utrechtschen weg hield ons slechts op korten afstand van de rivier verwijderd; op sommige der plaatsen, welke wij nu zullen bezoeken, zien wij deze slechts van verre, waardoor wij van vele schoonheden, die ons te voren de steile helling der heuvelen, en de kronkelende loop van den Rijn aan derzelve voet, opleverden, hier verstoken zullen blijven. Meermalen zal nu onze weg loopen langs onafzienbare heidevelden, waar wij, even als eilandjes in de wereldzee, hier en daar, aan den gezigteinder, een bosch of gehuchtje zullen ontwaren; maar meermalen zullen wij hier ook gelegenheid hebben, om op te merken, hoeveel, op den onvruchtbaarsten grond, onvermoeide nijverheid en zorg vermogen.

Op den Amsterdamschen weg brengt ons de St. Janspoort. Buiten dezelve loopt hij regt uit, langs het voor de wapenoefeningen bestemde veld: wij zullen hem slechts volgen tot aan Lichtenbeek, op een uur afstands van de stad, en, hem daar verlatende, onze wandeling nemen over Warnsborn, Bakenberg, Zijpendal en Sonsbeek, die allen aan elkander grenzen, en zich, op korten afstand, langs denzelfven uitstrekken; wij komen dan terug, langs den weg, dien wij nu aan onze rechterhand laten liggen, van die zijde, waar het huis van Sonsbeek, boven een aanmerkelijk verheven terras, dat door een breed loopend water doorsneden,

door grazend vee verlevendigd en van achteren door zwaar geboomte ingesloten is, met zijnen breeden voorgevel uit het groen te voorschijn treedt.

Ruim een vierendeeluurs gaans van de stad ligt, ter regterzijde van den grooten weg, de **STERRENBURG**, waarvan het geboomte reeds op eenen aanmerkelijken afstand kan gezien worden. — Nog in het midden der zeventiende eeuw vertoonde deze plaats niets dan dorre heidevelden: in dezen tijd echter werden hieromstreeks, door verschillende personen, onderscheiden kleine stukken lands aangemaakt, waarvan er, in de jaren 1671, 1672 en 1679, eenige door koop het eigendom werden van den heer **WILLEM MUYS**, Burgemeester van Wageningen en Stads-Rentmeester van Arnhem. Hij was dezelfde, die in April 1674, toen de Franschen deze stad ontruimden (na dezelve bijna twee jaren lang in bezit gehad te hebben), onder meer anderen, als gijzelaar (*ostagier*) door hen werd medegevoerd, omdat de zeer aanmerkelijke somme gelds, welke zij voor de bevrijding van brand en plundering geëischt hadden, hun niet dadelijk kon toegeteld worden (1). Behalve deze opoffering, bewees hij aan Arnhem nog andere uitmuntende diensten: hij verbeterde den staat der stedelijke geldmiddelen en ondersteunde zelfs de stad met aanzienlijke sommen uit zijne eigene middelen. Ten blijke harer erkentelijkheid, schonk de Magistraat hem, in den jare 1684, dertig morgen heideveld, aan het te voren door hem aangekochte land grenzende (2), en verleende hem alzoo de gelegenheid, om een

(1) *Sylvius, historie onses tijds*, deel II. bl. 46. Zie ook *Raadsignaat*, bl. 229.

(2) Naar den oorspronkelijken giftbrief, onder den tegenwoordigen eigenaar berustende, die mede alnog bezit den zilveren gedenk-

aanzienlijk landgoed daar te stellen , hetwelk langen tijd , naar hem , den naam van *Muizenberg* gedragen heeft , maar sedert nog aanmerkelijk vergroot , meer bebouwd en verfraaid is geworden , in het bijzonder door den laatstvoor- gaanden bezitter , den heer UMBGROVE , die er ook voor eenige jaren een fraai modern heerenhuis heeft doen bouwen. Op eene oppervlakte van ruim honderd morgen bevat deze plaats thans eene uitmuntende verscheidenheid van schoone dreven , waar den wandelaar , beurtelings , onder zwaar geboomte , het verkwikkelijkste lommer verbeidt , of op verschillende hoogten het ruimste uitzigt over den ganschen bekoorlijken omtrek.

Hier ligt , aan de overzijde van den weg , het erf **KLEIN HEIJENOORD** , dat verder westwaarts door **GROOT HEIJENOORD** begrensd wordt. Het eerste , het eigenlijke *Heijenoord* , was oudtijds eene bezitting van het naburig klooster Mariëndaal en reeds in de veertiende eeuw onder dezen naam bekend ; het ander maakte een gedeelte uit van het oud aanzienlijk landgoed *Lopen* of *Loepen* : nadat dit laatste echter , in den jare 1532 , vergroot was met een stuk heedveld , hetwelk aan den toenmaligen eigenaar , door de groote Kerk te Arnhem , in erfpacht afgestaan werd , en mede den naam van *Heijenoord* droeg , is de naam van *Lopen* (naar het schijnt) allengs in onbruik gekomen. Tot op het jaar 1821 waren deze beide goederen in verschillende handen. Toen echter kwam de eigenaar van het naburig Hulkestein , die ook reeds Klein-Heijenoord bezat , mede , door aankoop , in het bezit van Groot-Heijenoord , en vereenigde beiden tot één geheel. Na deszelfs overlijden , in

penning , welken de magistraat , bij het overlijden van **WILLEM MUYS** den 30 Mei 1699 , ter gedachtenis zijner bewezene diensten , deed slaan en aan zijne weduwe vereerde.

1827, in het openbaar verkocht zijnde, zijn beiden op nieuw in verschillende handen geraakt. Te zamen strekken zij zich, met eene aanmerkelijke breedte, langs den Amsterdamschen weg uit, en bieden, door de gunstigste ligging op de, naar de zijde der rivier, zacht afhellende hoogten, tot den aanleg van heerlijke wandeldreven de zeldzaamste gelegenheid aan. Maar deze schoone gelegenheid is ook geenszins ongebruikt gelaten, en de grond, die hier, nog slechts voor weinige jaren, luttel meer dan ruwe heide vertoonde, is nu met groote verscheidenheid van heesterge-
wassen en boomen beplant, en met smaakvol aangelegde wandelpaden doorsneden, die zoodanig over de beide aan elkander grenzende goederen te zamen verbonden zijn, dat zij een door ligging en vergezigten onovertrefbaar geheel uitmaken. — Wanneer men den zacht opwaarts leidenden bestraten weg gevolgd is tot op bijna een half uur afstands van de stad, van waar dezelve, na eene aanmerkelijke kromming, zoo ver het oog reikt, in eene regte lijn voortgaat; sla men links af, en volge men het wandelpad langs de door ranke populieren of fijne dennen kenbare hoogten. Het voert den wandelaar beurtelings in eene vallei, waar het frissche groen van velerlei geboomte hem met zijn verkwikkend lommet verheugt, en op heuveltoppen, waar het zich verwijdert, om hem het verrukkelijk schouwspel van het heerlijkste uitzigt te bieden: hier ziet hij neder op eenen bouwhof, die zich half onder hoogstammige eiken en beuken verschuilt, terwijl groot en klein vee den omtrek van het huis verlevendigt; daar verheft zich een nog met heide begroeide heuvel, met een' troep weidende schapen omzoomd; ginds rust het oog op den Rijn, waar de berg deszelfs loop schijnt te stuiten en, met een nederig dorpje (Oosterbeek) aan zijnen voet, bijna loodregt van deszelfs oever verrijst; elders ziet men, langs den stroom, aan de

eene zijde, opwaarts, tot daar hij, een half uur boven de stad, den wijden IJsselmond vormt, en, aan de andere zijde, tot daar hij zich, twee uren meer naar beneden, met eene groote bogt om de Dorenweerdsche bergen heen wendt; of kan men met het bloote oog zijnen loop volgen, daar hij zich tot negenmaal met eene nieuwe bogt langs de Veluwsche hoogten slingert en de Betuwe omzoomt. Op een der hoogste punten in Groot-Heijenoord heeft de tegenwoordige eigenaar, Jonkheer w. ROËLL, een smaakvol gebouw gesticht, waar den wandelaar, hetzij in een ruim koepelvormig vertrek, hetzij in de vrije lucht onder het vooruitstekend door eene sierlijke zuilenrij gedragen dak, of op een met bloemperken doorsneden terras, de gelegenheid wordt aangeboden, om over het wonderschoone Panorama, dat de natuur hier ten toon spreidt, ongestoord het onvermoeid rondwalend oog te laten weiden. — Langs zóó groote verscheidenheid van bevallige uitzigten voert dit pad den wandelaar tot aan de herberg, *Rosorum* genaamd, in Klein-Heijenoord gelegen, tegen over het huis van den Sterrenberg, op den Amsterdamschen weg terug: ook kan men verder afdalende, langs verschillende paden, die door een boschje van hoog opgaande eiken heen slingeren, over het aan deze zijde van den straatweg op Utrecht gelegen gedeelte van het landgoed Hulkestein de wandeling voortzetten, en zóó op den laatstgenoemden weg terug komen.

De groote weg loopt verder, met dubbele lanen van fraaije beuken boomen omgeven, tot LICHTENBEEK, welk landgoed, ter wederzijde van dien weg gelegen, door denzelfden in twee gedeelten gescheiden wordt. — Dat gedeelte, hetwelk aan de linker zijde van den weg ligt en het heerenhuis met andere daartoe behoorende gebouwen bevat, is grootendeels afkomstig van de kloostergoederen van Mariëndaal, en dagteekent van het jaar 1651.

toen het als heidegrond, hier en daar met struiken begroeid, door de Staten des Kwartiers, in erfpacht uitgegeven werd aan den heer HARKAMP. In het jaar 1685 nam deze ook eenige morgen heideveld aan de overzijde van den weg, met de zich daarin voordoende rijke wellen of watersprongen, van de stad Arnhem in erfpacht (3). Zóó leide hij den eersten grond tot het uitmuntend landgoed, dat, reeds door hem zelve, en naderhand door volgende bezitters, van tijd tot tijd, op soortgelijke wijze vergroot werd; de blijken van den gekunstelden smaak der zeventiende eeuw, naar welken het aangelegd was, en waarvan zich nog in onze dagen de overblijfsels vertoonden, allengs zag verdwijnen, om voor eene schepping van den meer ongedwongen naar de natuur gevormden smaak van latere dagen plaats te maken, en ons nu, na de jongste verbeteringen, door den tegenwoordigen eigenaar, den heer J. TRAKRANEN, aangebragt, een aan de groote heide ontwoekerd paradijs van bijna honderd bunders uitgestrektheid te bewonderen geeft.

De wandelingen, tot welke, door de vriendelijke vergunning des eigenaars, aan het publiek toegang wordt verleend, bevinden zich op dat gedeelte der plaats, hetwelk ter regter zijde van den grooten weg gelegen is. Dáár, niet ver van het huis, is, onder hoog geboomte, de oorsprong eener beek, die zich door de hoogten, welke haar aan beide zijden insluiten, met moeite den weg schijnt te banen. Op verschillende afstand langs deze beek, loopen veelvuldige slingerpaden, en brengen, nu rijzende dan dalende, den wandelaar over eene brug, waar hij aan beide zijden een streelend uitzigt geniet over eenen vijver, door velerlei soorten van boomen en heesters omzoomd, die door hunne

(3) Zie *Stads Commissie- en Politieboek*, d. d. 3 Junij 1685.

verscheidenheid van groen de treffendste schakeringen ver-
tooncn, welke zich ten laatste in de donkere kleur der
verder verwijderde dennen verliezen. Van hier slingeren
de wandelpaden, langs liefelijk kronkelende beekjes, onder
allerlei geboomte en bloeiende heesters, hier en daar door
watervallen en fonteinwerk verlevendigd, tot dáár, waar
een aantal stroomtjes, die tot hiertoe stil en onbemerkt onder
het digte groen voortmurmelden, zich vereenigen, en uitloo-
pen in een verbazend groot stuk waters, dat, met de daar
rondom gelegene wandeldreven, eerst voor weinige jaren
uit de heide aangemaakt is. Het deelt zich, door eenen
fraaijen waterval, aan eenen anderen vijver mede, en deze,
door eenen tweeden waterval, aan eene beek, die, in zijnen
kronkelenden loop, verschillende bekoorlijke ten deele door
rustieke bruggen vereenigde eilandjes vormt. Van hier voert
het wandelpad, langs de keurigste verscheidenheid van be-
planting, naar den grooten weg terug, tot op de plaats,
waar men, uit eenen koepel, aan de eene zijde over dien
weg, aan de andere zijde over een terras met allerlei bloe-
men beplant, op den voorsten vijver en het fonteinwerk het
verrukkelijkste uitzigt heeft.

Hier verlaten wij nu den Amsterdamschen weg. — Bij het
naaste tolhuis leidt eene breede dubbele beuken laan regts af
naar WARNSBORN, of (gelijk het in oude stukken genoemd
wordt) *Wansborn*. Deze laatste benaming is welligt de ware;
althans kan die naam, welke zoo veel als *rijke heldere
bron* of *snelvlietende beek* te kennen geeft (4), op deze
plaats, die juist van haar loopend water hare meeste beval-
ligheid ontleent, met volle regt toegepast worden. — Reeds

(4) Het bijvoegelijk woord *wansch* wordt bij *Kiliaan* vertaald
door *alacris*, *lepidus*, *venustus*: *born* beteekent, gelijk bekend
is, eene *waterbron*.

in den aanvang der vijftiende eeuw was Wansborn bekend, en in een stuk van het jaar 1452 wordt van den *Pastoor van Wansborn* gesproken (5). Toen verstond men echter, onder deze benaming, alleen dat gedeelte, wat thans het *Hooge-erf* van Wansborn heet en eene bezitting was van het klooster Mariëndaal. Het tegenwoordig zoogenoemde *Lage-erf* werd, in den jare 1428, door Hertog ARNOLD, als heideveld, tegen eene jaarlijksche erfpacht, afgestaan aan JOHAN VAN POSTEL, en geraakte in 1516 in handen van het Agnieten klooster te Arnhem. Dit gezamenlijke, aan elkander grenzende, hooge en lage erf, als bezitting der kloosters Mariëndaal en van St. Agnieten, bij de kerkhervorming, met de overige geestelijke goederen, aan de Staten des Veluwschen Kwartiers vervallen zijnde, werd door deze, in het jaar 1640, verkocht aan GERRIT EVERWIJN, Burgemeester van Arnhem (6), en is laatstelijk, door aankoop, in handen van Jonkheer W. ROËLL overgegaan. Deze heeft de plaats, die eene uitgestrektheid van ruim 300 morgen beslaat, in de jongst verloopene jaren aanmerkelijk verbeterd. Sierlijke lanen, hoog opgaand geboomte, afgewisseld met eiken schaarhout en ander laag plantsoen, tabaksakkers, kunstweiden en korenvelden, vertoonen vruchtbaarheid en leven, waar vroeger alleen van tijd tot tijd eene kudde schapen het eentonige van den aanblik der dorre heide verminderde. Een onbekrompen stelsel van landhuishoudkunde, stalvoeding, doelmatige bemesting en besproeiing, hebben deze schepping daargesteld, waarvan eerst het nageslacht de vruchten zal kennen en waarderen.

Op het *Hooge-erf* of het eigenlijk *Warnsborn* staat, te

(5) Volgens rekeningen van die jaren.

(6) Naar het *Archief van Warnsborn*, onder den tegenwoordigen eigenaar.

midden van heerlijke graanvelden, door hoog geboomte omringd, eene deftige landbouwers-woning (7). Niet ver van daar ontspringen, onder het digte lommer, verschillende bronnen, wier water zich ras vereenigt tot een beekje, dat in bevallige kronkels door eene vallei voortloopt, hier en daar kleine watervallen vormt, of met zacht murmelend geklots over de steenen ruischt. Langs dat beekje in de laagte, en over de hoogten, die ter wederzijde de vallei bepalen, voeren een aantal wandelpaden, in velerlei rigtingen, naar het *Lage-erf*, waar men, op eenen digt begroeiden heuveltop, de tuinmans-woning, onder de gedaante eener kapel verborgen, en, een weinig verder, het heerenhuis, een niet groot, maar smaakvol gebouw, aantreft. Digt bij dit laatste deelt de beek zich door eenen waterval, over het antieke muurwerk als van den boog eener vervallene Romeinsche *aqueduct*, aan eenen kleinen vijver mede, en eindigt achter het huis in eene aanzienlijke waterpartij, die door hooge boomen aan alle zijden ingesloten en met eene keurige verscheidenheid van bloeiende heesters omzoomd is.

Weinig verder van den Amsterdamschen weg verwijderd ligt BAKENBERG, dat in de zeventiende eeuw, naar den toenmaligen bezitter, den naam droeg van *Everwijnsberg*, en thans veelal, naar eenen lateren eigenaar, *Menthenberg* genoemd wordt. Het uitgestrekte heerlijke bouwland, door lange lanen van zware welig tierende boomen omgeven, dat men op dezen berg vindt, midden in eene oogenschijn-

(7) In eene andere landmans-woning, nabij het tolhuis, aan den grooten weg gelegen, vindt men gelegenheid, om zich die gerijfelijkheden te verschaffen, met welker genot men gaarne eene wandeling afwisselt. Eene hier onlangs ten behoeve van den landbouw gegravene waterput heeft eene diepte van ruim 36 Ned. ellen.

lijk buitengemeen dorre heide, levert hier de sterkst mogelijke proeve op van de verbetering, waarvoor deze gronden, ook onder de ongunstigste omstandigheden, vatbaar zijn, en van de voordeelen, welke, bij de noodige bewerking, ook de onvruchtbaarste heidevelden opleveren kunnen. — In eene bron of spreng, die op deze hoogte gevonden wordt, merkt men op, dat het water, gelijktijdig met het water in den Rijn, wast en valt: eene bijzonderheid, die ten opzichte van andere bronnen op de Veluwe geen plaats heeft, en alzoo der aandacht wel waardig schijnt.

Van deze plaats kunnen wij ons naar den nabij gelegen Waterberg begeven, langs eenen weg, waar, ter linkerzijde, het oog, over eene onoverzienbare heide, schier nergens eene rustplaats vindt, en, eerst op eenen afstand van anderhalf of twee uren, in de buurschappen Kemperberg, Delen, of Terlet, weder bouwland en woningen aangetroffen worden, terwijl, ter regter zijde, de lagere heuvels, over en langs het frissche groen van Zippendals en Sonsbeeks geboomte, hier en daar het vrije uitzigt tot in de Betuwe vergunnen. — Een gedeelte van het landgoed, hetwelk thans den naam van WATERBERG draagt, was, tot op onzen leeftijd, onder dien van *de Kluis* bekend: vóór den tijd der kerkhervorming was daar welligt het stil verblijf van één of meer kluizenaars, misschien verholen achter een ondoordringbaar bosch, zeker door eene schaars betredene heide van het gewoel der wereld afgezonderd. Omstreeks den aanvang dezer eeuw begon de toenmalige eigenaar, de heer A. A. GALJMANS, deze tot dus ver woeste streek om te scheppen en tot eene buitenplaats aan te leggen, waarin hij zich, door de watersprongen, die er ontdekt werden, niet weinig aangemoedigd vond, terwijl de treffende vergezigten, waarin deze plaats, door hare

hooge ligging (8), boven de meeste der omgelegen landgoederen zoude kunnen uitmunten, ook zelfs bij den nog onvoltooiden aanleg, hare waarde voor den wandelaar verhoogden. Nu onlangs (in 1826) kwam zij door aankoop in handen van den eigenaar van het naburige Sonsbeek, welke dien vorigen aanleg ten deele vernietigd en bereids door de aanvankelijke uitvoering van een geheel nieuw, uitgebreid ontwerp heeft doen vervangen.

Maar wanneer men den Bakenberg verlaat, omstreeks het midden van de laan, welke die plaats aan de zuidzijde begrenst; dan komt men, na een' kleinen overstap over de heide, in een grootendeels nieuw aangelegd, door hoogstammige dennen tegen den noordewind beschut, boschje van eiken schaarhout, tot ZIJPENDAL behoorende. Door hetzelfde slingert een pad, over den zacht afhellenden grond, langzaam naar beneden, en brengt den over de schoone ligging der omgelegen streek opgetogen wandelaar bij een hoog opgetrokken rustiek gebouw, waar hij gaarne eenige oogenblikken verwijlt, om over en langs het statig lommer der tegenoverliggende hoogten zijn oog te laten weiden. Niet ver van hier is de groote ingang van het voor 't algemeen afgesloten gedeelte van Zijpendal, waar alleen onder het geleide eens opzigers de wandeling toegestaan wordt.

Het valt spoedig in het oog, dat weinige plaatsen voor eenen fraaijen aanleg zoo voordeelig kunnen gelegen zijn. Immers, wat kan men zich daartoe schooner denken, dan eene lagchende vallei, aan alle zijden, maar

(8) Eene plaats, niet ver van het huis van den Waterberg, werd bevonden 71 Nederl. el boven het Arnheemsche peil verheven te zijn.

vooral ten noorden en ten oosten, door hooge heuvels ingesloten, waar, onder verscheidenheid van zwaar geboomte, op verschillende plaatsen, rijke bronnen ontspringen? Het water dezer bronnen, van alle kanten te zamen loopende, deelt zich aan eenen grooten vijver mede, die den oorsprong geeft aan de beek, de *St. Jans beek* genoemd, welke eerst het naburige Sonsbeek verfraait en korenmolens rondrijft, vervolgens door de stad loopt en zich eindelijk in den Rijn stort. — Deze schoone ligging is ook niet ongebruikt gebleven, en men voelt zich gedrongen, den kieschen smaak in den aanleg dezer plaats te bewonderen; hetzij men gebragt worde in eene diepe vallei, waar het digte lommer der eerwaardige eiken en beuken de nabijheid der langs het pad kronkelende beek bijna alleen aan haar gemurmel doet kennen; hetzij men zich bevinde op eene hoogte, waar zich onverwachts, over heide en bosschen, over bouwland en vijvers, het heerlijkste vergezigt vertoont; hetzij men eene rustplaats aantrefte, waar, bij het geklots van eenen waterval, aan eene beek, door bloeiende heesters omzoomd, oor en oog, en alle zintuigen tevens, genieten.

Zuidwaarts van Zijpendal en den Waterberg ligt **SONSBEEK**. Deze plaats strekt zich thans van dáár uit tot aan de groote laan, die van de St. Janspoort naar de Velperpoort langs de stad loopt. Voorheen was zij op verre na zoo groot niet. De laatstvoorgaande eigenaar, de Baron TH. DE SMETH, had de twee aan elkander grenzende landgoederen Sonsbeek en Hartigersberg vereenigd. Deze reeds aanzienlijke bezitting kwam, in den jare 1821, door aankoop, in handen van den Baron VAN HEECKEREN VAN ENGHUIZEN EN DE BEURSE, die dezelve sedert nog aanmerkelijk vergrootte; en er vele omgelegen landerijen aantrok. Naar een bij uitstek grootsch ontwerp deed hij verder den

reeds te voren uitmuntenden aanleg dezer plaats verbeteren; inzonderheid ondergingen de in de laatste jaren daarmede vereenigde gedeelten eene groote verandering. De menigvuldige over dezelve verspreide landbouwers- en daghuurderswoningen, ja eene gansche rij huizen, werden gesloopt; water-korenmolens en een runmolen afgebroken; nieuwe gebouwen in derzelve plaats gesteld; onregelmatige hoogten geslecht; aanmerkelijke diepten gevuld; nieuwe plantsoenen aangelegd, en twee van de stad naar de plaats leidende wegen bestraat: een van dezelve begint dicht bij de Velperpoort en loopt langs de nieuwe smaakvol gebouwde portierswoning, op de hoogte niet ver van het huis; de andere begint buiten de St. Janspoort en leidt naar dien ingang, bij welken zich de rentmeesterswoning bevindt, waar de vreemdeling zich ter bekoming van geleide vervoegen moet.

Reeds de eerste voetstap binnen het hek doet hier iets groots verwachten. Aan de rechterzijde verheft zich op eenigen afstand eene aanmerkelijke hoogte, op wier uiterste punt het huis prijkt; aan derzelve voet ligt een vijver, met eene hoog springende fontein; meer links, aan de overzijde eener fraaije brug van gegoten ijzer, ligt de sierlijke rentmeesterswoning, half verscholen achter eenige hoogstammige populieren, aan den voet van eenen dicht begroeiden heuvel, terwijl zich, weinige schreden verder, een zware waterval vertoont, die, door het donkere loof van fijne dennen en bruine beuken en ander geboomte omgeven, de bevalligste werking doet en het oor treft door zijn donderend geklots. Achter dezen val, ter linkerhand omslaande door eene laan van welige tulpenboomen (iets zeldzaams, zoo niet geheel eenig in dit gewest), treedt men uit het digte lommer eensklaps op eene groene door de zon beschenen vlakte. Op den achtergrond dier vlakte bevindt zich een prachtig grotwerk, tot welks kunstige samenstel-

ling de heuvels in de meest verwijderde deelen dezer provincie hunne grootste steenbrokken — en daaronder klompen graniet van verbazende grootte en zwaarte — opgeleverd hebben (9). Over dat grotwerk stort zich het water van eene hoogte van 35 palmen schuimende en bruisende neer, en vormt eene breede beek, die de vlakte in hare geheele lengte doorstroomt, om vervolgens den reeds vermelden waterval bij de rentmeesters-woning te doen ontstaan. Eene sierlijke in kettingen van koperdraad hangende brug leidt naar den overkant der beek, en een pad, op ongelijken afstand langs derzelver oever slingerende, voert naar het grotwerk zelf, waar het vallende water zich met het ter wederzijde in de grot springende fonteinwerk vereenigt, om, te midden der grootste zomerhitte, de verkwikkelijkste koelte te verwekken. Slechts weinige treden verder, en men bevindt zich op den oever van eenen tot hiertoe door hoog geboomte voor het gezicht bedekten grooten vijver, die, in den meest kieschen ongekunstelden smaak aangelegd, in zijnen omtrek de meeste verscheidenheid van bevallige natuurtooneelen vereenigt: hier ziet men, aan de overzijde van den breeden plas, vruchtbare heuvels met goudgele graanvelden verrijzen; dáár de steile glooijing van eene nog dorre heide: hier omzoomen zware boomen, de spitsbladerige den en de trotsche eik, de ranke populier en de statige beuk, op verschillenden afstand, den zacht golvendden vijver; dáár zien wij hen vervangen door bloeiende heesters, door rozen en gouden regen, door acacia en jasmijn, terwijl treur-wilgen en treur-essen hunne takken

(9) De grootste zijn gevonden op de Veluwe, namelijk in het Kootwijker zand en bij het landhuis Kernheim onder Eede: van deze berekent men de zwaarte op bijna 7000 ned. ponden.

over het water neigen, en daar achter de bruine beuk de verscheidenheid in de mengeling der kleuren voltooit: hier verlevendigen eenden en blanke zwanen de oppervlakte van het water; dáár herinnert het geruisch van eenen molen aan werkzaamheid en leven; elders wekt een waterval, met zijn eenzelvig geklots, tot stil gepeins. Treffend is het gezicht vooral op de plaats, waar men, aan de eene zijde, over den grooten vijver van Zijpendal, en, aan de andere zijde, over den Sonsbeekschen vijver in deszelfs gansche lengte heen ziet. Het eilandje, in den laatstgenoemden gelegen, doet eene uitmuntende werking: de hooge populieren en andere lichtkleurige gewassen, waarmede hetzelfde beplant is, vormen een bevallig contrast met het donkere loof der eiken en dennen, in de verst verwijderde kromten van den vijver, terwijl de, over steenen bruisende, wit geschuimde golven van het water, dat hier door den eenen vijver aan den anderen medegedeeld wordt, de verscheidenheid voltooit. — Deze aanlokkelijke wandeling rondom den vijver volbragt hebbende, kan men zich langs verschillende paden naar de hoogte begeven. Zacht en ongemerkt opgaande onder het statige lommer van breedgetakte beuken, bereikt men weldra het hoogste punt, waar zich, op het 70 el boven het Arnhemsche peil verhevene grondvlak, een torentje ter hoogte van 28 el verheft. Een kunstig gemaakte wenteltrap van honderd vijftien treden voert naar een sierlijk vertrek in deszelfs bovenste gedeelte en naar het met eene *balustrade* omgeven platte dak. Van dáár ziet men de stad, ja den ganschen omtrek, met al deszelfs hoogten en laagten, als eene uitgestrekte vlakte vóór zich liggen; duidelijk onderscheidt men, verscheiden uren ver, den loop der beide rivieren: den Rijn, van daar hij de Kleefsche en Eltensche bergen verlaat, tot daar hij de Dorenweerdsche hoogten bespoelt; den IJssel,

tot daar hij zich achter het geboomte van Bilioen verschuilt; aan de zijde der Betuwe vertoonen zich tallooze torens in het verschiet; alleen aan de zijde der Veluwe wordt het uitzigt eenigermate door meer verwijderde bosschen bepaald. — Van hier langs eenen anderen weg afdalende, komt men bij de, op de glooijing van den berg aangelegde, uitgestrekte broeijerij, met hare weergalooze trekkasten, door smaakvolle inrigting, door duurzaamheid en kostbaarheid van zamenstel, gelijkelijk uitmuntende. Verder voeren dicht belommerde, prachtig aangelegde wandelwegen naar de heuvelvlakte, op welke zich het heerenhuis met deszelfs nevengebouwen, een deftig koetshuis, bij uitstek doelmatige stalling en kostbare oranjerie, bevinden. Op korten afstand vóór het huis prijkt een fraai ijzeren hek in den vorm van eenen halven cirkel, afgebroken door vier voetstukken van blaauwen steen, die ieder eene prachtige marmere vaas dragen, in eenen uitmuntenden smaak *en bas relief* bewerkt. Door dit hek wordt aan deze zijde een hertenkamp afgesloten, die zich van hier af verder naar de hoogte uitstrekt; men ziet alzoo de fraaije damherten en reeën onbeschroomd tot bij dit hek weiden, of, in grootere en kleinere troepen verdeeld, over de verder verwijderde hoogten zwerven, of zich achter het hier en daar geplante hooge geboomte verschuilen. Aan de andere zijde van het huis wacht den opgetogen wandelaar een niet minder betooverende aanblik. Voor zijne voeten prijken lange rijen van buitenlandsche gewassen, met al den gloed der verwen, die hun in zuidelijker gewesten eigen is, en waasemen den liefelijksten geur; verder af zijn het lanen van oranje-, citroen- en granaatboomen, die langs de zacht afhellende hoogte slingeren en de zoete begoocheling vermeerderen. Aan derzelve voet ligt, regs af, de vijver, uit welken eene hoogspringende fontein haren

dikken sneeuwvitten straal opwerpt; aan de overzijde van het bekoorlijke dal verheffen zich de langs den Amsterdamschen weg gelegene hoogten, met golvend graan of welige moeskruïden bedekt; meer links ziet men neder op de stad met hare wel aangelegde singels; achter dezelve slingert de Rijn, omzoomende de vruchtbare Betuwsche velden, waar zich naderbij en in het verre verschiet tallooze torens vertoonen. — Niet ver van hier, bij de portierswoning, van waar een nieuwe straatweg langzaam naar beneden voert, verlaat men deze, aan alle zijden, door eenen onbekrompen, trotschen — bijna zou ik zeggen vorstelijken — aanleg gekenschetste plaats, en weinige schreden verder bevindt men zich weder in de stad.

Alvorens deze weêr te verlaten, zal het niet onvoegzaam zijn, ons eenige geschiedkundige bijzonderheden omtrent de beide laatst bezochte plaatsen, Zijpendal en Sonsbeek, te herinneren. — Een groot gedeelte van den grond, welke thans door deze landgoederen beslagen wordt, behoorde, voor juist drie eeuwen, aan zekeren HENRIK DE GROEFF, Erfvoogd van Erckelents, Land-rentmeester van Gelderland en Hofmeester van Hertog KAREL VAN EGMOND. Hij schijnt deze aanzienlijke bezitting bij gedeelten verkregen te hebben, allen welligt niet even regtmatig, gelijk men, uit aanmerking zijner handelwijze in andere gevallen, niet ongeneigd is, te gelooven: behalve het tegenwoordig zoogenoemde *Fontanus Spijker*, buiten de Velperpoort, en eenige daartoe behoorende weiden in het Broek, toenmaals onder den naam van *de Fabitatie* bekend, bezat hij, hier omstreeks, eene hofstede *Grontstein* of *Groenenstein*, *Hartgersberg*, den watermolen van zekeren FLORIS VAN DER ERVE, het erf van wijlen EVERT DEN MULLER, de *Wildbaan*, eene *Sijpe* en *Kolk*, en meer andere zoo bebouwde als woeste gronden. Hij verkocht deze aanzienlijke bezitting, in den

jare 1524, aan Hertog KAREL (10), die met dezelve een stuk lands vereenigde, dat van ouds tot het grafelijke domein behoorde, en waarop, reeds in het jaar 1430, een gebouw, naar zijne bestemming, *het gulden Spijker* genoemd, gesticht was (11). Op de plaats, waar het oude gulden Spijker gestaan had, deed de Hertog nu een nieuw gebouw van dien naam stichten, een' naam, die eerlang aan de gansche plaats gemeen werd: hij hield hier, sedert dien tijd, veelal zijn verblijf en genoot er het vermaak der jagt in eene wildbaan, welke hij deed afpalen: hij had er ook eenen vischvijver, eene kapél, waarin hij zijne Godsdienst verrigtte, en een rondom in het water gelegen torrentje, waarschijnlijk ter plaatse, waar thans het huis van Zijpendal is (12). Nog op den huidigen dag draagt een stuk bouwland, daaromtrent gelegen, den naam van *gulden Bodem*; het *Spijker* zelf stond waarschijnlijk, waar zich thans, tegen over het huis van Zijpendal, eene landmanswoning onder oude linden en kastanjeboomen verschuilt; de *Wildbaan* besloeg een groot gedeelte van het tegenwoordige Sonsbeek, en werd, nog lang daarna, alzoo genoemd, en de naam van *Hartgersberg*, gelijk ook die van de *Sijpe* (in het tegenwoordige Zijpendal), hebben zich tot heden toe behouden. — Na den dood van Hertog KAREL werd het gulden Spijker, met al zijn toebehooren, toegewezen aan zekeren STEVEN VAN RUITENBORCH, die voorgaf, meer,

(10) Zie *Kronijk van Arnhem*, bl. 86 en 87, verg. met *G. van Hasselt*, *Arnhemsche Oudheden*, deel I. bl. 88.

(11) *Kronijk van Arnhem*, bl. 11.

(12) Dit blijkt uit menigvuldige alnog voorhanden brieven van den Hertog, met het onderschrift: *gegeven op onsen gulden Spijker*. Zie ook *Slichtenhorst*, *Tooneel des Lands van Gelre*, bl. 95, en *Kronijk van Arnhem*, bl. 179--184.

dan de waarde daarvan, van den Hertog te vorderen te hebben (13). Keizer KAREL V. ondertusschen, in 1543, Gelderland bemagtigd hebbende, deed het, uit kracht des verdrags, bij hetwelk hij voor Opperheer erkend werd, in beslag nemen, en de weduwe van VAN RUITENBORCH in regte vervolgen. Deze liet, terwijl de zaak bij haren dood nog onafgedaan was, haar regt op dit Spijker na aan hare zuster, die met den Raadsheer GIELIS PIECK VAN ENSPIJKER gehuwd was, tegen wien over deszelfs bezit — om welke reden schijnt onbekend — ook nog een regtsgeding gevoerd werd door zekeren ADRIAAN DE WAEL. Ondertusschen werden weldra al de goederen van dezen DE WAEL (die der toen allengs veld winnende Godsdienst-hervorming toegedaan was), en daar onder ook het regt, hetwelk hij op dit Spijker meende te hebben, als geuzengoed in beslag genomen, ten gevolge waarvan Koning FILIPS zekeren BOUDEWIJN VAN DER BOE, in den jare 1573, met het gulden Spijker beleende, nadat die het regt, hetwelk G. PIECK er nu nog op meende te hebben, aangekocht had (14). — Naderhand is deze plaats in verschillende grootere en kleinere gedeelten gesplitst geworden; in de laatste jaren zijn, gelijk wij reeds zagen, sommige dier deelen weer hereenigd en is uit dezelve een veel bevalliger en beter bebouwd geheel daargesteld.

(13) Hij had voor den Hertog den oorlog gedaan in Westwolderland en daarbij zijne paarden verloren: tot vergoeding werd hem, behalve het gemelde Spijker, het huis Kannenburg bij Vaassen gegeven, dat hij voor 600 gouden guldens (bijna 1900 guldens van onze tegenwoordige munt) verkocht.

(14) Alles uit oude aantekeningen, onder mij berustende.

DERDE WANDELING,

LANGS DEN ZUTFENSCHEN WEG, VAN

ARNHEM TOT DIEREN.

Wie; die immer, ook slechts een vlugtig togtje, door de Provincie Gelderland deed, blijft zich niet steeds met levendig genoegen den dag herinneren, op welken hij den weg tusschen Arnhem en Zutfen leerde kennen? Hoe verrukkelijk echter deze over het geheel moge wezen; het gedeelte tusschen de eerste dezer plaatsen en Dieren, welks beschouwing, naar ons oogmerk, ons thans alleen kan bezig houden, overtreft verreweg het overige, zoo niet in vruchtbaarheid; althans in fraaije beplanting en bevalligheid van gelaat. — Van Arnhem tot Dieren, eenen afstand van drie uren, slingert de weg, genoegzaam overal aan beide zijden met lommerrijke lanen omgeven, onder langs de keten van zacht glooiende heuvels heen, die aan deze zijde den IJssel omzoomen, en wier verschillende verwijdering, wier verscheidenheid van hoogte en plantsoen, de bekoorlijkste uitzigten opleveren. Alleen de zanderige grond, over welken deze weg doorgaans loopt, veroorzaakte voorheen den reiziger somwijlen eenigen hinder; maar ook dit is men nu, door de voor eenige jaren voltooide bestrating, geheel te boven gekomen.

Bijna aan het einde eener rij huizen, die hier de voorstad vormt, scheidt zich de weg in tweeën. De grootte Zutfensche weg loopt meer regts, en op denzelfden vinden wij, op een uur afstands, het dorp Velp; maar een

communicatie-weg, aan onze linkerhand, gaat van hier naar Rozendaal, van welke plaats men, binnen een vierendeel-uurs, te Velp weder op den Zutfenschen weg kan komen.

Het gedeelte van den Zutfenschen weg tusschen Arnhem en Velp vertoonde nog voor weinige jaren vele onbebouwde heidegronden, welke wij thans in korenland of dennenboschjes veranderd zien: drie beekjes, welke, van de hoogte komende, dezen weg doorsnijden, hebben tot die vrolijke verwisseling voorzeker het hunne bijgedragen. Wij zien hiervan al aanstonds eene proeve in het landgoed **RENNEN-ENK**, naar zekeren voormaligen bewoner, **JAN RENNEN**, aldus genaamd. In den aanvang der zeventiende eeuw droeg het nog den naam van *Voorholten*: het was van ouds een eigendom van het naburig klooster Monnikhuizen en werd als zoodanig, in den jare 1663, door de Staten des Kwartiers verkocht (1). Voor weinige jaren werd dit landgoed met veel jong plantsoen aanmerkelijk vergroot en verfraaid; het strekt zich, aan de linkerzijde van den weg, naar de hoogten uit, en levert, hoewel niet groot, vele aardige partijen, vele heerlijke vergezigten, op. In het jaar 1820 door den eigenaar van Klarenbeek aangekocht zijnde, heeft deze het bij dat aanzienlijk landgoed aangetrokken, en de ruime wandelpaden en rijwegen, die over de hoogten van Klarenbeek heenslingeren, tot hiertoe doen uitbreiden en tot een schoon geheel vereenigen.

Nog eer men aan Rennen-Enk genaderd is, valt het uitgestrekte landgoed **KLARENBEEK** in het oog. Het huis, aan beide zijden door hoog geboomte omgeven, ligt

(1) Volgens eene *Kaart van den Landmeter N. van Geelkerken* van het jaar 1650, op het stadhuis te Arnhem berustende; verg. met het *Boek der Resolutiën van de Gedeputeerde Staten des Veluwschen Kwartiers*.

op korten afstand ter linkerzijde van den straatweg, op welken het, over een aanmerkelijk stuk waters en verder over eene weide, het onbelemmerde uitzigt heeft. Achter het huis loopt de zoo even vermelde weg op Rozendaal, aan de overzijde van welken zich de boschachtige heuvels van Klarenbeek verheffen; zoodat dit landgoed door dezen weg in twee, beide zeer aanzienlijke, gedeelten gescheiden wordt. Deze beide ter wederzijde van den ouden Rozendaalschen weg gelegene gedeelten maakten te voren verschillende bezittingen uit, wier geschiedenis zich eerst omstreeks den aanvang der zeventiende eeuw vereenigt: zij vereischen daarom eene afzonderlijke beschrijving.

Dat gedeelte van het tegenwoordige Klarenbeek, hetwelk tusschen den Zutfenschen en den genoemden Rozendaalschen weg gelegen is, behoorde in den jare 1487 aan REINIER VAN DEN SANDE, die van twee hofsteden en verschillende, daar aan grenzende, langs de beek gelegene, landerijen door aankoop eigenaar was geworden; hij vereenigde dezelve onder den naam *Monnikhuizerbeek*, eene benaming, waarvan ons de reden weldra zal blijken. Deze nu reeds aanzienlijke bezitting werd in den jare 1573, door aankoop, het eigendom van zekeren GEORGE PROBACK, die van Aken herwaarts schijnt gekomen te zijn, en van zijne huisvrouw URSULA RIDDELERS. Nadat de laatste in 1580 of 1581 overleden, en alzoo de helft van het landgoed Monnikhuizerbeek op hare erfgenamen vervallen was, stonden deze allen hun aandeel in hetzelfde af aan hunnen mede-erfgenaam WILLEM HUIJGENS, toen of naderhand Burgemeester van Arnhem, die ook, in den jare 1600, de andere helft, welke aan G. PROBACK verbleven was, aankocht. Het schijnt dat de laatstgenoemde, ter voldoening van zijne schuldeischers, tot dezen verkoop genoodzaakt geweest zij; WILLEM HUIJGENS gaf hem echter de gansche hofstede,

voor ééne gulden 's jaars, gedurende zijn leven, in vruchtgebruik. De volgende eigenaar was de Ridder RUTGER HUIJGENS (waarschijnlijk de zoon van WILLEM), die met het oude Monnikhuizerbeek het grootste gedeelte van dit landgoed, voor zoo verre het aan de overzijde van den Rozendaalschen weg gelegen is, onder den naam van *Klarenbeek*, vereenigde (2).

In dit gedeelte, niet ver van den weg, omstreeks de plaats waar thans des boschwachters nederige woning staat, verreezen eenmaal de hooge muren van het aanzienlijk Karthuizerklooster MONNIKHUIZEN. Diepe, ver onder den grond voortloopende, kelders (3) geven een duister denkbeeld van de voormalige uitgestrektheid des gebouws; maar de geschiedenis bevat de sprekendste blijken van den ouden luister dezer stichting. — Het klooster Monnikhuizen was zijn aanwezen verschuldigd aan REINALD II, Graaf van Gelre, denzelfden, die zich met de van zijnen vader afgevallen steden vereenigde, hem gevankelijk deed bewaren, en, na hem gedurende eenen korten tijd op vrije voeten hersteld te hebben, tot zijnen dood toe opgesloten hield; denzelfden, die, naderhand, door Keizer LODEWIJK V, tot Hertog en Rijksvorst werd verheven. Het was na eene overwinning, in den jare 1328, op de Luikenaars bevochten,

(2) Alles uit de oorspronkelijke brieven, op den huize Klarenbeek berustende.

(3) Het volkssprookje wil, dat deze kelders voortloopen of voortgelopen hebben, tot in de kelders van Mariënburg, een huis, nagenoeg midden in de stad gelegen, hetwelk voormaals een convent van geestelijke zusters bevattede, die daardoor met de geestelijke heeren van Monnikhuizen gemeenschap hielden, of konden houden, zonder openlijk tot ergernis te verstrekken. Men zie *G. van Hasselt, Arnheimsche Oudheden*, deel I. bl. 190 en volg.

die tegen hunnen Bisschop, zijnen neef, waren opgestaan, eene overwinning, bij welke veel duizenden (4) sneuvelden, dat hij, ter verzoening van zoo veel vergoten bloed, vurnam, dit klooster te stichten. Men verhaalt, dat hij juist deze plaats daartoe uitkoos, op de verzekering van een oud man, die verklaarde, daár voor vele jaren kerkelijk feestgezag gehoord en eenen buitengewonen glans gezien te hebben; een abt, die den Graaf, toen hij deze verzekering kreeg, te paard vergezelde, steeg daarop dadelijk af, knielde neder en deed een gebed, na hetwelk hij eene stem hoorde, die tot hem sprak: »dit is mijne plaats!» (5) — Intusschen dagteekent de stichtingsbrief eerst van den jare 1342. Bij denzelven wordt aan het gesticht een voor dien tijd aanzienlijk inkomen uit de grafelijke domeinen op de Veluwe verzekerd. In lateren tijd werd Monnikhuizen, door Pausen, Bisschoppen en Hertogen, met aanzienlijke voorregten beschonken, als: eigen regtsgebied, vrijheid van schatting, van tollen, en diergelijke. KAREL VAN EGMOND, aan het bewind gekomen, bevestigde al deze voorregten, en toen hij later, tot goedmaking der kosten, welke zijne

(4) 4000 of 32000: zoo veel verschillen de geschiedverhalen! — Zie *Pontanus l. l. lib. VII. p. 211.* en *Slichtenhorst, Geldersche geschiedenissen*, VII. boek, bl. 120.

(5) *Van Spaen, Hist. van Gelderland*, deel I. bl. 537, 538. — De oude man kan zeer wel gelijk gehad hebben; want de plaats was reeds in de dertiende eeuw onder den naam van *Monnikhuizen* bekend en behoorde aan de abdij van Prume. Waarschijnlijk hadden er zich reeds in de vroegste tijden eenige monniken neêrgezet, en in het een of ander gebouw zamen gewoond, hetwelk van daar den naam van *het Monnikenhuis* droeg, en misschien vervallen of bij weinigen bekend was, toen Graaf REINALD op dezelfde plaats het beroemde Karthuiser klooster begon te stichten. Zie *Bondam, Charterboek*, bl. 324 de noot (i).

oorlogen, zijne reizen, zijne deftige hofhouding veroorzaakten, van Monnikhuizen aanzienlijke sommen opnam, verpandde hij daarvoor aan dat klooster onderscheidene domeingoederen, waaronder ook al zijne rijke inkomsten uit het Nijbroek op de Veluwe, ja zelfs het rigterambt van die plaats. Wij zagen vroeger (6), dat een gedeelte van zijn stoffelijk overblijfsel hier ter aarde besteld werd; reeds te voren waren er Hertog WILLEM VAN GULIK en zijne gemalin, KATHARINA VAN BELJEREN, begraven. Onder meer andere Vorsten, zonderde Hertog ARNOLD, de grootvader van KAREL, zich hier meermalen van het gewoel der wereld af, om zich in dit stil verblijf aan godsdienstige verrigtingen of cenzame bespiegelingen over te geven (7). — Zoo was Monnikhuizen, onder de kloosters dezes lands, in groot aanzien, tot dat, toen de Godsdienst-hervorming tot hiertoe was doorgedrongen, en, door de voorstanders der gewetensvrijheid, de wapenen tegen de onderdrukkende Spanjaarden opgevat waren, de Karthuizers, in den jare 1572, genoodzaakt werden, dit hun verblijf te verlaten en zich vier jaren lang in onderscheidene gehuurde huizen binnen Arnhem te behelpen: daár kochten zij, in den jare 1576, van den Heer van Middagten, een huis en hofstede in de Ketelstraat aan (8), in hetwelk zij verbleven, tot dat zij zich, bij de vestiging der hervorming in deze stad, verstrooiden, en naar

(6) Hier voor bl. 25;

(7) Zie *Slichtenhorst, Tooneel*; bl. 97; en *G. van Hasselt, Arnheemsche Oudheden*, deel III. bl. 120.

(8) Eigenlijk verkregen zij het in ruil, tegen eenige landerijen; het is een gedeelte van dat huis, hetwelk thans de burgerweezen bewonen; het werd, namelijk, aan deze in 1616 in ruil gegeven, voor de woningen der Kanoniken van St. Walburg, die zij te voren betrokken hadden. Zie hier voor bl. 29.

Brabant of Duitschland de wijk namen (9). De kloostergebouwen, die reeds veel door den oorlog geleden hadden, werden sedert afgebroken, en de steenen tot herstelling der stads vestingwerken en andere einden gebruikt (10), terwijl de verdere goederen, gelijk die van de overige geestelijke gestichten op de Veluwe, aan de domeinen van dat Kwartier vervielen.

Wij zagen reeds (11), dat de Ridder RUTGER HUIJGENS, in den aanvang der zeventiende eeuw, eigenaar was van het goed Monnikhuizerbeek. Reeds in de jaren 1625 en 1628 had hij, van de Staten des Kwartiers van Veluwe, de rijke waterwellen bij Monnikhuizen (12), met de vijvers en verschillende daaromtrent gelegene landerijen, in erfpacht bekomen, en hij vermeerderde deze bezitting in het jaar 1635, met meer andere hier aan grenzende landerijen van het voormalige klooster. Dit alles vergrootte hij sedert nog door eenige heedvelden, welke hij van de stad in eigendom bekwam, alsmede door het aankopen van vele hieromtrent gelegene goederen, welke vroeger aan de abdij van Prume, daarna aan Graaf ERNST KAZIMIR VAN KASSAU-KATZENELLBOGEN toebehoord hadden. Het een en ander vereenigde hij, onder den naam van *Klarenbeek*, met het oude Monnikhuizerbeek, en leide daarop, in het gedeelte dat aan de linkerzijde van den ouden Rozendaalschen weg gelegen is, een prachtig bosch aan, van opgaande eiken en beuken; door eene dubbele

(9) Uit aantekeningen, mij door den heer G. van Hasselt medegedeeld.

(10) *Kronijk van Arnhem*, bl. 233. Raadsignaat van 1587, fol. 5.

(11) Hier voor bl. 96.

(12) Over de hier ontspringende beek heeft de eigenaar van dit landgoed alnog de vrije beschikking.

rij beuken boomen geheel omringd (13), een bosch, welks zware stammen, welks ondoordringbaar lommer, welks ontzagverwekkende trotschheid, tot op onzen tijd de bewondering der vreemdelingen boeide, terwijl het den inwoners van Arnhem, in den zomer, digt in de nabijheid hunner stad, de bekoorlijkste wandeling aanbood.

Toen, in den jare 1672, **LODEWIJK XIV**, Koning van Frankrijk, ook Gelderland bemagtigd had, was de toenmalige eigenaar van dit landgoed, de heer **WILLEM GOOSWIJN HULJGENS**, met meer andere aanzienlijken, naar Holland geweken. De Koning ondertusschen bevolen hebbende, dat alle uitgewekenen, op verbeurte van hunne inkomsten, binnen eenen bepaalden tijd moesten terugkomen, terwijl, bij gebreke daarvan, hunne bosschen vernield en hunne gebouwen afgebrand zouden worden; zonde ook Klarenbeek in dit lot hebben moeten deelen en aan het geweld des krijgsvolks zijn prijs gegeven geworden, zoo niet zekere **MEVROUW VAN NIEVENHEIM** eene aanzienlijke som ten behoeve der koninklijke schatkist gestort had, waarvoor de Koning aan haar zijn regt op hetzelfde afstond, zoodat het toen, als werkelijk aan eenen zijner onderdanen toebehorende, beschouwd konde worden (14).

Naderhand is Klarenbeek door huwelijk gekomen in het huis van **VAN DER HELL**, en van daar in dat van den **BARON VAN WIJNBERGEN**, tot dat het, in den jare 1739, het eigendom werd van **Jonkheer PIETER BOUT**, Afgevaar-

(13) Alles uit de oorspronkelijke stukken, op den huize Klarenbeek berustende.

(14) Het oorspronkelijke stuk, waaruit dit blijkt, alnog in het archief van den huize Klarenbeek berustende, laten wij hier achter volgen, *bijlage*, *lett. B*, als bijdrage tot de geschiedenis der Fransche tirannij van die dagen.

digde ter vergadering van Hun Hoog Mogenden wegens de Provincie Zeeland. Deze heeft het tusschen den Zutphenschen en den Rozendaalschen weg gelegene gedeelte, dat voormaals tot Monnikhuizerbeek behoord had, geheel nieuw doen aanleggen, en met eene menigte fonteinen en ander waterwerk versieren. Deze aanleg, hoewel, naar den toenmaligen smaak, zeer stijf en gedwongen, bevattede echter, in de hoogstspringende fonteinen van dezen omtrek en andere kostbare waterwerken, veel bezienswaardigs. — De volgende eigenaar was de Heer JAN VAN ROSEVELD, Oud-Raad van Vlaanderen, die, tusschen de jaren 1780 en 1788, het weleer door RUTGER HUIJGENS aangelegde bosch grootendeels deed omhakken en uitroeijen, en den grond met eiken hakhout deed beplanten, of tot bouwland toebereiden (15). Na nog tweemaal van eigenaar verwisseld te zijn, kwam Klarenbeek, in den jare 1807, door koop, aan den Baron J. VAN PALLANDT VAN WALFORT, thans honorair Kamerheer van Z. M. den Koning en Lid der Gedeputeerde Staten van Gelderland, die verschillende, bij eenen vorigen verkoop van hetzelfde afgescheidene, gedeelten, er mede hereenigde (16), en alzoo eene bezitting van omstreeks drie honderd morgen lands daarstelde, welke onlangs door den aankoop van eene uitgebreide streek heidegrond nog aanmerkelijk vergroot werd, waardoor zich nu deze plaats van den Zutphenschen tot den Apeldorenschen straatweg, en langs den laatstgenoemden ter lengte van bijna twee uren gaans, uitstrekt. De aanleg van den Heer BOUT werd door

(15) Hij kocht dit landgoed voor *f*105,000, en verkocht het in 1788 voor *f*95,000, na voor omstreeks *f*100,000 hout te hebben doen vallen.

(16) Uit oorspronkelijke stukken, op den huize Klarenbeek.

den tegenwoordigen eigenaar naar den thans heerschenden meer kieschen en ongedwongen smaak veranderd, waarbij echter veel waterwerken en zware boomen hebben moeten verdwijnen; en, waar te voren het bosch prijkte, zijn nu ruime, over de hoogten en laagten slingerende wegen aangelegd, die zich, zoo wel door verscheidenheid van plantsoen, hier en daar van bouwland afgewisseld, als door uitgestrekte vergezigten, onderscheiden. — Terwijl de wandeling in den omtrek van het huis voor het algemeen gesloten is, staat het aan een ieder vrij, aan de overzijde van den meermalen genoemden communicatie-weg naar Rozendaal, van dezelve gebruik te maken; ja zelfs stelt de eigenaar de wandelaars in de gelegenheid, om zich, bij den aldaar wonenden boschwachter, ververschingen te verschaffen, wier genot men hier meer dan verdubbeld smaken kan, hetzij in eene koele plaats onder het digte lommer, aan alle zijden door hoogten ingesloten, of op eenen heuvel, van waar men, langs den zacht afhellenden grond, op den vijver aan deszelfs voet, een verrukkelijk uitzigt geniet, of bij eene stille waterkom, door zwaar geboomte omringd. Maar bekoorlijk vooral is de wandeling naar de hoogte, langs de wegen, die voorbedachtelijk zoo breed en langzaam opgaande zijn aangelegd, dat zij door rijtuigen kunnen gebruikt worden. Éene plaats in het bijzonder, kenbaar door eene groote steenen tafel, die zich daar bevindt, onderscheidt zich door het heerlijk uitzigt, hetwelk zij aanbiedt, langs de wél beplante, met slingerpaden doorsneden gloojing der heuvels, over eene vallei, in welke verschillende lanen de vruchtbare rogge- en boekweitvelden doorkruisen, op de altijd groene Betuwe, door den veelkronkelenden Rijn omzoomd, en in het verschiert door de Nijmeegsche, Kleefsche en Eltensche gebergten bepaald. Op deze plaats vooral zal men deelen

in het gevoel des dichters (17), daar hij verrukt uitboezemt :

Hier, op der bergen top, hief eens in vromer tijden

Een klooster dak en spits uit 't omgelegen woud,

En, biddend in hun cel, zag 't oog der Godgewijden

Het heerlijk schouwtooneel, dat zich alom ontvouwt.

Die Betuw, rijk en ruim, bezaaid met torentansen,

Die Rijn, wiens zilvren band zich langs haar zoomen windt;

Die schaduw en dat licht; die wisseling van glansen;

Dat blaauwend Kleefsch gebergt, waar 't oog een rustpunt vindt;

O, 't predikt al hier God, zijn liefde en magt te gader:

O, 't stemt hier alles 't hart tot lofzang en gebeên!

Waar ooit een tempel rees voor Hem, den Hemelvader, —

Nooit rees op heil'ger grond, dan op dit plekje, er een!

Helaas! hij is niet meer! verstoven zijn zijn' puinen,

Des wand'laars zoekend oog vindt zelfs zijn grondvest niet,

En 't statig mastbosch ruischt met hoog getopte kruinen,

Waar eens 't gewelf weérklonk van 't rollend tempellied. —

Maar schoon Gods tempel viel; zijn priesters zijn gebleven,

En 't lof- en dank-gebed rijst hier, gelijk weleer:

Want hij, wiens dronken blik dit schouwspel rond mag zweyen,

En die als mensch gevoelt, hij valt aanbiddeend neêr!

Van hier kan men nu, in verschillende rigtingen, de heerlijke dreven van dit landgoed doorkruisen: men kan eensklaps langs eene aanmerkelijke steilte, bij den naam van *de Reuzen-trappen* bekend, in een digt belommerd dal nederdalen; of ook den breeden weg vervolgen, die langs de zacht glooiende hoogten, door digt boomgewas, langzaam naar

(17) De heer Mr. *A. Boxman*, die mij deze dichtregelen ter plaatsing wel heeft willen afstaan. — Het klooster stond juist niet boven op den berg: men vergunne den dichter deze vrijheid.

beneden voert; of wel de wandeling nog ver uitstrekken door het telkens met vruchtbaar bouwland afwisselende bosch, waar den wandelaar, hier het dichtste lommer beidt, elders eene eenvoudige rustplaats hem noodigt, om in stille verrukking de bevalligheden der omringende natuur gade te slaan; overal iedere nieuwe beschouwing het oog op te voren onopgemerkt schoon met vernieuwd welgevallen doet rusten.

Digt aan Klarenbeek, noordwaarts van hetzelfde, grenst een ander landgoed, **ANGERESTEIN** of *Angelestein* geheeten. Onder deze laatste benaming komt het reeds voor in den jare 1487, als de bezitting van zekeren **JOHAN COSTER**: die wegens eenen weg over hetzelfde met het naburige klooster Bethanië in verschil was (18). Twee eeuwen later behoorde de plaats aan **ENGELBERT ENGELN**, van wien men weet, dat hij eenen door de Franschen in 1672 afgebranden papiermolen weder deed optimmeren. Zij heeft thans, met de bouwlanden, die er bij behooren, eene uitgestrektheid van meer dan 450 morgen, waar onder ruim 300 morgen heidegrond. De tuinen, van veel loopend water doorsneden, liggen aan de rechterzijde van den weg; zij bieden, op eene niet zeer groote uitgebreidheid gronds, eene wandelplaats vol verscheidenheid aan, van welke het aan niemand, die zich vooraf daartoe bij den tuinman aanmeldt, geweigerd wordt, gebruik te maken. — Het huis, uit diepe grachten oprijzende, heeft, over een' vijver en verder over eene door snelvlietende kronkelende beken doorsneden kunstweide, het uitzigt op den grooten weg bij **Rennen-Enk**; aan de andere zijden is het omgeven door hoog geboomte. Deftige lanen omringen verschillende vijvers door velerlei fonteinwerk verlevendigd. Ter linkerzijde, onder het statige donker van

(18) Uit *Stads Boek van Ordelen*, aan mij medegedeeld door den heer **G. van Hasselt**.

het lommerrijk geboomte, werpt een ijsfontein haren dikken sneeuw witten straal omhoog. Verder af, in een slingerbosch, vindt men de rijke bronnen, waar het water, helder als het zuiverste kristal, in laagten, deels door de overhangende takken van breede beuken overschaduwd, uit den grond ontspringt, van alle zijden te zamen vloeit, zich weldra tot eene aanzienlijke beek vereenigt, en zich uitstort in den vijver, uit welken de fonteynen haar water ontleenen.

Van Angerestein op den grooten weg terug gekomen, ontwaart men terstond, ter regterzijde van denzelven, bijna regt tegen over Rennen-Enk, het landgoed PRESIKHAAF. Het was in den aanvang der veertiende eeuw bekend onder den naam van *Presinkhof* (19), waarschijnlijk naar eenen voormaligen eigenaar PRESINK dus genoemd. Het gaf, naar het schijnt, den naam aan het aanzienlijk geslacht VAN PRESINKHAVE. Het was SANDER VAN PRESINKHAVE, die er in 1442 het eerst door den Heer van Hemmen mede beleend werd, aan welk huis deze plaats leenroerig gebleven is tot in den jare 1646, daar de toenmalige eigenaar, ARNOLD VAN DANS, dezelve van de leenpligt vrijkocht (20). Maar eene aanwinst van anderen aard viel Presikhaaf ten deel, toen deszelfs eigenaar het, in den aanvang der voorgaande eeuw, door den aankoop van het naburig erf BETHANIE vergrootte.

Dit Bethanië was de grond, waar, in 1419, door Hertog REINALD IV, een nonnenklooster van dien naam, van de Augustijner orde, werd gesticht; het werd echter niet ingewijd voor den jare 1426: deszelfs eerste Prior was JOANNES

(19) Dit blijkt uit eene *rekening van den jare 1315*.

(20) Uit de oorspronkelijke perkamenten brieven, op den huize Presikhaaf berustende.

à KEMPIS, broeder van den beroemden THOMAS à KEMPIS (21). Wij zagen reeds, dat het in lateren tijd met eenige versierselen uit de kerk van Hulkestein werd begiftigd (22). De kloosterlingen, onder de beroeringen des tijds, in het laatst der zestiende eeuw, genoodzaakt zijnde, den euvelmoed der krijgslieden te ontwijken, betrokken eene gehuurde woning in de stad, terwijl de kloostergebouwen, waarvan echter in het midden der vorige eeuw nog eenige bouwvallen overig waren, werden verwoest en afgebroken (23).

Eene landmanswoning vervangt thans het voormalige geestelijke gesticht. — Het moderne heerenhuis, op de grondslagen van het oude gebouw opgetrokken, heeft over vruchtbaar bouwland een ruim uitzigt, langs den grooten weg, tegen de hoogten van Rennen-Enk, en is omgeven door bevallige wandeldreven, van breed loopend water doorsneden en door allerlei fraai plantsoen belommerd.

Dit water ontvangt zijnen meesten toevoer uit een beekje, hetwelk, een weinig verder dan Presikhaaf, den grooten weg doorsnijdt. Het heeft hier, zoo aan de linkerzijde van dien weg, waar het achter Rennen-Enk aan den voet der Roendaalsche bergen ontspringt, als ter regterzijde van denzelfden, waar het, uit andere, en daaronder ongemeen rijke watersprongen, meerderen toevoer verkrijgt, aanleiding gegeven tot het daarstellen van twee plaatsjes, beiden wel klein van omvang, maar uitmuntende door smaakvol aangelegde wandelpaden, op ongelijken afstand langs de beide oevers van het beekje slingerende, en vooral verlevendigd door dat beekje zelf, hetwelk, hoewel zoo nabij den grooten

(21) *Kerkelijke Oudheden der Vereenigde Provinciën*, deel II. bl. 421-426.

(22) Hier voor bl. 39.

(23) *G. van Hasselt, Arnheemsche Oudheden*, deel II. bl. 51.

weg ontspringende, reeds eer het dien bereikt heeft, meer dan éenen waterval vormt, en ook hier reeds den oorsprong geeft aan verschillende kleine vijvers, wier onregelmatige boorden doorgaans met keur van bloeiende heestorgewassen omzoomd zijn.

Weinig verder, aan de regter zijde van den weg, ziet men de gebouwen van **OMMERSHOF** en **LARESTEIN** even uit het lommer te voorschijn komen. Deze beide plaatsjes grenzen aan elkander, en, hoewel grootendeels op eenen vlakken grond gelegen, zal men zich de wandeling over dezelve niet beklagen, daar er een losse ongedwongen aanleg niet weinige bekoorlijke plekjes oplevert. Op beiden zijn, van tijd tot tijd, bij het omdelven van den grond, Romeinsche munten en penningen gevonden; inzonderheid op Larestein die allereeldzaamste gouden penning, met de beeldtenis van de Keizerin **GALLA PLACIDIA**, welke thans in het koninklijk Penningkabinet te 's Gravenhage bewaard wordt en een van deszelfs schoonste sieraaden uitmaakt (24).

Schuins tegen over Larestein, aan de linkerzijde van den grooten weg, ligt het landgoed **DAALHUIZEN**, dat reeds in den jare 1473 als een bosch bekend was (25). Het was het buitenverblijf van den geleerden **GERARD VAN HASSELT**, wiens verdiensten in het vak van vaderlandsche

(24) Zie *De Jonge, Notice sur le cabinet des médailles*, pag. 99. verg. *G. van Hasselt, Arnheemsche Oudheden*, deel IV. bl. 1. en *Kiliani Lexicon etymologicum* in de *Aanteek.* op het woord **DONDERSTEEN**.

(25) Immers men vindt, in eene *rekening van dat jaar*, van *den afgebranden Dalhout bij Velp* gewaagd, die, met meer andere heidegronden, door de schaapherders aangestoken was.

geschied- en oudheidkunde algemeen erkend zijn (26). Het gelukte denzelfden, van tijd tot tijd, aanzienlijke overblijfsels der oudheid en verkalkte of versteende natuur-voortbrengselen hier te doen opdelfen en te verzamelen, waaronder allerzeldzaamste Romeinsche munten, urnen of lijkbussen, en werpspiesen (*frameae*), hoedanigen door de oudste bewoners dezer gewesten gebruikt werden; voorts verkalkte koraalgewassen, ammonshorens, en indruksele van zeeschelpen, allen van groote omwentelingen op de oppervlakte des aardbodems getuigende; ook zoogenoemde arends- of rammelsteenen, en andere spelingen der natuur in onbewerkte wezens. — Men kan zich van hier, des verkiezende, door een bevallig eikenboschje, tot dit landgoed behoorende, langs eenen korteren weg, naar Rozendaal en Beekhuizen begeven.

Maar volgen wij den grooten weg, dan bevinden wij ons na weinige schreden in het dorp Velp, en van hier leidt terstond eene breede laan, den straatweg ter linkerzijde verlatende, naar de heerlijkheid ROZENDAAL. Op de grenzen dezer heerlijkheid wordt die laan door eene andere doorsneden, welke zich, zoo ver het oog reikt, ter weerszijde over de hoogten heenstrekt en geheel het voormalig grondgebied van Rozendaal omringt. Hare lengte wordt op 6 uren gaans geschat, en, niettegenstaande zij over verschillende, meestal echter zanderigen heidegrond, loopt en op veel plaatsen aan alle zijden aan den wind blootgesteld is, heeft men echter hier en daar gelegenheid, er bijzonder zware berken en beuken in op te merken.

(26) Hij werd, in het jaar 1825, door den dood aan zijnen geleerden werkkring ontrukkt. 's Mans schriften, in deze bladen meermalen aangehaald, verdienen althans geenen Gelderschen vreemd te zijn.

Ook van deze plaats verliest zich de geschiedenis in de duisternis der middeleeuwen. Intusschen is het zeker, dat zij reeds in den aanvang der veertiende eeuw (27) op de Veluwe de aanzienlijkste bezitting der Geldersche Graven uitmaakte. Deze hadden er van tijd tot tijd hunne hofhouding: want de Vorsten, toenmaals nog geene vaste verblijfplaats hebbende, hielden zich, nu in het een, dan in het ander, der met muren en wallen versterkte huizen, sloten of burgen op, welke door hun gebied verspreid lagen. Zulk een grafelijk hof of slot was ook Rozendaal, aanzienlijk door de rijke inkomsten, die er aan verbonden waren, en uitlokkend daarenboven door zijne gunstige ligging voor de geliefkoosde jagtvermaken. Het ontbreekt niet aan menigvuldige bewijzen, dat de ongelukkige Graaf REINALD I. (die onder anderen het verdriet had, dat zijn zoon met het grootste gedeelte zijner onderdanen tegen hem zamen-spande en hem tot zijnen dood toe gevangen hield) verscheiden malen gedurende eenige dagen te Rozendaal ver-wijlde en er gastmalen aanrigtte (28). Ook zijn zoon en opvolger, REINALD II, maakte van deze heerlijke bezitting

(27) De heer *G. van Hasselt*, in een werk, getiteld: *Rozendaal als de prachtigste bezitting van de Geldersche Graven en Hertogen bekend gemaakt*, alle oorkonden bijeenverzameld en letterlijk hebbende doen afdrukken, welke hij in de archieven van het hof, van de rekenkamer en van de stad omtrent Rozendaal had kunnen opsporen, heeft men zich bij het volgende geschied-verhaal doorgaans daarvan bediend, zonder dat het noodig ware, dat werk gedurig aan te halen. Hier en daar zijn echter andere bronnen gebruikt, welke afzonderlijk aangewezen worden.

(28) In eene rekening van het jaar 1315 worden niet minder dan zes en twintig ossen verantwoord, die ten dienste des Hertogs naar Rozendaal gezonden waren.

veelvuldig gebruik: nog zijn er brieven voorhanden, door hem in den jare 1318, als *zoon des Graven van Gelre* (29); op Rozendaal gedagteekend. Den geheelen winter van het jaar 1335 en een groot gedeelte van den daarop volgenden zomer bragt hij te Rozendaal door: in de maand Junij van dat jaar was daar een zeer aanzienlijk gezelschap vereenigd, bestaande in den Bisschop van Utrecht, den Graaf van Kleef en veel andere edele Heeren en Vrouwen, bij welke gelegenheid hier omstreeks een steekspel (het meest geliefkoosde vermaak van de grooten in dien tijd) gehouden werd (30). REINALD II., bragt niet weinig toe tot verbetering en verfraaijing van het slot; immers, de oude oorkonden gewagen van eene groote menigte bouwstoffen, welke omtrent dien tijd naar Rozendaal gevoerd werden, gelijk ook van het herstellen der vijvers en het plaatsen van zwanen in dezelve. Maar vooral schijnt dit werk door zijne gemalin ELEONORA, dochter des Konings van Engeland, in de laatste jaren van het leven des Hertogs, gedurende welke zij doorgaans te Rozendaal afgezonderd leefde, en ook na deszelfs overlijden, dat in 1343 voorviel, behartigd te zijn. Maar ook de Hertogin werd door den dood in het geheel volvoeren van haar ontwerp verhinderd (31), en in den bloedigen burgerkrijg, die, niet lang na haar overlijden, Gelderland jammerlijk verscheurde, werd de door haar aangevangen bouw niet alleen niet voltooid, maar

(29) Het is bekend, dat hij, bij het leven zijns vaders het grafelijk bewind bemagtigd hebbende, zich zelve *zoon des Graven van Gelre* noemde.

(30) Zie *Van Spaen, Hist. van Gelderland*, deel I. bl. 489, 490. *Van Hasselt, Rozendaal*, bl. 22.

(31) Zie *Pontanus l. l. lib. p. 249 et 266.*

grootendeels zelfs door de vlammen verteerd (32), terwijl, naar het scheen, een gedeelte alleen onaangeroerd bleef, om kort daarna van den onverzoenlijksten broederhaat te getuigen: want Hertog REINALD III. werd er vijf jaren lang gevangen gehouden door zijnen heerschezuchtigen broeder EDUARD, voor wien hij, na eenen langdurigen strijd, had moeten onderdoen. — De volgende Hertogen, uit het huis van GULIK en uit dat van EGMOND gesproten, hadden te Rozendaal veelal eene aanzienlijke hofhouding, aan de gewone overdaad en wansmaak dier dagen geëvenredigd. Onder de Hertogen WILLEM en REINALD VAN GULIK werd het huis nagenoeg geheel nieuw opgebouwd; ook vindt men omstreeks dezen tijd van het graven van vijvers en van eene fontein gewaagd: dat echter de groote toren, die toen gebouwd werd, geheel dezelfde zou zijn, welke thans nog bestaat, is niet te denken (33). Reeds in het laatst der veertiende eeuw was hier eene, voor dien tijd niet onaanzienlijke, diergaarde; men vond 'er niet alleen papegaaijen en andere vreemde vogelen, maar vooral ook leeuwen (34). In het jaar 1388 wordt van eene kapél te Rozendaal ge-

(32) *Slichtenhorst*, *Tooneel des lands van Gelre*, bl. 114.

(33) Reeds in 1438 werd geklaagd, dat het muurwerk van den grooten toren door het water uitgeeten was.

(34) Volgens de rekeningen van des Hertogs hofmeester van dien tijd. — De leeuwen behoorden in dien tijd, bij de grooten, onder de voorwerpen van weelde. Zij werden met schapenvleesch gespijsd. De hertog van Gelre had, behalve te Rozendaal, ook te Grave, eene verzameling van deze dieren. Deze gebruikten, gedurende de vijf laatste maanden van het jaar 1389, op weinig na tweehonderd schapen. Voor die, welke te Rozendaal werden onderhouden, waren, van October 1398 tot Julij 1399, twee honderd zes en zestig schapen geslagt.

gesproken, en reeds in 1432 was er eene klok en een uurwerk. — Hertog ARNOLD, in den jare 1441 gedrongen zijnde, tot het verbond toe te treden, hetwelk eenige steden en edelen ter staving van hunnen invloed op het landsbestuur aangegaan hadden, vergunde daarbij tevens, dat de ingezetenen, die zich door de uitspraken zijner Amblieden in de Kwartieren van Arnhem en van Zutfen verongelijkt bevonden, zich met hunne bezwaren aan zijn hof te Rozendaal konden wenden. Toen dezelfde Hertog zich genoodzaakt zag, tot goedmaking der zware schulden, waarin zijne bestendige oorlogen hem dompelden en tot wier voldoening de afgeperste zware schattingen niet meer toereikend waren, eene menigte van sloten en heerlijkheden, ja zelfs, voor een groot gedeelte, zijn zilveren huisraad en zijne kleinooden te verpanden, bleef Rozendaal daarvan geenszins uitgezonderd: hij verpandde de inkomsten dezer heerlijkheid, in 1461, aan haren Burggraaf en Ambtman KLAAS VAN ALLER (35), zich echter het gebruik van het huis, of den burg, als verschansing in oorlogstijd, voorbehoudende. — Niet lang hierna deelde het ook werkelijk in de rampen des krijgs; want na den dood van Hertog ARNOLD, die in 1473 voorviel, werd dit gewest veel jaren lang door vreeselijke onlusten beroerd, daar de huizen

(35) Het ambt van zulk eenen *Burggraaf*, *Burgseet* of *Slotvoogd* bestond hoofdzakelijk daarin, dat hij zijnen burg en deszelfs onderhoorigheid voor alle vreemd geweld moest bewaren, de inkomsten daarvan opbeuren en besturen, uit dezelve de kosten der hofhouding goedmaken, van het overige behoorlijke rekenschap doen, en in het algemeen over alles een goed toezigt houden. — Reeds vroeger dan 1461, was het Burggraafschap van Rozendaal aan een ander verpand geweest, en reeds in 1413 vindt men HUBERT WOLFF als Burggraaf te Rozendaal genoemd.

van Bourgondië, van Oostenrijk, van Egmond en van Kleef elkander hun wezenlijk of vermeend regt op het hertogdom gewapenderhand betwistten, en in dezen strijd het gansche land en de naburige Vorsten deden deelen. In het verdrag van den jare 1479, bij hetwelk, door de Staten des lands, aan den Bisschop van Munster, de voogdij over den jongen KAREL VAN EGMOND en zijne zuster opgedragen werd, wordt, onder de steden en sloten, die als ten waarborg voor de uitvoering des verdrags in zijne handen zouden gesteld worden, uitdrukkelijk melding gemaakt van Rozendaal; en in 1482, toen op nieuw hier het oorlogsvuur woedde, werd deze plaats, door den Hertog van Kleef, na een beleg van veertien dagen veroverd (36). Ook eenige jaren daarna zag het hier nog zeer oorlogzuchtig uit, daar PELGRIM DE VOS VAN STEENWIJK, door den Aartshertog MAXIMILIAAN tot Burggraaf aangesteld, met last, om Rozendaal voor vreemd geweld te bewaren, van tijd tot tijd, op dezen burg vijandelijk aangerand werd, zoodat hij genoodzaakt was, om, in het jaar 1488, met de stad Arnhem, een verdrag van onderlinge bescherming aan te gaan. — KAREL VAN EGMOND, in 1492 uit zijne gevangenis in Frankrijk ontslagen en, ten spijt zijner vijanden, dadelijk voor Hertog erkend zijnde, geraakte daarbij ook in het bezit van Rozendaal; echter moest hij tot bewaring van den burg, gedurende de volgende jaren van onrust, niet weinig kosten aanwenden; en eindelijk nog zien, dat de zoon van MAXIMILIAAN, FILIPS I, Koning van Kastilië, dien in den jare 1505 bemagtigde. In dit zelfde jaar werd tusschen dezen FILIPS en onzen Hertog KAREL te Rozendaal een verdrag geteekend, waarbij KAREL zich voor FILIPS vernederde, het grootste gedeelte van Gelderland in deszelfs handen liet en

(36) *Matthaei analecta*, vol. I. p. 483.

beloven moest, den Koning op eene reis naar Spanje te vergezellen, waarvoor deze hem een aanzienlijk jaargeld en bescherming toezeide (37). Maar de looze Hertog wist, na reeds eene aanmerkelijke som ontvangen te hebben, den Koning te Antwerpen te verschalken: hij ontsnapte, terwijl de toebereidselen tot de reis naar Spanje gemaakt werden, en kreeg, met behulp van Frankrijk, verscheidene Geldersche plaatsen, waaronder ook Wageningen, weder in zijne magt: het schijnt echter, dat hij Rozendaal niet voor het jaar 1511 herwonnen hebbe (38). Vijf jaren daarna verpandde hij zijn huis Rozendaal, met al deszelfs inkomsten, aan GERRIT VAN SCHERPENZEEL genoemd PALICK, zijnen Drost van Veluwe, voor de sommen, welke deze besteden zou tot het herstellen van den nu geheel verwoesten en vervallen burg, waar niets meer dan de bloote muren van overig waren. Maar in den jare 1536 gaf hij de plaats, met de hooge heerlijkheid en al haar verder toebehooren, waaronder ook de zich buiten Rozendaal uitstrekkende jagt en visscherij, aan WILLEM VAN SCHERPENZEEL, den zoon van GERRIT, als eene erfelijke bezitting, in vollen eigendom, onder voorwaarde nogtans, dat, zoo deze WILLEM of zijne kindskinderen kwamen te overlijden, zonder wettige afstammelingen na te laten, het goed alsdan weder aan des Hertogs nakomelingen of erfgenamen zoude vervallen (39).

(38) Koning FILIPS hield toen te Rozendaal zijn hoofdleger: KARTEL deed dáár voor hem een' voetval. De brief, waarbij de Koning den Hertog van zijne bescherming verzekert, voert ten onderschrift: *donné en notre Chastel de Rosendale.* -- Zie ook *Pontanus*, l. l. p. 630, 631.

(38) Arnhem zelf kreeg hij eerst in 1514 door eene krijgslist terug.

(29) Zie dit belangrijk charter hier achter als *bijlage*, *lett. C.*

WILLEM VAN SCHERPENZEEL deed naderhand veel moeite; om van deze laatste bepaling ontheven te worden, en, toen Keizer KAREL V. nog nauwelijks Gelderland bemagtigd had, wendde hij zich tot dat einde aan deszelfs zuster, de Landvoogdesse MARIA, zijn verzoek aandringende, door haar in het breede voor te stellen, dat niet alleen hetgene hij en zijn vader aan het huis Rozendaal gebouwd hadden, maar ook zijne goederen te Scherpenzeel, waren afgebrand geworden, door des Keizers vijanden, welke hij met al zijne magt had helpen bedwingen; dat nu de voor een groot gedeelte reeds te voren ten behoeve van anderen bezwaarde inkomsten der heerlijkheid Rozendaal niet toereikend waren, om het geheel vervallen huis aldaar te herstellen, en dat hij alzoo hiertoe genoodzaakt zoude zijn, zijn eigen erfgoed te verkoopen, hetwelk daarenboven reeds door zijnen vader, ten behoeve van Hertog KAREL, zeer met schulden bezwaard was (40): dan, ofschoon dit verzoek zelf zonder gevolg is gebleven, bevestigde de Keizer echter de heerlijkheid van Rozendaal, in 1547, in hare oude voorregten en vrijheden, terwijl hij beloofde, haren eigenaar voortaan met geene nieuwe belasting te zullen bezwaren, nadat die zijn aandeel gedragen had in de aanzienlijke schatting, welke te dien tijde, tot inlossing der verpande domeinen, moest opgebracht worden (41). — In den jare 1579 werd Rozendaal door de kinderen van WILLEM VAN SCHERPENZEEL verkocht aan den heer DERK VAN DORTH, in wiens huis deze plaats bleef tot op het jaar 1632, toen de Baron ROBERT VAN ARNHEM er, door zijn huwelijk met ERMGARD ELISABETH

(40) Volgens eene gelijktijdige kopij, op den huize Rozendaal berustende.

(41) Naar den oorspronkelijken perkamenten brief, nog onder de archieven van den huize Rozendaal berustende.

VAN BORTH, eigenaar van werd. Hunne dochter JOHANNA MARGARETHA VAN ARNHEM huwde in 1667 met haren neef JOHAN VAN ARNHEM, en in 1720 kinderloos overleden zijnde, liet zij de heerlijkheid Rozendaal, bij testament, na aan den Baron LUBBERT ADOLF TORK, in wiens geslacht dezelve tot heden toe gebleven is, terwijl de Staten der Provincie, in den jare 1722, van al hun recht op Rozendaal afstand gedaan hebben. — JOHAN VAN ARNHEM, dezelfde, van wien omstreeks den aanvang der voorgaande eeuw eenige dichtkundige werken het licht zagen, bragt veel toe tot verfraaijing der uitgestrekte tuinen; hij deed dezelve, in den uitnemend kostbaren, hoewel stijven, smaak van die dagen, geheel nieuw aanleggen; waartoe ook eene groote menigte van zeldzame fonteinen en ander waterwerk dienstbaar werden gemaakt. Hij had het genoeg, dat Rozendaal, in zijnen tijd, meermalen met een bezoek van den Stadhouder WILLEM III., Koning van Engeland, vereerd werd (42). — De Baron LUBBERT ADOLF TORK bragt mede niet weinig toe, om de plaats in luister te doen toenemen: niet alleen verbeterde hij het door JOHAN VAN ARNHEM aangelegde park, versierende hetzelve met die kostbare grotwerken, van welke vele nog tot heden toe des vreemdelings bewondering boeijen; niet alleen deed hij het oude wanstallige, naar den smaak en de behoefte der middeleeuwen ingerigte, slot verdwijnen en door prachtige moderne gebouwen vervangen; maar, terwijl de hervormde gemeente van Rozendaal tot dien tijd toe met die van Velp verbonden was geweest, stichtte hij ook eene kerk, met leeraarswoning en schoolhuis, en beriep, in den jare 1757, eenen afzonderlijken Predikant en eenen Onderwijzer der jeugd, welke sedert

(42) *D'Outrein, leven van J. VAN ARNHEM*, in den *derden druk van de Rozendaalsche vermakelijkheden*.

altijd zijn bezoldigd geworden door den tijdelijken Heer zelve, die ook de kerk- en schoolgebouwen onderhoudt. Ook de volgende Heeren, de Baron ASUEBB JAN TORK, broeders Zoon van LUBBERT ADOLF, en diens Zoon REINHARD JAN CHRISTIAAN, voor eenige jaren door eenen vroegtijdigen dood weggerukt, hebben van tijd tot tijd de plaats in uitwendig aanzien doen toenemen; maar de tegenwoordige eigenaar doet thans, naar een onbekrompen ontwerp, volkomen aan den kieschen smaak van onze dagen geëvenredigd, den aanleg der vorige eeuw vervangen.

Wij zagen reeds, dat Hertog KAREL, bij zijnen giftbrief, Rozendaal overgaf *met de hooge heerlijkheid*, waardoor den Heer het regt toekwam, om een gerigt aan te stellen, hetwelk, in zijnen naam, in alle zaken van hoog, zoo wel als laag rechtsgebied, uitspraak deed: dit regt, gelijk ook dat van de hooge jagt, is, tot op de verandering van zaken in den jare 1794, aan Rozendaal verbonden gebleven, en ook, sedert de gedeeltelijke herstelling der heerlijke regten in het jaar 1814, wordt deze plaats wederom als afzonderlijke gemeente en heerlijkheid bestuurd. Zij heeft eene uitgestrektheid van bijna 3000 bunders, waaronder ruim 1900 bunders heidegrond, en telt thans 53 huizen, van welke de opstand doorgaans het eigendom is der bewoners, terwijl de grond geheel aan den Heer toebehoort.

Van welke zijde men ook de ringallée der heerlijkheid binnentrede, overal wordt men door het statige lommer van eiken en beuken ontvangen. Eene prachtige laan voert naar het dorp, waar de vreemdeling zich, in een wél ingerigt logement, tegen billijke voorwaarden, al die gerijfelikheden verschaffen kan, aan welke, bij kortstondig verblijf of langer verwijl, de behoefte kan geboren worden. Men geniet er daar benevens een bevallig uitzigt, op het trotsche geboomte, tusschen welks bevallige groepen, aan de over-

zijde van een helder en snel stroomend water, het kasteel met zijne nevengebouwen te voorschijn treedt. Niet ver van hier bevindt zich de ingang tot het park, of de uitgestrekte tuinen. Geene oppervlakkige beschouwing is genoegzaam, om al het schoon van natuur en kunst, hetwelk deze, duizendvoudig vermenigvuldigd en gewijzigd, in zich vereenigen, op te merken, en naauwelijks is het mogelijk, naar waarde het genot te beschrijven, dat, reeds bij de eerste intrede, door oor en oog, en alle zintuigen tevens, gesmaakt wordt. Lanen van sierlijke wélgeladene of bloeiende Oranjeboomen, wier balsemgeuren de lucht vervullen, leiden naar een prachtig grotwerk, dat tegen de hoogten, die zich terrasvormig daar achter verheffen, met veel kunst is aangebragt, en tot welks zamenstelling de zeldzaamste overzeesche voortbrengselen dienstbaar zijn gemaakt. Onder en tusschen deze kunstrotsen bruist een zware waterval en werpen verschillende fonteinen in onderscheidene rigtingen hare stralen op. Maar aan de andere zijde ziet men langs veel hoogere sprongen tegen het uit diepe grachten opgebouwde huis, welks deftige moderne gevels een zonderling contrast vormen met den trotschen ouden toren (43), het eenige overblijfsel van den voormaligen burg, een reuzenwerk, met muren van veertien voet dikte, dat door den bouwmeester wijsselijk behouden is, om den beschouwer, bij al den nieuwen luister, aan oud-vaderlandsche pracht en deftigheid, en aan reeds voorbijgegane heerlijkheid te herinneren.

Wanneer de late zoon van ad'lijk voorgeslacht
 Door 't doodsche stamhuis dwaalt in de oude burggewelven,
 En daar aan wand en muur in ridderlijke dragt

(43) Deze toren is het eerste gebouw hier te lande, dat met een afleider voorzien werd.

Der vad'ren beelden ziet, vol majesteit en kracht,
Rilt hem een huivring aan en klein schijnt hij zich zelve.

Zoo krimt mij 't hart in een als 'k Rozendaal aanschouw;
't Is mij een levend beeld der grooter voorgeslachten!

Die oude Gravenburg, die fiere torenbouw,

Die wijde reuzengracht, — 't maalt me alles trotsch en trouw
Dier helden grootheid af, die tijd en lot verachtten.

Dat eeuwig eikenbosch, dat, ondoordringbaar dicht,
Der vijf'ren nat omsuist met zijne donk're bladren;

Die stilte der Natuur, dat scheemrend twijfellicht,
't Stemt alles mij tot ernst; en, 't hart tot God gerigt,
Gloeit in mijn borst een sprank der vroomheid onzer vad'ren.

Die trotsche waterloop, zoo rijk aan pracht en sier,
Die beelden fier en stout, die bron en val bewaren,

Dat hoorn- en schelp-gewelf met ouderwetschen zwier,
't Verkondigt alles zaam oud Hollands rijkdom hier,
Door Neêrland niet geërfd, maar eeuwig weggevaaren!

O, blijf zoo, Rozendaal! geen roekelooze hand
Ontsier door nieuwen tooi uw oude prachtsieraden!

Maar blijf een denkgesticht naar onzer vad'ren trant,

Dat, als des oudooms beeld, dat neêrziet van den wand,
De laatste neven spoort tot 't volgen van hun daden (44).

Voortwandelande onder het bekoorlijke lommer, langs
bloeiende heestergewassen, onder het liefelijk geruisch en
gesuis van bevallige watersprongen, komt men op den oever
van een' prachtigen vijver. Aan de eene zijde is de breede
waterplas op ongelijken afstand door een statig bosch om-
geven; aan de andere zijde verwijdert zich het geboomte
tot op het hoogste gedeelte van den naastgelegen heuvel,
om plaats te laten voor grasperken en graanvelden, die in

(44) Ook deze dichtregelen, uit de pen van Mr. A. Boxman
gevoelid, werden mij ter mededeeling in dit werkje afgestaan.

zachte glooijing tot op den oever nederdalen. Boyen de oppervlakte van dezen vijver verheft zich een eilandje, welks boorden, met keurig plantsoen omzoomd, zich in het heldere water spiegelen. Prachtig fonteinwerk, in smaakvolle verscheidenheid op hetzelfde aangebragt, verheft zijne heldere stralen in allerlei gedaante tegen het donkere loof der eiken en beuken, en tempert de zomerwarmte door verfrischende koelte, terwijl daar waar dit eilandje den waterspiegel vernauwt, een daar achter gelegen hoogere vijver zijne golven, met een' zwaren val, schuimende en bruisende in den lageren stort.

Men verlaat deze heerlijke waterpartij, om eene door statig geboomte dicht beschaduwde bergkloof te naderen, in welke het water, helder als kristal, in groote hoeveelheid ontspringt, en eene beek vormt, die zich van hier tusschen twee aanmerkelijke begroeide hoogten heenwringt, om aan de vijvers haar water mede te deelen. Hier vereenigt zich het zachte en aanminnige, dat Gelderlands waranden kenschetst, met het trotsche en verhevene van hooger gelegene streken, en niet geheel ten onregte heeft men deze indrukwekkende plek met den naam van *Zwitsersehe partij* bestempeld.

Van hier strekt zich een prachtig bosch van eiken en beuken en dennen, ver uit over de hoogten, die het nu doorwandeld gedeelte der tuinen ten noorden en ten oosten omgeven. Breede slingerpaden voeren den wandelaar in alle rigtingen op bekoorlijke punten: in lagchende valleijen, waar het bloemrijk veldtapijt met het groen, dat de omringende bergen bedekt, eene treffende tegenstelling vormt; of op eene aanzienlijke verhevenheid, die het uitzigt over al de bosschen en tuinen en velden, van Rozendaal niet alleen, maar ook over de gansche omliggende landstreek, vergunt. Men vervolge het pad, dat over de hoogten oost-

waarts langs de tuinen heenslingert, tot dáár waar het geboomte door bouwland wordt afgewisseld; en men vindt op eene hoogte, door eene eenvoudige schaapskooi kenbaar, eene der verrukkelijkste uitzigten, welke deze omtrek oplevert: langs de zacht glooiende, met welig graan of andere veldvruchten prijkende heuvelvlakte, ziet men neder in de vallei, aan de eene zijde op een gedeelte der tuinen, met hunne vijvers en fonteynen en verscheidenheid van uitgelezen plantsoen, op het trotsche gebouw, en op nederige landwoningen, gedeeltelijk achter het groen verscholen, en aan de andere zijde, op eene laan van hooge statige eiken, over welke men echter van dit meer verheven standpunt kan heen zien, tot waar het Eltensche gebergte en de daarmede zamenhangende hoogten van het Bergsche bosch het verschiep bepalen.

Van hier, onder bestendige afwisseling van bevallige uitzigten, langzaam afgedaald zijnde, bevindt men zich aan den voet van eene andere hoogte, van die, namelijk, langs welke de breede geplaveide weg naar het dorp Velp heenloopt. Boven over die hoogte slingeren een aantal kronkelpaden, hier zich onder het digte groen verschuilende, dáár den wandelaar brengende op een meer verheven punt, waar de verwijdering van het hoog geboomte het vrije uitzigt vergunt, elders hem voerende langs vijvers en waterkommen, met keur van heestergewassen omzoomd. Zij vereenigen zich ten laatste op de heuvelvlakte, ter eere van WILLEM III. met den naam van *Koningsberg* onderscheiden. Amphitheatersgewijze verheft deze zich boven de omgelegen hoogten en biedt van haren top en betooverend alzigt op de vruchtbare akkers, de grasrijke weiden en het lagchende groen der tuinen en bosschaadien, die de bevallige landwoningen in en om het bekoorlijke Velp omringen; ter rechterzijde over de rij van heuvels die zich van hier tot Arnhem uitstrekken;

links op de trotsche lanen en de boschrijke bergen van Bilioen, terwijl de IJssel, op den achtergrond in zachte kronkelingen voortstroomende, het geheel als met een' zilveren band schijnt te omvatten.

Onder langs dezen berg loopt, zoo als reeds opgemerkt is, de weg, langs welken men, van Rozendaal, binnen een vierendeeluurs, te VELD terug gebracht wordt. — De kerk van dit dorp ligt niet aan den grooten weg, maar op eenigen afstand ten westen van denzelfden, ten blijvenden bewijze, dat zich dáár, in vroeger' tijd, het voornaamste gedeelte van het dorp bevond. Reeds in de elfde eeuw was deze plaats niet onbekend: want haar naam komt in eenen giftbrief voor van den jare 1028 (45); ook berigten ons de oude oorkonden (46), dat Graaf REINALD in 1342 het gerigt te Velp, met hoog en laag regtsgebied, aankocht van FREDERIK, Vrijheer van Baar. — Terwijl zich hier, nog slechts een' menschenleeftijd vroeger, aan den grooten weg alleen eenige weinige verspreide boerenwoningen bevonden, strekt zich thans, ter wederzijde langs denzelfden, eene aanzienlijke rij huizen uit, welke voor een groot gedeelte aangebouwd zijn door vreemdelingen, die, uitgelokt door de schoone landstreek, zich hier hebben neêrgezet, of er gedurende den zomer verwielen; ook zijn hier twee zeer wél ingerigte verblijven voor reizigers. — Deze rij huizen wordt tusschen beiden afgewisseld door het uitnemend fraaije, hoewel niet groote landgoed OVERBEEK, in welks schoon aangelegde boschjes en tuinen, van veel loopend water doorsneden en door verschillend fonteinwerk verlevendigd, den vreemdeling, op zijn verzoek, het genot

(45) Zie *Bondam, Charterboek*, afd. I. bl. 105.

(46) Zie mijne *Gedenkwaardigh. uit de Geschiedenis van Gelderland*, deel I. No. 384 en 385.

eener wandeling niet geweigerd wordt. Het huis, dat, met zijnen prachtigen voorgevel, over een ruim, door water doorsneden, terras, op den grooten weg uitziet, is het grootste uitwendige sieraad van het welvarende dorp.

Wanneer men hetzelfde voorbij is, vertoonen zich, ter wederzijde van den weg, de uitgestrekte lanen en boschachtige hoogten van BILIOEN, waarvan men nu slechts weinige schreden verwijderd is. — Het huis ligt verschoolen achter het hoog geboomte aan de regterzijde van den grooten weg: een bijweg loopt uit het dorp door het bouwland regt op hetzelfde aan; het heeft, met zijne vier hoektorentjes, aan het einde eener trotsche laan in breede dubbele grachten gelegen, een waarlijk oud-deftig aanzien.

Reeds in den jare 1076 vindt men van dit kasteel, en de tot hetzelfde behorende landerijen, gewag gemaakt, onder den naam van *curtis* (adelijk hof, heerlijkheid) *Bruoche* (47). Het was toen reeds eene aanzienlijke bezitting van den Roomsch-Koning HENRIK IV. en werd door dezen Vorst, nadat, door de onvoorzigtigheid zijner hovelingen, de Kapittelkerk van St. Pieter te Utrecht afgebrand was, tot schadevergoeding, aan dat Kapittel geschonken (48). Na meermalen door de Bisschoppen in het rustig bezit van deze plaats gestoord te zijn, verkocht het Kapittel dezelve, in den jare 1528, aan HENRIK DE GROEFF, Raad van

(47) Het woord *Bruoche* is hetzelfde als *Broek*. Bilioen is ook naderhand onder den naam van *Broch*, *Broke*, *Broek* en *Broekerhof*, bekend geweest. *Broek* beteekent eigenlijk een *lage waterachtige grond*, en wordt bij *Kiliaan* vertolkt door *palus*.

(48) De oorspronkelijke giftbrief, uitgegeven in *Bondams Charterboek van Gelderland*, afd. II. bl. 142, berust nog, zeer wel geconserveerd, onder de archieven van den Huize Bilioen. Wij laten dien hier achter volgen als *bijlage*, *lett. D.*

Hertog KAREL VAN BGMOND en Erfvoogd van Erckelents, Deze gaf de plaats, twee jaren daarna, voor 3300 goudgulden, aan den Hertog over, die nu het Kasteel, op de grondslagen van het oude slot Bruoche, in deszelfs tegenwoordigen staat deed opbouwen, en met den naam van *Bouillon* of *Bilioen* herdoopte. Hij genoot hier veelmalen het vermaak der jagt en had er, gelijk op meer andere plaatsen, eene door breede slooten of staketsels afgeperkte wildbaan. Deze wildbaan had hij laten maken van een gedeelte van het erf NEDERHAGE, hetwelk toenmaals nog niet onder Bilioen behoorde: het was, namelijk, het eigendom van zekeren VAN HOEVELICK, en werd, misschien omdat deze in eene zamenzwering tegen den Hertog gedeeld had, door hem in beslag genomen en gedurende vijf of zes jaren in bezit gehouden, in welken tijd hij er veel boomen deed vallen, terwijl hij het land deed afgraven en aan Bilioen hechten: weinig tijds voor zijnen dood gaf hij het echter aan den regten eigenaar terug (49). — Toen ook, namelijk in den jare 1535, verkocht Hertog KAREL zijn huis Bouillon, met al de regten en vrijheden, door HENRIK IV. aan hetzelfde gehecht, aan ROELOF VAN LENNEP, zijnen Hofmeester en Drost van Middelaar, aan wien hij daarenboven, in het volgende jaar, de *Konijnwarande op en om den Keijenberg* vergunde (50). Sedert is Bilioen in het bezit gebleven der familie VAN LENNEP, tot dat het in den jare 1661 verkocht werd aan ALEXANDER Vrijheer VAN SPAEN, wiens in 1827 overleden afstammeling, de Baron JOHAN FREDERIK WILLEM VAN SPAEN, Heer van Bilioen,

(49) Uit aantekeningen, onder het archief van den huize Bilioen berustende.

(50) Van deze beiden berusten de oorspronkelijke gift- en opdragtbrieven op den huize Bilioen: zie van den eersten derzelve de kopij hier achter als *bijlage*, lett. E.

Ringenberg en Rosande, de plantsoenen en waterwerken in eenen uitmuntenden nieuwen smaak heeft doen aanleggen.

Het bovengenoemde Nederhage was reeds in den aanvang der zeventiende eeuw in het geslacht van VAN SPAEN gekomen. Een ander voormaals adelijk goed, OVERHAGE genoemd, dat ook aan Bilioen grenst en reeds in de veertiende eeuw bekend was, werd mede, in den jare 1711, door den eigenaar van Bilioen aangekocht, zoodat deze drie aanzienlijke goederen, thans vereenigd, te zamen eene bezitting uitmaken, die meer dan acht honderd aan elkander grenzende morgen lands bevat.

Bij het bezoeken van dit landgoed kan men eenen aanvang maken met de groote zaal op het kasteel, hetwelk aan bescheiden lieden, op hun verzoek, niet geweigerd wordt. De beminnaars der schoone kunsten vooral zullen hier met uitnemend genoegen een zeer ruim vertrek met eenen hoogen koepel aanschouwen, rondom met keurig half verheven pleisterwerk versierd, hetwelk eenige van de voornaamste overblijfsels der oudheid, alnog in of nabij Rome aanwezig, voorstelt: een groot kunstenaar heeft, met zijne gezellen, meer dan drie jaren aan hetzelfde gearbeid. Deze zaal bevat ook tafels van lava en andere uitwerpselen van den Vesuvius, verschillende versteeningen, marmersoorten en kostbare mozaïken.

Vervolgens, buiten het kasteel, de voorplaats regts om slaande, wandelt men over den buitensingel langs eene kleine maar fraaije verzameling van oranjeboomen, zeldzame bloemen en bloeiende heestergewassen. Aan de eene zijde heeft men daarbij het uitzigt over een breed water op het kasteel, en aan de andere zijde op uitgestrekte weilanden, met keur van rundvee bedekt, of op eene door eene lage omtuining afgeperkte en door fraaije damherten verlevendigde grasrijke vlakte, gedeeltelijk ingesloten door hoog geboomte en door-

smeden van eene snelvlietende beek, die, waar zij uit het bosch treedt, over zware steenbrokken heen bruisende een' prachtigen waterval vormt. Deze bekoorlijke wandeling om den singel leidt naar een heerlijk slingerbosch van eiken en ijpen boomen, door velerlei bloemdragend struikgewas afgewisseld, in hetwelk bijzonder de aandacht getrokken wordt door het rommelend geklots van eenen breeden waterval, die, met eene smaakvolle hermitage en andere rustplaatsen onder hoog gewelfde boomen, de bevalligste groep oplevert. Aan het einde van dit boschje gekomen, bevindt men zich onverwachts op den oever van eenen verbazend grooten vijver, verreweg den grootsten en prachtigsten, die hieromstreeks aangetroffen wordt. Digt hierbij deelt dezelve zijn water aan de grachten van Overhage mede, die, voorheen het grijze ridderkasteel met deszelfs nevengebouwen regtlijnig omringd hebbende, thans, nieuw aangelegd, in bevallige kronkels rondom een eiland slingeren, hetwelk de kostbare trekkasten en broeijerijen, de uitgestrekte moestuinen en boomgaarden van Bilioen bevat. De buitenkant van dit eiland levert vooral in het voorjaar, wanneer de menigvuldige vruchtboomen, die hetzelfde omzoomen, in vollen bloei zijn, eene verrukkelijke wandeling op. — Deze volbragt hebbende, komt men van zelf weder bij den grooten vijver, wiens smaakvollen aanleg men bij iedere schrede bewondert. Drie eilandjes, met fijne dennen, tulpenboomen en populieren bewassen, en omzoomd met rozen, acacia en jasmijn, geven bij iedere schrede het bevalligste rustpunt aan het over den breeden waterplas weidende oog; zij veroorzaken, dat men den vijver nergens in deszelfs gansche lengte kan overzien, en dat deze zich telkens in eene nieuwe gedaante, telkens met eene nieuwe en fraaijere bogt, vertoont. Rondom den vijver slingert, op verschillenden afstand, een breed wandelpad, met tallooze

verscheidenheid van boomen en bloemdragende heesters omzood: het brengt den wandelaar, beurtelings, nu op den oever van den breedten plas, dan onder het verkwikkende lommer van statig geboomte; het verschafft hem beurtelings het uitzigt op de bekoorlijke eilandjes, die zich in het water spiegelen, of op uitgestrekte weilanden, of op golvende korenvelden, achter welke zich de boschrijke bergen van Bilioen verheffen.

Van hier begeve men zich nu, door deftige lanen van zeer zware eerwaardige eiken en beuken boomen, naar de overzijde van den grooten weg — naar BEEKHUIZEN; dat Beekhuizen, hetwelk, nog slechts eene halve eeuw geleden, alleen een eenvormig eiken akkermaalsbosch en heidegrond vertoonde, in hetwelk nimmer eenige menschelijke stem, dan die van des boschwachters gezin en der houthakkers werd gehoord; maar hetwelk thans, door de zorg des laatst overleden eigenaars, in een paradijs herschapen is, waar iedere voetstap door verscheidenheid van schoon gekenmerkt wordt, en hetwelk, als het Eden van Gelderland, in het schoone jaargetijde, door inlanders en vreemdelingen, als om strijd wordt bezocht.

Treurig bedekte nog kortlings hier kreupelhout dorrende heiden,

Des houthakkers voet slechts strompelde op 't eenzame pad;

Kaal rees de zandige bergtop, en giftige dampen verspreidden

Een mist om de dalen, doorweekt van 't moerassige nat.

Toen zag het een engel; hij wenkte, en eensslags verrees er een Eden,

En pijnen en beuken beschaduwden bergtop en dal;

Droog werd de moergrond, en duizende beekjes, de heuvels ontgleden,

Weerkaatsten de stralen der zonne in heur fonklend kristal;

Donderend bruijste langs rotsen de schuimende waterval neder;

Omhoog in de wolken verspreidde de springbron haar stof;

En in dat bruisen en ruischen versmolt zich zoo zacht en zoo teeder

's Nachtegaals fluitend gezocht door den betooverden hof.

Stom van bewondring beschouwt, op den hooger bergtop gestegen,
 Een wandlaar die schepping, en wischt uit zijne oogen een' traan:
 Wandlaar, laat vloeijen die tranen! 't zijn paarlen in d' eerkrans
 geregen,
 Die 't hoofd siert van *Beekhuizen's* schepper, den eedlen van
 SPAEN (51).

Aan de overzijde van eene brug, uit ruwe boomstammen zamengesteld, bij het begin der schoone Ossendaalsche allée, vindt men, een weinig ter linkerzijde afwijkende, langs eene snelvlietende beek, den ingang of het begin van Beekhuizen.

Men kan ook meer naar de rechterzijde eenen weg inslaan, en dan loopt de wandeling over vier bergen, die door gemakkelijke belommerde paden aan elkander verbonden zijn. Zij zijn bekend onder den naam van de *Keijen-* of *Sterrenberg*, de *Ossenber*, het *Amphitheater*, of de *Kamerdalsche berg*, en de *Michaëls berg*. Zij leveren de grootst mogelijke verscheidenheid van uitzigten op, terwijl verschillende gemakkelijke doelmatig aangebragte rustplaatsen den wandelaar de meest treffende natuurtooneelen aanbieden en hem vaak in éenen blik eene wereld vol verscheidenheid doen aanschouwen. Op den Keijenberg, het digst bij Bilioen gelegen, is, op het bovenste gedeelte van den stam eens hoogen booms, tusschen de zware takken, eene zitplaats aangebragt, uit welke men, langs een zestiental van dezen top benedenwaarts loopende lanen, het oog laat weiden, om het, aan het einde van elke derzelve, een verschillend, altijd verrassend en bekoorlijk rustpunt te ver-

(51) Ook dit dichtstukje vergunt mij de heer *Boxman* hier op te nemen.

schaffen. — Van den Kamerdalsehen berg kan men , aan de eene zijde , langs eene groote steilte in een digt belommerd dal nederdalen , of , aan de andere zijde , de wandeling langs de hoogte door eene lange laan voortzetten.

Maar wil men nu de wandeling over deze bergen voor- eerst daárlaten ; men kan dan dadelijk , na de brug , de *Lammeren-brug* genoemd , overgegaan te zijn , door de laagte , langs de beek , in Beekhuizen komen. Aller- bekoorlijkst is deze weg vooral in de lente , wanneer men voorttreedt onder het lommer , langs de bloeiende hagedo- ren , sering , jasmijn , acacia , en veel diergelijken , onder het liefelijk gezang der vogelen , die dezelve bewonen , onder het geruisch van papiermolens en menigvuldige watervallen , terwijl groote kudden van schapen en lammeren , door ha- ren herder geleid , het verschiet verlevendigen en iedere voetstap verscheidenheid biedt. Bij deze intrede in Beekhui- zen , wordt in het bijzonder de aandacht getrokken door eenen grooten vijver , op wiens oever men , naast eenen bree- den waterval , een verrukkelijk uitzigt heeft op de met bos- schen gekroonde bergen , die zich aan de overzijde verheffen.

Van dezen vijver komt men , door eene groote verschei- denheid van hoogten en laagten , langs menigvuldige paden , die , hier langs allerlei soort van laag boomgewas , dáár on- der het digte lommer , hier voorbij rijke waterwellen , dáár langs eene heldere snelvlietende beek , heenslingeren , aan de woning van den boschwachter , waar men zich van alle geriefelijkheden voorzien en ook paarden plaatsen kan. Ver- schillende van ruwe boomstammen kunstig zamengestelde huis- jes , hier omstreeks geplaatst , worden door den eigenaar aan de bezoekers van dit landgoed ten gebruike gegeven. Uit een van deze heeft men het uitzigt op een' buitengemeen prachtigen waterval. Uit eene spleet ter hoogte van veertig voet , komt het water spattende , spuitende en bruisende

voort; over en langs zware steenbrokken spoedt het zich wit schuimende heen; daarna vloeit het langzamer langs eene zachte glooijing, tot dat het zich in een kom of bekken verzamelt, om verder plotseling ruischend neder te storten. Uit een ander dier rustieke gebouwen ziet men op eene fontein, die, wanneer de zon de zich weinig minder dan veertig voet hoog verheffende en dan als stof nedervallende of door den wind verspreide waterdruppels bestraalt, door weerkaatsing en straalbreking, als zoo vele diamanten schittert, of zelfs een aanmerkelijk gedeelte van den regenboog vertoont.

Nog is er geheel aan het einde van Beekhuizen, daár waar dit landgoed door de heide wordt bepaald, eene plaats, *de Zomp* genaamd, waar men het meeste water uit den grond ziet opborrelen, dat de Bilioensche beek vormt, welke, na in haren loop, met een verval van meer dan honderd voeten, verscheiden watervallen gevormd en vier papiermolens, allen op den grond van den eigenaar dezer plaats, rondgedreven te hebben, zich in den IJssel stort. — Ook dit gedeelte van Beekhuizen bevat zeer romaneske partijen; men ziet er vele oude zware boomen, door menigte van bloemdragende struikgewassen afgewisseld, terwijl de Veluwsche zandbergen en de heidevelden, met talloze schapen en derzelve herders bezaaid, in het verschiët, met de tot hiertoe ontwaarde tooneelen van uitnemende vruchtbaarheid een zonderling contrast vormen (50).

Wanneer men van Velp den grooten weg vervolgt, dan heeft men aan de linkerhand nog eenen geruimen tijd een bekoorlijk uitzigt tegen de met allerlei boomgewas beplante afhelling der bergen van Beekhuizen, terwijl men

(52) Eene uitvoeriger beschrijving van dit landgoed is bij den drukker dezes uitgegeven, onder den tijtel van *Geldersch Arkadia, of Wandeling over Bilioen en Beekhuizen*.

aan de rechterhand de kleine, maar fraai aangelegde landgoederen, de KRUISSHORST en DEN BRINK, op eenigen afstand laat liggen. Bij het eerstgenoemde, aan de overzijde van den weg, ligt, tegen het hangen van den berg, eene herberg, de *Roskam* genaamd, dezelfde, op welke men, met de omliggende streek, van den Kamerdalschen berg, de uiterste grens van Beekhuizen aan deze zijde, bijna recht nederzag.

Een weinig verder dan deze herberg, moet men zich het genot van een uitstapje niet ontzeggen, hetwelk in het bijzonder voor hen, die alleen aan de eenzelvige tooneelen van eenen vlakken grond gewoon zijn, niet dan ten uiterste belangrijk kan wezen: om echter onnoodige omwegen te vermijden, is het, vooral bij deze wandeling, noodig, naar eenen wegekundigen geleider om te zien. — Ter linkerzijde van den grooten weg loopt een voetpad, tusschen tamelijk hooge met heide begroeide heuvels ingesloten, op hetwelk men van tijd tot tijd het oog rugwaarts moet wenden, om, tusschen de zich verwijderende kale heuveltoppen, in het verschiep de heerlijkste tooneelen van uitmuntende vruchtbaarheid en onovertreffbare verscheidenheid te aanschouwen. Het voert den wandelaar langs het bekoorlijk gelegene landgoed HEUVEN, waarvan ook het huis, in een aan drie zijden door tamelijke hoogten ingesloten dal, en een koepel, boven op de hoogste derzelve, op den grooten weg uitzien. Deze plaats, grootendeels sinds eenige jaren uit de heide aangemaakt, heeft, op hare bergen, eene groote verscheidenheid van heerlijke vergezigten, terwijl hare dalen bevallige wandeldreven bevatten, van kleine vijvers doorsneden. — Maar verder dezen zijweg, over eenen dorren grond, nog een vierendeeluurs volgende, komt men eensklaps, midden in de barre heide, bij eene landhoeve, wier uitgestrekte bouwlanden, aan alle zijden, door boomgewas,

tegen de koude, hier zoo ligt nadeelige winden gedekt zijn. Zij heet **HERKHUIZEN** of *Herinkhuizen*, en was reeds in het jaar 1473, onder dezen naam, als een boschje bekend (53). Met verbazing aanschouwt de wandelaar hierthans, gelijk op meer andere plaatsen, uitgestrekte welige graanvelden, door nijverheid aan den onvruchtbaarsten bodem ontwoekerd, maar hier baart dit te meer verwondering, wanneer men bedenkt, dat bij deze landhoeve geene put of bron gevonden wordt, maar de bewoners zich op den Zijpenberg, die nog een vierendeeluurs gaans verder gelegen is, van water moeten voorzien.

Deze **ZIJPENBERG** is vooral des vreemdelings bezoek overwaardig: niet alleen om het overheerlijk uitzigt, dat men van deszelfs hoogsten top geniet, over verschillende hoogten met heide en eiken hakhout en denmenbosschen bedekt, over de met landgoederen en lusthuizen bezaaide streek langs den kronkelenden loop van den IJssel, over de bekoorlijke verscheidenheid van groen, dat de uitgestrekte bergen en dalen van Beekhuizen versiert, ja over de, aan de andere zijde van den Rijn en den IJssel gelegene, Betuwische en Zutfensche velden, met tallooze torens vervuld; maar allermeeft is de Zijpenberg merkwaardig, om het water, dat men op denzelfen, aan den voet der hoogste verhevenheid, in grootere hoeveelheid dan ergens elders in dezen omtrek, uit den grond ziet vloeijen, zoodat het, op sommige plaatsen, zelfs in dunne straaltjes, langs de overhangende wortels der boomen afloopt. Van deze schoone gelegenheid tot eenen uitmuntenden aanleg, hoewel eene bezitting van den eigenaar van Rozendaal, is echter tot hiertoe geen gebruik gemaakt, zoodat dit heerlijke water, na nagenoeg alleen tot het drinken der schapen gediend

(53) Naar eene *Landrentmeesters rekening van dat jaar*.

te hebben, voor het overige ongebruikt in het zand terug zinkt. — Men kan van hier langs een smal voetpad over de heide, zacht afdalende, in een vierendeeluurs te Beekhuizen komen.

Maar wanneer men den grooten Zutfenschen weg weder vervolgt, van het punt, waar de holle weg, die, langs Heuven en Herkhuizen, naar den Zijpenberg leidt, denzelfven verlaat, dan blijft het gezicht aan de linkerhand bestendig door elkander opvolgende hoogten bepaald, waarbij men geene geringe sporen ontdekken kan van de verwoestingen, welke het van de bergen afvlietende regen- en sneeuwwater hier veelmalen veroorzaakte. Ter regterzijde van den weg, op eenen meer vlakken grond, nagenoeg tegen over Heuven, ligt het landhuis SCHERPENHOF, met zijne breede witte gevels, en, digt bij hetzelfde, het dorp REEDEN, bespoeld door eenen tak van den IJssel, *de Laak* genoemd. In de maand Julij des jaars 1818, kwam, na een zwaar onweder, een ontzettende waterstroom, van het gebergte achter Heuven, op dit dorp aan, voerde het te veld staande koren met zich voort, bedekte al de landerijen met zand, deed zware steenen en groote gevelde eiken boomen wegdrijven, en maakte den weg gedurende verscheiden weken onbruikbaar. Een levend vischje, eene zeelt, ter lengte van omtrent vijf duim, met het water van het gebergte afgekomen, maakt het waarschijnlijk, dat ook deze stortvloed door eene zich op de bergen ontlast hebbende waterhoos veroorzaakt zij: want meermalen had dit verschijnsel hier in eene mindere mate plaats. — Iets verder dan het dorp Reeden doet zich, aan de regterzijde van den weg, eene andere natuurlijke zeldzaamheid voor. Op een stuk bouwland, namelijk, niet ver van den oever des IJssels, ziet men eenen beuken-boom, wiens stam, op de hoogte van drie voet, den buitengewonen omvang heeft van 31 Rijnlandsche

voeten, en zich op deze hoogte in twee zware takken verdeelt, van welke de één 15, de ander 16 Rijnlandsche voeten (dus te zamen weder 31 Rijnlandsche voeten), in omtrek heeft.

Een weinig verder vertoont zich, aan de linkerzijde van den weg, naar de hoogte, het landgoed REEDEROORD, hetwelk, omstreeks het midden der vorige eeuw, aangelegd werd door den Raadsheer W. B. BRANTSSEN, in wiens geslacht hetzelfde zich nog bevindt. Van het huis, dat over een aanmerkelijk verheven terras op den weg uitziet, is een der vlegels zoodanig tegen de helling van den berg gebouwd, dat de zolder van denzelfden, die van achteren eenen afzonderlijken gevel heeft, met het hoogste gedeelte van den berg gelijkvloers is, waardoor op dezen zolder, die tot eene stalling en koetshuis dient, de paarden gezegd kunnen worden boven in huis te staan. Vóór het huis heeft men een verbazend ver uitzigt over het Zutfensche Kwartier, terwijl de voorgrond het dorp Reeden vertoont, in zijne bekoorlijke ligging, aan den voet der gebergten, door den kronkelenden IJssel omslingerd. Maar niet ver van hier, op eene nog grootere hoogte, in eenen aan alle zijden geopenden koepel, is het uitzigt nog ruimer. Het is zoo: aan de eene zijde is hetzelfde bepaald door de bosschen van Reederoord, die de grootere en kleinere heuvelen bedekken; maar van den anderen kant weidt het oog, hier langs al de bergen, die den IJssel omzoomen, met derzelver zand- en heidevelden, met derzelver donker groene bosschen, met het bouw- en weideland aan derzelver voet, met de menigte van buitenplaatsen, over dezelve verspreid, tot daar zich de torens van Arnhem, en, in het ver verschiep, de Nijmeegsche en Kleefsche gebergten vertoonen; dáár over de aan gene zijde van den IJssel gelegene vlakte, waarop men, van de stad Zutfen af tot aan de Munstersche grenzen toe,

tallooze dorpen en kleine steden, als op eene landkaart, kan onderscheiden (54). — Van hier kan men nu de wandeling over deze plaats nog zeer ver uitstrekken. Lange statige lanen, en breede slingerpaden door het digte koele lommer, brengen den wandelaar hier en daar op eene hoogte, bij een grasveld of bij een bloemperk, waar rozen, acacia en jasmijn de lucht met de liefelijkste geuren vervullen, waar het zich verwijderende geboomte, hier langs eene zacht afhellende glooijing, daar van eene groote steilte, op en over den digtbij stroomenden IJssel de bekoorlijkste vorgezigten opent. Schilderachtig is ook de ligging van een gebouw, dat van buiten slechts ruwe boomstammen, van binnen een ruim smaakvol *salon* yertoont: aan den voet der hoogten, onder hoog geboomte gelegen, heeft het over een breed water het uitzigt op den weg en de gansche bevallige streek. — Eene uitstekende natuurlijke zeldzaamheid kan men op dit landgoed niet onopgemerkt laten. Waar het wandelpad, op kleinen afstand westwaarts van het huis, over eene aanmerkelijk verhevene, maar door grootere hoogten opgevolgde vlakte heenslingert, ontwaart men, digt nevens hetzelfde, onder de menigte boomeu, op deze in het bijzonder boschachtige plek, eenen ouden beukenboom, wiens dikke geheel holle stam, zoo wel in het heetst van den zomer, na lange droogte, als bij aanhoudend yochtig weder, ter hoogte van twee of drie voet boven den grond, met zuiver water gevuld is; een verschijnsel, op deze anders zandige hoogte, welligt het naauwkeuriger onderzoek eens natuurvorschers waardig, terwijl hetzelfde niet zonder gewigtige tegenbedenkingen schijnt verklaard te kunnen wor-

(54) Eer Reederoord tot eene buitenplaats werd aangelegd, lag op deze hoogte eene landmanswoning, met den bouwhof, waartoe zij behoorde, *Stikhuizen* genoemd.

den, door de vooronderstelling van eene sterke waterwel juist onder de diep geschoten wortels van den prachtvollen boom, wiens dertien, uit den hoofdstam voortkomende, stammen, voor het overige eenen kruin vormen, welke dien ook van verre doet onderscheiden.

Van Reederoord vervolgt men den grooten weg door de buurschap DE STEEG, en verder door de overheerlijke Middagter allée, eene dubbele laan van buitengemeen hooge en zware beukenboomen, die, ter lengte van meer dan een half uur, den grooten weg omzoomt. Het huis van MID-DAGTEN, welks verheven gebouw reeds op de hoogte van het dorp Reeden zigbaar was, ligt aan de rechterzijde van den weg, op den oever van den IJssel, terwijl, aan de linkerzijde, boschrijke heuvels verrijzen, door vruchtbaar bouwland afgewisseld (55).

Hoewel de geschiedenis zulks niet bepaaldelijk ten opzichte van deze plaats vermeldt, is het echter niet onwaarschijnlijk, dat zij, gelijk de stad Doesburg en meer andere plaatsen hieromtrent gelegen, haren oorsprong verschuldigd is aan den Romeinschen Veldheer DRUSUS, die, omstreeks den aanvang onzer jaartelling, aan het hoofd van eene aanzienlijke legermagt herwaarts kwam, en, toen hij zich gereed maakte om de wederspannige Vriezen te beoorlogen, de gracht deed graven, door welke, tot op den huidigen dag, de Rijn met den van de Munstersche grenzen komenden en zich op deze hoogte noordwaarts wendenden IJssel vereenigd is; misschien was het tegenwoordige Middagten toen

(55) De meeste der hier volgende berigten wegens Middagten zijn ontleend uit een oud handschrift, getiteld: *oorspronck van Middaghten*, hetwelk uit de oorspronkelijke charters, op den huize aldaar berustende, zou zamengesteld zijn; wij hadden echter geene gelegenheid, om het met dezelve te vergelijken.

een dier burgen, sterkten of blokhuzen, welke de Romeinen in grooten getale stichtten, ter bescherming van de vaart op de rivieren (56).

In later' tijd werd Middagten bezeten door het geslacht, dat van die plaats zijnen naam ontleende: reeds in de elfde eeuw waren de Heeren van MIDDAGTEN, als bijzondere gunstelingen der Graven van Gelre, door dezelve tot aanzienlijke waardigheden verheven. — Het was in den jare 1315, dat EVERARD VAN MIDDAGTEN zijn huis en burg, met al deszelfs toebehooren, opdroeg aan Graaf REINALD I. en het van dezen weder ten leen ontving. In dien tijd van algemeene verwarring, in welken alleen de magt des sterkeren besliste, was eene diergelijke vrijwillige verwisseling van vrij eigen goed (*allodium*) in leengoed (*feudum*), zoo wel voor de Graven of Hertogen, als voor de mindere Heeren, het eenige middel, om zich tegen de geweldige aanslagen van vermogende naburen, van onderdanen, of zelfs van bloedverwanten, bescherming te verschaffen. HENDRIK VAN MIDDAGTEN, de zoon van EVERARD, werd daarenboven, in den jare 1340, door REINALD II, met het *Overste Wildfurster ambt* op de Veluwe beleend, aan hetwelk niet alleen verbonden was het genot van jagt over de gansche Veluwe, maar ook het uitsluitend regt tot het grove wild, dat tot binnen de grenzen der heerlijkheid van Middagten verjaagd was, gelijk mede tot alle wild, dat, op de Veluwe, verlamd of kreupel werd. Het blijkt ook, dat deze regten, gedurende den tijd der Hertogen, bestendig uitgeoefend zijn: men verhaalt, dat toen Hertog KAREL eens, in den jare 1535, op de Veluwe ter jagt ging en bij die gelegenheid een stuk grof wild tot Ellekom, onder het

(56) *Ann. Florus* zegt IV. c. 12. » DRUSUS per Rheni quidem ripam quinquaginta amplius castella direxit".

gebied van Middagten, verjaagd was, hetzelfde door ANTON Heer van MIDDAGTEN gevangen werd, die ook, bij de aannadering des Hertogs, zijnen voet op het gevangen dier zou gezet hebben, zeggende: » genadige heer, ik sta hier op mijn grondgebied; » waarmede toen de Hertog genoegen moest nemen en het wild naar Middagten zien voeren. Tot in den jare 1625 bleef deze plaats in het bezit der afstammelingen van het oude huis van Middagten: in dit jaar werden REINIER en STEVEN ANNA VAN RAESFELDT, zonen van GOSEN VAN RAESFELDT (57), die met URSULA VAN MIDDAGTEN gehuwd was geweest, met dezelve beleend: zij was hun bij testament nagelaten door ANNA VAN MIDDAGTEN, eene volle nicht hunner moeder. Naderhand, namelijk in den jare 1666, kwam Middagten, door huwelijk, in het bezit van den Baron GODERT VAN REEDEN, Heer tot de Ginkel, dezelfde, die in 1691, na eene in Ierland roemrijk bevochtene overwinning en het veroveren van eenige sterke plaatsen, door Koning WILLEM III, tot Graaf van Athlone en Baron van Agrim werd verheven (58). Zijn afstamming, Graaf WILLEM GUSTAAF FREDERIK VAN REEDEN, Kamerheer van Zijne Majesteit den Koning, is de tegenwoordige eigenaar.

Nadat Middagten, vooral in den jare 1629, veel geleden had van het Spaansche krijgsvolk, dat ten dien tijde de gansche Veluwe door plundering en brand verontrustte, deed REINIER VAN RAESFELDT, in 1643, het nog overgeble-

(57) Het geslacht van VAN RAESFELDT was sinds lang in groot aanzien: in den jare 1558 werd BAREND VAN RAESFELDT, oud-oom van den hier genoemden GOSEN, met eenparigheid van stemmen tot Bisschop van Munster verkoren.

(58) *Cerisier, tableau de l'hist. des Prov. Unies, tom. VIII. p. 355.*

ven onde huis, dat met een viertal torens prijkte, met twee vleugels vergrooten; maar de eerste Graaf VAN ATHLONE deed het in 1697 geheel nederwerpen, en, op de grondslagen van den ouden burg, het tegenwoordige aanzienlijke gebouw stichten, waartoe hij zich van onderscheidene Italiaansche, Engelsche, Duitsche en Fransche bouwkundigen bediende. De trotsche steenen brug, die over de breede gracht naar het huis geleidt, ende met groote kunst zamengestelde trap in hetzelfde, behooren voorzeker onder de merkwaardigste voortbrengselen der bouwkunst hier te lande.

Na, op bekomen vergunning, het huis bezigtigd te hebben, benevens de uitgestrekte tuinen daar rondom gelegen, bezoeken men vooral, aan de overzijde van den weg, het reeds vermelde groote bosch, het schoonste sieraad van deze door natuurlijk schoon uitmuntende plaats. Van de zeven honderd morgen, waaruit het geheele landgoed bestaat, bevat dit bosch niet minder dan 120 morgen. Eerbiedige bewondering vervult den wandelaar, waar hij voorttreedt onder het digte lommer der statig opgaande eiken en andere boomen, die hunnen kruin, met eeuwen beladen, ten hemel verheffen, en hunne takken tot een gewelf van loof vereenigen, om eenen tempel daar te stellen, wiens majesteit geen kunst evenaart — en, in verrukking opgetogen, ziet hij daar, waar het geboomte zulks niet belet, van de toppen der heuvels, op heidevelden en bouwland, op bosschen en tuinen, op den vruchtbaren oever van den kronkelenden IJssel, op het met dorpen en steden bezaaide Zutfensche Kwartier, tot daar, op de Kleefsche grenzen, de gebirgten het gezigt bepalen. — Men sla de laan in, die tegen over het huis van Middagten op den grooten weg uitloopt en naar het bosch leidt; dan komt men, waar het pad zich naar de linkerhand wendt, in eene tamelijk diepe vallei, in welke de opgaande boomen door eiken schaar-

hout en ander laag struikgewas worden vervangen, over hetwelk zich, tusschen de bergen, op de stad Doesburg en de daar achter gelegene beemden, een heerlijk vergezigt opent; vervolgens leidt dit pad weder opwaarts naar eene hoogte, die aan het uiteinde van het bosch gelegen is en *de Kijkover* genoemd wordt. Van dezen top ziet men neder, ter linkerzijde op het dichtste gedeelte van het Middagter bosch, over deszelfs heuvelen en dalen onregelmatig verspreid; aan de rechterhand langs eene laan van statige hoog opgaande boomen, die in eene kloof of enge vallei geplant zijn, en wier kruinen nog de helft van de hoogte des bergs, op welken men zich bevindt, niet bereiken; regt vóór zich laat de wandelaar zijn oog weiden over den golfvormigen grond, met velerlei veldvruchten prijkende en door trotsche lanen doorsneden, achter welke het hooge dak van het huis van Middagten zich boven het statig geboomte verheft, en op den achtergrond ziet hij den IJssel in tallooze bogten langs vruchtbare weilanden slingeren, terwijl zich in het verschiep menigte van torens en gehuchten vertoonen.

Achter om deze hoogte (de Kijkover) ligt dwars door de heide een voetpad, hetwelk naar den ROUWENBERG, den hoogsten berg in dezen omtrek, leidt. De gevoelige wandelaar doet op dit pad bijkans geene schrede, zonder zijnen tred te wederhouden, om de bestendig afwisselende schoonheden der natuur eerbiedig te bewonderen. Maar alles wordt overtroffen door het uitzigt, dat de Rouwenberg zelf van zijnen top hem biedt. Aan de eene zijde vormen de Reederoordsche, Middagter en verder verwijderde Dierensche bosschen met de dorre heidevelden de treffendste tegenstelling; tegen over de zoogenoemde *Burmannie-allée*, die regt uit door de heide aangelegd is, vertoont zich de stad Zutphen, naderbij de stad Doesburg, en in het verste

verschiet de torens van Deventer; aan de andere zijde weidt het oog over de hoogten, achter welke Heuven, Herkhuizen en Beekhuizen zich verschuilen, met de heidevelden, het bouwland en de bosschen, die dezelve bedekken: daar achter vertoont zich de toren van Arnhem, en verder de vruchtbare Betuwe, met het hoog gelegene Nijmegen, en nog verder het hooge kerkgebouw van Grave, in het verschiet; regt vóór zich ziet men op Reederoord, met al deszelfs heuvelen en dalen, bijna als op eene vlakte neder, en, daarover heen, op de vruchtbare beemden aan gene zijde van den IJssel, waar het gezigt niet dan door de Eltensche hoogten en die van het Bergsche bosch beperkt wordt.

Van den Rouwenberg regt afdalende, kan men zich door de lanen van Reederoord weder naar den straatweg begeven; of ook, van de Kijkover, door de reeds vermelde vallei, langs het bevallig gelegen kerkje van de Steeg, wandelende, is men binnen weinige oogenblikken op denzelfen terug. — Vervolgende daarop den grooten weg, door de zware Middagter laan, dan ziet men, eer men aan het einde van dezelve gekomen is, aan de regterhand het dorp ELLEKOM, waar de eigenaar van Middagten het regt ter aanstelling van predikant, schoolonderwijzer en koster bezit, midden in vruchtbare graanvelden gelegen, en een weinig verder bevindt men zich reeds in de fraaije Dierensche laan, die bij het welvarende dorp van dien naam eindigt.

DIEREN en vele daaromstreeks gelegene goederen behoorden, vóór den jare 1647, aan de Balie der Duitsche Orde te Utrecht, die er eene Kommanderie gevestigd had: het werd den Duitschen Ridderen, vóór verscheiden eeuwen, geschonken door de Graven VAN DEN BERG (of 's Heerenberg), die alleen het regt van munt en zekere belasting of tol aan zich behielden. Ook deze plaats had in 1629,

toen zich hier eene aanzienlijke Spaansche legermagt neêr-
geslagen had, veel van het krijgsvolk te lijden (59). —
Maar in den jare 1647 werden niet alleen al de goederen
der Orde, maar ook de daar tusschen in liggende en vele
aangrenzende stukken lands van bijzondere personen, waar
onder ook het Ellekomsche bosch, aangekocht door den
Stadhouder WILLEM II., Prins van Oranje. Deze deed daar-
op het grootste gedeelte tot eene wildbaan aanleggen, die
met eene bijna vier uren gaans lange schutting omringd en
met eene menigte grof en klein wild voorzien werd; doch
het telkens na zware stortregens van de bergen afstroomende
water vernielde in korten tijd de kostbare omtuining en
liet de wildbaan open liggen (60). Maar het was voor zij-
nen zoon, WILLEM III., bewaard, om dezen aanleg met
koninklijke pracht te voltoojen, waarvan echter een groot
aanzienlijk gebouw, met kostbare schilderstukken pronken-
de, en fraaije tuinen, met grotwerk en watersprongen ver-
sierd (61), slechts iets meer dan eene eeuw lang getuigenis
hebben mogen dragen, want in den winter van het jaar
1794 werd al deze pracht, door de ruwe handelwijze der
hier gehuisveste krijgslieden, den vlammen en der vernieling
ten prooi. — De voormalige bezittingen van het huis van
Oranje te Dieren zijn tegenwoordig nog ten deele een do-
mein van den Staat, ten deele in handen van bijzondere
personen overgegaan. — Onder de laatste is ook de plaats,
waar voorheen het vorstelijk lusthuis stond. De tegenwoor-

(59) *Slichtenhorst, Tooneel*, bladz. 78. — Men toont nog,
midden in de heide, op een vierendeeluurs afstands achter Dieren,
de overblijfsels eener verschansing, uit welke de Spanjaarden den
toren van het naburige dorp Spankeren zouden beschoten hebben.

(60) *Keuchenii Gelria illustrata*, M. S. mihi p. 136.

(61) *Tegenw. Staat van Gelderland*, bladz. 513, 514.

dige eigenaresse , Gravinne VAN WASSENAER-TWICKEL, heeft er onlangs een nieuw huis , omgeven door smaakvol aangelegde wandeldreven , doen zetten.

Geenszins echter is alle gedachtenis van het verblijf der Stadhouders te Dieren verdwenen. Nog prijken de *Karolinen-* en de *Prins Willemsberg* , op bevel van WILLEM IV. aangelegd en naar zijne beide doorluchtige telgen dus genoemd , met hunne weergalooze sterrenbosschen: niet minder dan veertien lanen vereenigen zich op den top van den eersten; acht komen op den top van den tweeden te zamen. Het is in ééne der lanen van den Karolinenberg, op de hoogte van de zoogenoemde *boschwachters allée*, niet ver van het *Prinsessen-boschje*, dat men, over de toppen der hooge zware boomen heen, het, aan de overzijde van den IJssel, in eene laagte, gelegene Doesburg ontwaart, waardoor het gezigtkundig bedrog ontstaat, dat deze stad op eenen aanzienlijken berg schijnt gebouwd te zijn, en zich boven die boomen als in de wolken schijnt te verheffen.

Maar van het verblijf van WILLEM III., Koning van Engeland, aan deze plaats, bestaat het meest opmerkelijk overblijfsel misschien in de sporen van eenen jagtweg, nog onder den naam van *de Koningsweg* bekend (62), die tegen over het huis eenen aanvang nam en zich, over de hoogten van het Dierensche en van het Onzalige bosch, voorts over het Reedensche veld en de Rozendaalsche heide, tot aan de Kemperbergen, en van daar door het Ginkelsche veld tot aan het Eeder bosch, uitstreckte. — Onwillekeurig herinnert hier de naam van ONZALIGE BOSCH aan zeker gezegde van Keizer JULIAAN, bij gelegenheid dat de Quaden (een woest roofzuchtig volk, dat te voren de oevers van den

(62) Eenen dergelijken weg ontmoetten wij reeds vroeger, hier voor bladz. 57.

Donan bewoonde), door vijandelijke naburen verdreven, in het midden der vierde eeuw, hier over den Rijn trokken, de grenzen des Romeinschen gebieds aan deze zijde bestookten, en de Betuwe, die door de Saliërs, een met de Romeinen in bondgenootschap levend volk, bewoond was, overstroonden: het kriegsbeleid der tegen hen gezondene Romeinsche benden niet kunnende wederstaan, durfden zij zich alras niet meer openlijk vertoonen; zij hielden zich dus des daags schuil in een bosch, aan de overzijde der rivier gelegen, uit hetwelk zij des nachts de ongelukkige inwoners overvielen en alles met moord en verwoesting vervulden, terwijl zij in de nabijheid hunner legerplaatsen alle wegen onveilig maakten en ieder, die het waagde, zich daar omstreeks te begeven, het met den dood lieten bekoopen: hier over dan bij den Keizer geklaagd zijnde, zoude deze dat bosch het *wilde woud zonder genade* genoemd hebben (63). Ofschoon nu de geschiedenis niet duidelijk genoeg van dit voorval gewage, om met zekerheid te kunnen vaststellen, dat het bosch, waarin de Quaden zich ophielden, op de Veluwe lag (64) en dat van hetzelfde het thans nog zoogenoemde Onzalige bosch een gedeelte uitmaakte, moet men echter opmerken, dat de door onze oude Hollandsche kronijkschrijvers gebezigde naam van *woud zonder genade*, en de benaming van *Onzalige bosch*, beiden van één en hetzelfde door Keizer JULIAAN waarschijnlijk gebezigde latijnsche woord (*nemus infaustum*) de overzetting kunnen zijn; waarbij nog komt, dat in den ESSOP, een dominiaal

(63) *Van Loon, aloude Hollandsche Historie*, deel. I. bl. 215. *Wagenaar, Vaderl. Historie*, deel I. bl. 249.

(64) De geschiedschrijver *Pontanus* stelt, ook zonder genoegzamen grond, l. l. lib. III. p. 30, dat dit bosch in het voormalige Over-Kwartier van Gelderland te zoeken zij.

bosch, dat ten noorden aan het Onzalige bosch grenst, nog heden ten dage twee hoogten aanwezig zijn, die gemeenlijk de *Offerberg* en de *Afgodsberg* genoemd worden, en in hare gedaante en inwendige gesteldheid duidelijke blijken schijnen te dragen, dat oude bewoners dezer gewesten die eenmaal tot Godsdienstige verrigtingen afzonderden, terwijl nog voor weinige jaren aan den voet des Offerbergs eene met asch en overblijfselen van beenderen gevulde *urne* of *lijkbus* is opgegraven. — Wanneer men langs den *Koningsweg*, of over den *Karolinenberg*, in het Onzalige bosch gekomen is, doet zich voor hen, die het meest treffende, het ongekunstelde schoon der ruwe natuur beminnen, door dit en het zuidwaarts hieraan grenzende **ASSELTSCHE BOSCH**, gewoonlijk *de Tusselt* of *'t Asselt* genoemd, eene der verrukkelijkste wandelingen op, nu door een digt belommerd dal, dan over den top eens heuvels, die het bekoorlijkste uitzigt biedt, nu langs zware hoog opgaande boomen, dan door een onafzienbaar bosch van eiken hout, tot aan den voet van den reeds vermelden, boven allen uitstekenden *Rouwenberg* (65), die almede onder de voormalige wildbaan begrepen was, en waar men nog de sporen van een voorheen niet onaanzienlijk jagthuis ziet.

(65) Nog een andere weg, de *Burmanie allée* genoemd, hier vóór bl. 148 reeds vermeld, loopt van *Dieren* lijnregt naar den *Rouwenberg*, midden door die heide, welke de *Dierensche* en *Midagter* bosschen van het Onzalige bosch scheidt.

B E S L U I T.

Hier eindigen wij onze wandelingen door den omtrek van Arnhem: wij zouden dezelve verder hebben kunnen uitstrekken, door den Veluwenzoom, ja over de gansche Veluwe, en overal heerlijke natuurtooneelen aangetroffen hebben, overal gelegenheid gevonden hebben, onzen geest met de geschiedenis van vorige eeuwen aangenaam en nuttig bezig te houden. De streek echter, die wij hier leerden kennen, is verreweg het belangrijkste gedeelte van het heerlijke Gelderland, en Wageningen en Dieren, op drie uren afstands ter weërszijde van Arnhem, aan den voet gelegen der groene heuvels, die de rivier omzoomen, wezen aan onze taak de zeer eigenaardige grenzen.

Na dan de verschillende schoonheden beschouwd te hebben, welke de natuur, door de leidende hand der kunst veredeld, in deze streek ten toon spreidt, zal het wel niemand verwonderen, dat de bewoners der omliggende gewesten, vooral die, wier oog zich dagelijks door het eentoonig gezigt van vlakke weiden en akkers vermoeit, of wier geest verademing zoekt van het gewoel der groote steden, in het schoone jaargetijde bij menigten herwaaris snellen, om, door het genot van gezondere lucht en door de beschouwing der schoone natuur, nieuwe krachten van lichaam en geest te verzamelen. Want hoewel de omtrek van Arnhem, voor eeuwen reeds als het Eden van Nederland geroemd, niets moge opleveren, wat met de verhevene natuurtooneelen in Zwitserlands hemelhooge gebergten kan vergeleken worden, behoeft zij echter in aanminnigheid en

zachte bevalligheid naauwelijks voor het zoo hoog geroemde Duitschland of zuidelijke Frankrijk te wijken. Voor hen dus, welke de pracht en den luister eener door bergen en dalen afgewisselde landsdouw wenschen te genieten, zal het bezoeken van dit gedeelte van Gelderland steeds een onwaardeerbaar voorregt zijn, hun tevens eene proeve opleverende van het genot, hetwelk oorden, door de natuur nog heerlijker toegerust, derzelyver beschouwer doen smaken, en gewis zal het den Veluwenzoom, als het Eden van Nederland, nimmer aan talrijke vereerders ontbreken.

Mogt, tot betere kennis van de schoonheden dezer streken, ook dit werkje iets bijdragen; mogt het, terwijl het oog rust op onze heuvelen en dalen, eenig aangenaam voedsel geven aan den geest, en alzoo het genoeg verhoogen en veredelen, hetwelk de vlugtige, door geen en gids geleide, beschouwer slechts ten deele kan genieten!

BIJLAGEN.

BIBLIOTHEK

Extract uit het Raadsignaat der Stad Arnhem.

Den 10 Martij 1630.

De Kerkmeesteren vercoft hebbende seeckere ongeteicken-
de groeve op 't choor in der broeren kerke alhier, die zij
meinden de kerke toe te behoeren, heeft den doodgraever
in 't openen derzelder groeve den 7^e deezes daer in gevonden
een gemetzelde kelderken ende 't zelve doerslaende daer in een
houten kistgen staen op een iseren roosterken, zijnde het hou-
ten kistgen genoegzaam vergaen, in 't welke lach een loo-
den vierkant kistgen rontsom toegesoldeert, daer boven an op
stonde gesneden het wapen van den Hartogh en daer onder
deze inscriptie met grootte letteren

COR ILLVSTRISSIMI PRINCIPIS KAROLI DUCIS
GELRLÆ ANNO 1538 HIC SEPVLTVM EST.

Ende zo de koster daer bij sijnde eigener auctoriteit, het
voorschreeve loode kistgen opsnode is daer in gevonden
een kleiner vierkant kistgen, ofte dose van silver, hebben-
de het wapen ende dezelve inscriptie als boven, met een
sleuteltgen daer bij daer meede het geopend konde worden,
't welck tot kennisse des Magistraets gekomen ende de
kistgens opten Raethuijse gebracht, ende het silveren kist-
gen daer geopend zijnde, heeft men daer in het herte des
Hertoghs nog genoegzaam in 't geheel met eenige balsame-
ringe bevonden, ende nadat de Heeren van de Collegien en
andere hiervan de besichtiging gehad hadden, is bij advis
van de Heeren van den Hove en Rekenkamer geresolveert,

Alsoo de Landschap dat maal hier wesende de voorschreve
begraffenisse van 't herte des Hertogs, sulks alles boven,
geordinert heeft gehad, dat ter eeren van den Hertoge het
kelderken vernieuwt, hetselven kistgen wederom in 't loden
versoldert, een nieuw houten kistgen daerom gemaect ende
alles wederom op d'oude plaetze in vorige state sal gebracht
worden. — Quod factum est.

B I J L A G E B.

Nous conseiller du Roy en ses conseilz, Intendant de justice, police et finances, dans toutes les places & pays conquis sur les hollandois.

Madame de Niuenheim ayant payé la somme de sept centz patagons au proffit du Roy pour et au nom du Sr. Hugens a cause qu'il continue de faire sa residence en hollande, contre l'intention des ordonnances de sa Majesté, et desirant auoir ses seuretéz pour son remboursement de la dite somme, Elle a eu recours à nous pour ce sujet, et nous a requis de luy accorder et ceder tous et telles droits, et actions qui peuvent appartenir à sa dite Majesté, sur tous les biens, maisons, terres et heritages, bois, et plantages, qui peuvent appartenir au dit Sr. Hugens, en quelques lieux, qu'ilz soient situéz, ceque nous luy auons accordé et declaré, que tous les dits biens, et spécialement une maison, située à Arnhem, et une autre, à demye lieue de la dite ville, nomée Claremberg, pour les quelles le dit payement a esté fait, sont affectéz et hipotequéz au payement de la dite somme de sept cens patagons jusqu'à ce que la dite dame de Niuenheim soit entierement remboursée, attendu que sy elle n'auoit point payé la dite somme, on auroit fait bruler, demolir et degrader tous les dits Biens,

Fait a Uirecht le 7 Mai 1673.

(Signé)

ROBERT.

(Naar het origineel, onder de Archieven van den huize Klarenbeek berustende.)

B I J L A G E C.

Wij Kaerll vander gnaiden gaidtz Herttoug van Gelre van Gujlick ind Greue van Zutphen, Here van Groeningen der omlanden Couerden ind van der Drenthe &c. doen kondt Alsoe wij hierbeuoerens onsen lieuen getrouwen Gerith van Scherpenzeel Palick gandt Drosset op Veluwe, doerweerder etc. onse huijss Roesendaell met sijner hoegher heerlickheijt, gerechtichheijden ind allen anderen toebehoren sijne Levenlanck gegeven ind verschreven hebben etc.

Bekennen wij Herttouch vurs. vur ons onsen erven ind nakomelijngen dat wij nu om menichvoldigen trouwen dienst will ons onse vurg. Drosset bis her toe gedaen hefft ind wij ons versien noch vorder doen sall mit sijnen soen onsen lieven getrouwen Wilhem van Scherpenzeell eijn wisselijnge ind erfkoupe aengegaen ind gemaectt hebben aengaen ind maicken mits desen in maeten ind vurwairden nabeschreven, To weten dat wij idt huijss Kaldenhavē mit allen sijnen toebehoeren gelijk hij dat van ons mit greden gelde gekocht ind middeler tijt merckelicken verbetert ind dairaen gelacht heefft want dairop nijet anders dan idt bloete huijss en stonde wederom hebben terstont aensfangen erflick behalden ind onsen will dairmit doen sullen moighen Dair beneven twee deijlonge holtz in Loenerbosch ind dat holt-richteramt dair van dat sus lange totten huijse Roesendaell gehoert ind gebruyekt is sullen wij oick erflick behalden und tot Kaldenhavē off dairt ons beliefft gebruijcken moighen, Ind soe wij onsen Drosset vurg. toegesacht ind verschreven hebben wes hij aen onsen huijse Roesendaell vertijmmerden ind verbeterden als hij zeer merckelicken gedaen heeft van tijmmeragije ind anders soe hij nijet anders dan die bloete mueren en vant Voirt die twee moelens liggende vur ind achter den huijse dairbeneven die wijeren vur ind achter gerepareert ind die twee campen vur den Huijse tot zeylande gemaickt heefft &c. nae sijner doet sijnen eruen wanneer wij idt selue huijss wederomme aen ons nemen guetlicken to betaelen ind dair van to vreden stellen Is hier mede verdedijnght dat wij nu dair inne nijet gehalden dan 't selve punt doet ind to nijet sijn sall Soe bekennen wij Herttouch vurs. vur ons onsen eruen ind nakomelijngen dat wij den vurs. Wilhem van Scherpenzeell ind sijns Lijffz erven nu ind then euwijgen daighen toe dair vur wederom in die stat vur eijner euwijger erfwisselijngen ind erfkoep gegeuen ind verschreuen hebben geuen ind verschrijuen mitz desen onsen brieue onse huijss Roesendaell mitter hoegher heerlickheit ind allen anderen sijnen toebehoeren van Canijnwranden soe veer die streckende sijn bujten den Roesendaell, voirt visscherijen opten IJsselstroem nementlick die Laeck liggende in onse Ampt van Veluwenzoem in den Kerspell van Reden noch negenthien mergen Weijlandtz in onsen Kerspell van Velp in Velperbroeck ind eijn erfken ther Leth ind soeuen malder Roggen sjairs uyt

die hofsteden to Velp Noch twee erfckens to Mossell mit allen oeren rechten ind toebehoeren Noch drie Hornsch gulden dess jairs van eijn stucklandtz gelegen to Eerdt-beeck, Voirt landt zandt heestfelt, holtgewasch, Renthen, Thijnssen, pachten, dienst ind wes dair vorder toegelieort woe ind wair sulx gelegen sijn mach in hoegen in legen in diepen in droegen to bosch ind to broeck aver all nijet daer uijtgescheijden gelijk sijn vaider onse drost vurg. tselue in gebruijck gehadt heeft Alsoe dat hij 't selue vur hem ind sijne lijffz eruen aenfangen erflicken ind euwelijcken hebben ind gebruicken sall, sonder enich Indracht off bekroen onser off onser eruen ind naekomelijngen ind hebben dair op vertegen als erfckoop rechtz is gelijk off tselve vur onsen gericht geschiet weer Ind hebben hem mede tot eijnen onderpande gelaefft ind toegesacht gelaeuen ind toeseegghen allet mitz desen onsen brieue off ijemantz weer die sich enich Rechtz off toeseeggen tot onsen huijsse Roesendaell off sijnen toebehoeren pretendeerden off enich rechtz vermijnden te hebben dat wij oen ind sijns lijffs eruen sonder oeren kost sulx sullen affdraegen ind ontheffen. Des is mede bevrwaert ind avergegeven offt saick weer dat die vurss. Wilhem off sijns Kijndtz Kijnderen storven off afflijuich worden sonder echte lijfs eruen nae to laiten dat alsdan onse huysse Roesendaell met allen sijnen toebehoeren in den vall wederom vrij aen onse eruen ind naekomelijngen komen ind vallen sall sonder enich middell off yet in recompens dair vur to doen off to geven. Alle vurss. sonder argelist des toirkonde ind gantzer vaster stedicheijt hebben wij herttouch vurss. onse gewoentlicke hantteijcken hijr onder gesath ind onsen Segell van onser rechter wetenheijt hijraen doen ind hejten hangen. In den jaeren ons heren duijsent vijffhondert ind ses ind dartich den xxvten dach Novembris.

(get.)

C H A R L E S.

(Naar het origineel, onder het Archief van den huize Rozendaal.)

B I J L A G E D.

In nomine sanctae et individuae trinitatis. Heinricus diuina fauente clementia rex. libere et perfecte regem regnare, est, illum, per quem reges regnant, Christum in sanctis suis

honorare. Inter quos caeli janitorem, integrae fidei confessorem, regni vel imperii defensorem, apostolorum principem, beatum Petrum Apostolum in reparanda Traiectensi ecclesia sua placando honorare, necessarium duximus. Quam incendio consumptam nostris peccatis imputando ingemimus. Vnde in reparationem eiusdem ecclesiae praedium quoddam, nomine BRUOCHE, cum uniuersis appenditiis, hoc est, utriusque sexus mancipiis, areis, aedificiis, pratis, pascuis, terris cultis et incultis, uuis et inuis, siluis, venationibus, aquis, aquarumque decursibus, molis, molendinis, piscationibus, exitibus et redivibus, quaesitis et inquirendis, ac cum omni utilitate, quae vel excogitari, nominari vel scribi poterit, sancto Petro in praefata ecclesia combusta firmando tradidimus, tradendo firmauimus, summonentibus ac rogantibus, Bertha et regni et tori socia, Sigefrido Mogontino, Hiltolfo Coloniensi, archiepiscopis Ruoperto Babenbergensi, Ebbone Nuinbergensi, Episcopis: Traiectensi vero Episcopo Cuonrado eo obnixius quo rectius caeteris succinente. Cujus praedii situs est in Pago Velue in comitatu Diederici. Dedimus autem ea lege, ut eadem ecclesia sancti Petri perenniter absque omni contradictione obtineat, et interdiciamus, ne alicuius violentia inde auferat, vel alio transponat. Cuius firmæ traditionis testem cartam praesentem scribi iussimus. Quam, ut infra uideri potest, propria manu corroboratam, et sigilli nostri impressione insignitam omnis generationis tam futurae quam praesentis notitiae reliquimus .7.

Signum domni Heinrici quarti regis invictissimi. .7.

Adalbero cancellarius uice Sigifridi archicancellarii recognoui .7.

Anno dominicae incarnationis Mill. LXX. VI. Indict. XV. x. : K. jvn. data. Anno autem ord. dom. Heinrici III. regis XVII. Regni uero XXI. Actum Wormatie feliciter in nomine dni ihv amen. .7.

(Naar den oorspronkelijken perkamenten brief, voorzien met het gewoon teeken (*monogramme*) des Konings en een zegel in geel was, alnog onder de Archieven van den huize Bilioen berustende.)

B I J L A G E E.

Wij Kairll van der gnaden gaitz Hertouch van Gelre ind van Gujlich Greue van Zutphen heer van Grueningen, der omlanden to Couoirden ind van der Drent &c. Doen kont ind bekennen vur ons onsen eruen ind nacomelingen dat wij onsen lieuen getrouwen Roloff van Lennep haeffmeister ind drossaet tot Middeler ind synen eruen onse Huys Boulion mitter heerlicheit gerechticheit getymmer guederen ind inkompsten van altz tot die hoffstat Broeckerhaeff ind nu hyrtoe gehoerende gelijk die nu syn ind wij van onsen Rait Henrick die Groeff Erffvaight tot Ercklentz drosst etc. hierbevorens gegolden, om cyn somma van penningen die ons buiten desen brieff to danck waill vernueght is, erfflick ind ewelick verkoufft ind opgedraegen hebben, vercoupen ind opdraegen aenermits desen onsen apenen brieff Alsoe dat hij ind syne eruen dat huys mit syne gerechticheit ind toebehoeren als vurg. aenfangen besitten ind gebruycken sullen tot oeren will, ind schoensten oirbair nutt ind profyt ten ewigen daegen toe, sonder onss onser eruen ind naecomelingen bekroen off indracht so wij off onse eruen ind nacomelingen dairaeen geyn recht noch toeseggen meer en hebben noch en behalden. Allet vurss sonder argelist. Des toirkonde ind to getuychenisse der wairheit ind gantzer vaster stedicheit hebben wij hertouch vurss. onse gewoentlicke hantteycken hijronder gesath ind onsen zegell van onss rechter wetenheit aen desen onsen brieff doen ind heyten hangen. Gegeuen in den jair onss Heren vijfftien hondert vijff ende dertich opten yrsten dach Junij.

(get.)

C H A R L E S.

(Naar den oorspronkelijken perkamenten gift-brief, gesterkt met een zegel in rood was, berustende op den huize Bilioen.)

B L A D W I J Z E R.

- A**ngerstein, 104, 105.
Arnhem. Deszelfs ligging, naamsreden, geschiedenis, bevolking, middelen van bestaan, voornaamste gebouwen, poorten, 12-32; boven over en onder langs, wandelingen bij de stad, Arnhemmer Broek, 32, 33.
Asseltsche Bosch, 145.
Bakenberg, 82, 83.
Beekhuizen. Zie Bilioen.
Beken (de), 70.
Bethanië. Zie Presikhaaf.
Bilioen, met Overhage, Nederhage en Beekhuizen, 123-130.
Brink (den), 42, 43.
Brink (den), 131.
Daalhuizen, 107, 108.
Dieren, 141-143.
Dorenweerd, 57-62.
Dreijen, 53.
Duneschans. Zie Huneschans.
Duunoog, 65.
Ellekom, 141.
Essop, 144-145.
Gelders Spijker, 35.
Hartgersberg. Zie Sonsbeek.
Heelsum, 66.
Heijenoord, 76-78.
Hemelsche Berg, 47-50.
Herkhuizen, 132.
Heuven, 131.
Hulkestein, 37-40.
Huneschans, 62-64.
Klarenbeek, met het voormalige Monnikhuizen, 94-104.
Klingelbeek (de), 40.
Kortenburg, 70-72.
Kruishorst, 131.
Laag-erf. Zie Warnsborn.
Larestein, 107.
Lichtenbeek, 78-80.
Mariëenberg, voorheen de Roode haan, 34.
Mariëndaal, 43, 44.
Middagten, 136-140.
Monnikhuizen. Zie Klarenbeek.
Nederhage. Zie Bilioen.
Ommershof, 107.
Onzalige Bosch, 143-144.
Oorsprong, 50-52.
Oosterbeek, 44-47.
Overbeek, 122, 123.
Overhage. Zie Bilioen.
Presikhaaf, met Bethanië, 105, 106.
Reeden, 133.
Reederoord, 134-136.
Renkum, 67-70.
Rennen-Eng, 94.
Roode haan. Zie Mariëenberg.
Rosande, 41, 42.
Rouwenberg, 140, 141.

Rozendaal, 108-122.
Scherpenhof, 133.
Sonsbeek, met Hartgers-
berg, 85-92.
Steeg (de), 136.
Sterrenberg, 75, 76.
De Tassel. Zie Asseltsche
Bosch.
Velp, 122.
Veluwenzoom, in het alge-
meen. Deszelfs ligging,

lucht- en grondgesteld-
heid, voortbrengselen, be-
volking, enz. 1-11.
Wagenische berg, 72, 73.
Warnsborn, met Laag-
erf, 80-82.
Waterberg, 83, 84.
Westerbouwing, 52, 53.
Wolfhees, 53-57.
Zijpenberg, 132.
Zijpendal, 84, 85.

